

N

O

V

A

Barns levekår

Hva betyr familiens inntekt?

MONA SANDBÆK
(RED)

Norske Kvinners Sanitetsforening

*Norsk institutt for forskning
om oppvekst, velferd og aldring*

Rapport 11/04

Barns levekår

Hva betyr familiens inntekt?

MONA SANDBÆK
(red)

Norske Kvinners Sanitetsforening

Norsk institutt for forskning om
oppvekst, velferd og aldring
NOVA Rapport 11/2004

Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) ble opprettet i 1996 og er et statlig forvaltningsorgan med særskilte fullmakter. Instituttet er administrativt underlagt Utdannings- og forskningsdepartementet (UFD).

Instituttet har som formål å drive forskning og utviklingsarbeid som kan bidra til økt kunnskap om sosiale forhold og endringsprosesser. Instituttet skal fokusere på problemstillinger om livsløp, levekår og livskvalitet, samt velferdssamfunnets tiltak og tjenester.

Instituttet har et særlig ansvar for å

- utføre forskning om sosiale problemer, offentlige tjenester og overføringsordninger
- ivareta og videreutvikle forskning om familie, barn og unge og deres oppvekstvilkår
- ivareta og videreutvikle forskning, forsøks- og utviklingsarbeid med særlig vekt på utsatte grupper og barnevernets temaer, målgrupper og organisering
- ivareta og videreutvikle gerontologisk forskning og forsøksvirksomhet, herunder også gerontologien som tverrfaglig vitenskap

Instituttet skal sammenholde innsikt fra ulike fagområder for å belyse problemene i et helhetlig og tverrfaglig perspektiv.

© Norsk institutt for forskning om oppvekst,
velferd og aldring (NOVA) 2004
NOVA – Norwegian Social Research

ISBN 82-7894-192-0
ISSN 0808-5013

Forside: © Kerstin Mertens / Samfoto
Desktop: Torhild Sager
Trykk: Allkopi/GCS

Henvendelser vedrørende publikasjoner kan rettes til:

Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring
Munthesgt. 29 · Postboks 3223 Elisenberg · 0208 Oslo

Telefon: 22 54 12 00
Telefaks: 22 54 12 01
Nettadresse: <http://www.nova.no>

Forord

I 2000 inngikk Norske Kvinners Sanitetsforening og NOVA et samarbeid med tanke på å utvikle et handlingsrettet forskningsprosjekt om barn og unges levekår og velferd. Som et første trinn i dette samarbeidet ble det utarbeidet en oversikt over eksisterende kunnskap og nye forskningsbehov på utvalgte områder vedrørende barn og unges levekår og velferd (Sandbæk 2002). I samråd med NOVA, valgte Norske Kvinners Sanitetsforening barns levekår som satsingsområde for et større forskningsprosjekt. Et hovedmål med prosjektet er å se nærmere på om det er noen sammenheng mellom familiens økonomi og andre levekårsforhold og barns hverdag, med særlig fokus på barn som lever i familier med lave inntekter. I rapporten "Barns levekår. Teoretiske perspektiver på familieøkonomiens betydning for barns hverdag (Sandbæk & Sture 2003) redegjør vi nærmere for de teoretiske perspektivene som ligger til grunn for undersøkelsen og hvordan de er formulert i spørreskjemaene. Denne rapporten er den første presentasjonen av resultater fra prosjektet «Barns levekår – betydningen av familiens inntekt for barns hverdag».

Selv om enkeltpersoner står oppført som forfattere for hvert bidrag, har kapitlene sirkulert og vært kommentert og diskutert av hele forskningsgruppen. Flere personer enn de som står som bidragsytere på denne rapporten, har vært involvert i arbeidet. Først og fremst vil vi takke Christin Knudsen Sture, NOVA, som har gjort en betydelig innsats med hensyn til å klargjøre data, kjøre analyser og drøfte resultatene. Takk også til Bente Wilmar, Universitetet i Oslo og Anne Brita Thorød, NOVA. Begge arbeider med den kvalitative delen av prosjektet, og har også kommet med innspill til rapporten.

Videre vil vi rette en stor takk til professor Anne Inger Helmen Borge, ved Psykologisk Institutt i Oslo og Axel West Pedersen, NOVAs leder av FAMI, Senter for Fattigdom, minstesikring og sosial integrasjon. Begge har gitt omfattende og verdifulle kommentarer til analyser og vurderinger av funnene.

Takk også til Intervjuseksjonen ved Statistisk sentralbyrå for gjennomføringen av intervjuene, og en spesiell takk til Bengt Oscar Lagerstrøm og Jon Epland for kommentarer under utskrivningen av rapporten.

Sist, men ikke minst, vil vi takke Norske Kvinners Sanitetsforening for medfinansiering av prosjektet, og Sosialdepartementet for bidrag til forprosjektet.

Det er spennende å arbeide med et tema som er så aktuelt som fattigdom. Som vi kommer nærmere inn på i rapporten, er det et komplekst felt i flere henseender. Definisjoner av fattigdom er omdiskutert, og uansett hvilken definisjon man velger er det vanskelig å nå fram til familier som defineres som fattige for å høre deres vurdering av egne levekår. Avgrensningen av forholdet mellom fattigdom og levekår byr også på utfordringer, bare for å nevne noen forhold. Vi håper at arbeidet vårt bidrar til å belyse det viktige sosialpolitiske området som barnefattigdom er, og at vi har unngått å trekke forenklete konklusjoner.

Mona Sandbæk

Innhold:

Sammendrag	9
<i>Mona Sandbæk</i>	
1 Barn i inntektsfattige familier	15
Bakgrunn for prosjektet	15
Prosjektets tre deler	16
Prosjektets problemstillinger	17
Teoretiske perspektiver	17
Lavinntekt og fattigdom	18
Medianinntekt og ekvivalensskalaer	20
Omfanget av barnefattigdom	22
Oppvekst i vanskelig kår	23
Metode og design	25
Utvalg og svarprosent	25
Intervjuene	28
Barn som informanter	29
Statistiske analyser	30
Rapportens oppbygning	31
<i>Anne Skevik</i>	
2 Hva kjennetegner familiene med lave inntekter i Norge?	32
Ulike familiefaser	32
Norske familier og familier med minoritetsbakgrunn	33
Utdanningsnivå	37
Familiens yrkestilknytning	39
Landsdel	40
Oppsummering	41
<i>Anne Skevik</i>	
3 Lavinntekt og levekårsproblemer – to sider av samme sak?	43
Bolig: eieformer og boligkvalitet	43
Å eie forbruksgoder	48
Egenrapporterte økonomiske problemer	51
Hvem i lavinntektsutvalget har det vanskeligst?	54
Sammenhenger mellom ulike fattigdomsmål	59
Oppsummering	62
<i>Anne Skevik</i>	
4 Lavinntektsfamilienes familieliv og sosiale nettverk	65
Aktiviteter og begivenheter i familien	65
Familiens sosiale nettverk	67
Kontakt med besteforeldrene	67
Samvær med den av foreldrene barnet ikke bor sammen med	69
Å ha noen å støtte seg til	71
Konflikter og tilfredshet i parforholdet	73
Oppsummering	77

Jon Ivar Elstad

5 Foreldrenes helse og livskvalitet	79
Foreldrene i lavinntektsutvalget: Dårligere helse enn foreldre flest?.....	79
Helsetilstand og endring i inntektssituasjonen 2000–2002	80
«Norske» yrkesaktive i to-foreldrefamilier i lavinntektsgruppen: ganske bra helse.....	82
Innvandrerforeldre i lavinntektsutvalget: ofte svært vanskelig helsetilstand	83
Helsetilstanden blant alenemødrene i lavinntektsutvalget	84
Mer helserelaterte problemer der fattigdommen oppleves sterkt?	85
Diskusjon og konklusjon.....	87

Kari Stefansen

6 Barns skolehverdag: Prestasjoner, sosiale relasjoner og trivsel	89
Skolen som undervisnings- og læringsarena	90
Egenvurderte faglige prestasjoner	91
Spesialundervisning	95
Skolen som sosial arena	98
Forholdet til læreren	98
Forholdet til medelever	99
Erting og plaging	100
Trivsel.....	104
Oppsummering	106
Skolen som undervisnings- og læringsarena	106
Skolen som sosial arena	107

Kari Stefansen

7 Fritid og sosial deltakelse	109
Organisert fritid.....	110
Variasjoner etter etnisk bakgrunn.....	112
Betyr familiens inntekt noe for de norske barna?	115
Den sosiale fritiden	116
Samvær med venner.....	117
Fortrolighet i vennsrelasjoner.....	120
Utstyr til lek og fritid.....	121
Hvem har «standardpakken»	122
Materielle ressurser og vennsrelasjoner	124
Oppsummering	125

Kari Stefansen

8 Barns opplevelse av familieøkonomien og egne økonomiske ressurser	127
Har familien god eller dårlig råd – slik barnet ser det?.....	128
Barns egne økonomiske ressurser	131
Oppsummering	136

Jon Ivar Elstad

9 Barn i lavinntektsfamilier: helse og livskvalitet	139
Barnas helsetilstand vurdert av foreldrene: lavinntekts-familier og «vanlige» familier	139
Barnas kontakter med helserelaterte hjelpeinstanser og andre helseinstanser	140
Barnas helsetilstand vurdert av foreldrene i undergrupper blant lavinntektsfamiliene	141
Varierer barnas helsetilstand med omfanget av fattigdomsproblemene?.....	142
Ti–tolv–åringenes eget syn: forskjeller mellom lavinntektsutvalget og familier flest?	143
Ti–tolv–åringer egne vurderinger: forskjeller innen lavinntektsutvalget?	144
Ti–tolv–åringer egne vurderinger: mer helseproblemer med økende materielle mangler? .	145

Et overraskende resultat?.....	147
Hva er det som betyr noe for barns helse?.....	149
Konklusjon.....	151
Tillegg: Metodespørsmål – om barns og voksnes svar på spørsmål om barns helse	153
<i>Mona Sandbæk</i>	
10 Konklusjoner og tiltak	157
Familiens levekår og barnas hverdag – en oppsummering.....	158
Vurdering av funnene	159
Er familier med lave inntekter fattige?	159
Er foreldrene fattigere enn barna?	161
Refleksjoner rundt tiltak	163
Tiltak for foreldre	165
Generelle velferdsordninger	165
Likestillingsperspektiv	166
Arbeidslinja	166
Barneperspektiv på velferdsordninger	167
Barns rettigheter som samfunnsborgere	168
Gratis – eller betalt – skolegang	168
En valgfri fritidsaktivitet.....	169
Summary	171
Referanser	173

Sammendrag

Dette prosjektet er et samarbeid mellom Norske Kvinners Sanitetsforening og NOVA. Undersøkelsen er planlagt å gå over ti år, med datainnsamling hvert tredje år. Her presenteres resultatene fra den første datainnsamlingen i 2003.

Denne rapporten handler om hvordan barn fra familier med lav inntekt har det, sammenlignet med barn flest. Datamaterialet består av intervjuer med foreldre og barn fra et utvalg familier med lav husholdsinntekt («lavinntektsutvalget») og intervjuer med foreldre og barn fra et tilfeldig utvalg av familier («kontrollutvalget»). 1937 foreldre til barn i alderen 6–12 år har blitt intervjuet. 779 av disse barna i alderen 10–12 år er også intervjuet. Drøyt 1600 kom fra familier med lav inntekt (responsrate 52,9) og drøyt 300 fra familier med vanlig inntekt (responsrate 63,8). Lavinntektsgrensen ble satt ved 60 prosent av medianinntekten, som er EUs offisielle fattigdomsgrense. Det sentrale spørsmålet i rapporten er om barn fra familier som lever under denne fattigdomsgrensen skiller seg fra barn flest når det gjelder ulike sider ved hverdagslivet. Temaer som tas opp i rapporten er barns skolehverdag, fritidsmønstre, barns egne økonomiske ressurser og barns helse. I tillegg beskrives levekårssituasjonen til familien, foreldrenes nettverksressurser og foreldrenes helse. Avslutningsvis diskuterer vi hva som kan være hensiktsmessige tiltak for barn som lever i familier med en vanskelig økonomisk situasjon.

Fra foreldreintervjuene

Lavinntektsutvalget hadde omtrent de kjennetegnene vi ville forvente at familier i Norge med lav inntekt ville ha. Både enslige forsørgere, ikke-vestlige innvandrere og ikke sysselsatte var overrepresentert i lavinntektsutvalget sammenlignet med kontrollutvalget. Nesten 21 prosent av lavinntektsutvalget var enslige forsørgere, mot 14 prosent i kontrollutvalget. 21 prosent av barna i lavinntektsutvalget har ikke-vestlig innvandrerbakgrunn, mot bare tre prosent i kontrollutvalget. Selv om disse gruppene var overrepresenterte i lavinntektsutvalget, utgjorde familier med norsk/vestlig bakgrunn og to yrkesaktive foreldre en tredjedel av utvalget. I kontrollutvalget derimot hadde majoriteten av familiene slike kjennetegn.

Vi har sett nærmere på tre ulike dimensjoner ved fattigdomsbegrepet; familienes boligproblemer (boligfattigdom), om de får pengene til å strekke til (subjektiv fattigdom), og om de eier sentrale forbruks-goder (forbruksfattigdom). Vi fant klare sammenhenger mellom det å være inntektsfattig (dvs. å ha under 60 prosent av medianen i husholdsinntekt), og det å ha problemer på disse tre områdene. Familiene i lavinntektsutvalget hadde også en mindre stabil bosituasjon enn familiene i kontrollutvalget. Familier som bodde i kommunale boliger – av disse var 63 prosent ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget – hadde spesielt dårlige boforhold. De kommunale boligene var oftere enn andre boliger trange og hadde dårlig materiell standard, samt problemer som fukt, trekk, kulde og/eller støy.

Vi har identifisert tre klare risikofaktorer for å oppleve subjektiv fattigdom, forbruksfattigdom og boligfattigdom; det å være innvandrere med ikke-vestlig bakgrunn, det å være enslig forsørger, og det å tilhøre en husholdning der ingen av de voksne er i arbeid. Den siste faktoren – husholdninger uten yrkestilknytning – overlapper i stor grad med de to andre. Det å være ikke-vestlig innvandrere eller enslig forsørger hadde en selvstendig effekt på levekårsproblemer også når vi kontrollerte for andre faktorer. I tråd med tidligere forskning fant vi at andelen som hadde problemer på alle disse levekårsindikatorer var liten (fire prosent).

Familier med lave inntekter skilte seg i liten grad fra andre familier når det gjaldt kontakt med venner og familie, støtte i hverdagen, eller tilfredshet med familielivet. Heller ikke når det gjaldt kontakt mellom barn og biologiske foreldre (vanligvis fedre) som ikke bor i samme husholdning, fant vi systematiske forskjeller mellom de to utvalgene. Samtidig er det en del av bildet at lavinntektsfamiliene oftere enn familier flest unnlater å gjøre ting sammen som koster penger. Andelen som ikke reiser på ferie var for eksempel 17 prosent i lavinntektsutvalget mot fire prosent i kontrollutvalget. Innenfor lavinntektsutvalget skilte innvandrerfamilier seg ut. Barn av innvandrere, og særlig ikke-vestlige innvandrere, hadde sjeldnere besteforeldre i live, og foreldrene manglet også oftere sosial støtte i form av et menneske (eller flere) som stiller opp når de blir syke, og som de kan snakke med om bekymringer knyttet til barnet eller om personlige bekymringer.

Når det gjelder helse, fant vi at foreldre i lavinntektsfamilier generelt rapporterte om en dårligere helsesituasjon, og også en dårligere situasjon når det gjaldt andre livskvalitetsforhold enn foreldre i kontrollutvalget. Det var særlig foreldre fra familier som var boligfattige, forbruksfattige eller «subjektivt» fattige, som opplevde helsevansker og psykisk besvær. Helseproblemene hang særlig sammen med å være ikke-vestlig innvandrere, å ha

lav utdanning, med å være ikke-yrkesaktiv og med å være aleneforsørger. De av foreldrene som hadde slike kjennetegn rapporterte om flere helseplager og dårligere livskvalitet, uansett om de tilhørte lavinntektsfamilier eller andre «vanlige» familier. Våre helserelaterte indikatorer var imidlertid ganske sterkt forbundet med det å ikke ha arbeid. De som ikke var yrkesaktive hadde særskilt stor sjanse for dårlig selvvardert allmennhelse og for varig/ kronisk sykdom.

Fra barneintervjuene

Som vi så var det markante forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget når det gjaldt familienes levekår. Da vi undersøkte om det var forskjeller mellom barna i de to utvalgene når det gjaldt ulike sider ved barnas hverdagsliv fant vi riktignok viktige forskjeller, men et gjennomgående trekk var at det også var mange likheter.

Det store flertallet av 10–12-åringene både i lavinntektsutvalget og i kontrollutvalget, trivdes på skolen (om lag åtte av ti) og de aller fleste hadde gode relasjoner både til læreren og til medelevene. Barn i lavinntektsutvalget var imidlertid mer utsatt for plaging og erting fra medelever enn barna i kontrollutvalget (hhv. 36 og 26 prosent), og andelen som oppga at de gjorde det dårligere på skolen enn medelevene var høyere i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget. Det skal likevel nevnes at majoriteten av barna (om lag ni av ti) i begge utvalgene mente at de gjorde det som de andre eller bedre enn de andre på skolen. Andelen barn som hadde fått spesialundervisning var også høyere blant barna fra lavinntektsfamilier enn blant barn fra familier flest (hhv. 22 og 14 prosent). Disse barna skilte seg ut ved å ha et mindre positivt forhold til medelevene og de oppga oftere enn barn ellers at de var blitt utsatt for erting og plaging av medelever og at de ikke trivdes på skolen.

Majoriteten av barna både i lavinntektsutvalget (tre fjerdedeler) og i kontrollutvalget (ni av ti) deltok i organiserte fritidsaktiviteter. Barn fra inntektsfattige familier deltok imidlertid i mindre grad enn barn ellers. Dette gjaldt særlig jenter med ikke-vestlig bakgrunn. Barns relasjoner til jevnaldrende var derimot i liten grad koplet til familiens inntekt; de aller fleste barna i begge utvalgene hadde en eller flere faste venner. Det var imidlertid forskjeller knyttet til samvær med venner; barna i lavinntektsutvalget hadde sjeldnere besøk av venner hjemme, og var sjeldnere på besøk hos venner sammenlignet med barna i kontrollutvalget. Dette mønsteret var særlig tydelig blant barn med ikke-vestlig bakgrunn. Majoriteten av 10–12-åringene både i lavinntektsutvalget og i kontrollutvalget oppga at de hadde sentrale

forbruksgoder for barn i denne aldersgruppen (ski/snowboard, sykkel og cd-spiller. Samtidig oppga barn i lavinntektsutvalget oftere enn barn fra familier flest at de manglet slike forbruksartikler. Dette gjaldt særlig barn med ikke-vestlig bakgrunn og barn fra familier som hadde tilleggsbelastninger som boligproblemer, som manglet forbruksgoder i husholdet eller som på subjektive mål hadde dårlig økonomi.

De fleste barna, også i lavinntektsutvalget, oppga at familien verken hadde god eller dårlig råd, eller god råd, og at de ikke hadde opplevd at familiens økonomi hadde lagt begrensninger på deres egen sosiale deltakelse. Samtidig var det signifikant flere i lavinntektsgruppa som svarte at familien hadde dårlig råd og at de hadde måttet avstå fra sosiale aktiviteter med venner, sammenliknet med barn fra kontrollutvalget. Et flertall av barna i lavinntektsutvalget hadde egne penger til rådighet, men en undergruppe av barn hadde mindre å rutte med. Sannsynligheten for å ha lite penger å bruke til eget forbruk var større blant barn med ikke-vestlig bakgrunn og blant barn som bodde i kommunale boliger. Disse barna så ut til å merke foreldrenes levekårssituasjon på en mer direkte måte enn andre barn.

Generelt fant vi ikke at barna i lavinntektsutvalget hadde dårligere helse enn barna i familier med vanlige inntekter. Dette var uventet ettersom tidligere studier ofte har funnet helseforskjeller når barn blir gruppert etter foreldrenes sosioøkonomiske status. En grunn kan være at helse er målt på en måte som ikke er egnet til å avdekke helsevariasjonene blant barna, men det kan også være at det faktisk er svært lite sosial ulikhet i helse blant barn i disse aldersgruppene. Innenfor lavinntektsutvalget fant vi imidlertid at både innvandrerforeldre, de ikke-yrkesaktive og lavt utdannede foreldrene oppga dårligere allmen helsetilstand for barna sine enn hva foreldrene i kontrollutvalget gjorde. Også foreldre som oppga at familien var subjektivt fattig hadde en tendens til å vurdere barnas helse som dårligere. Når 10–12-åringene selv ble spurt om sin helsetilstand var det derimot lite som tydet på at de som kom fra lavinntektsfamilier hadde flere vansker enn andre barn.

I den siste delen av rapporten vurderer vi funnene og drøfter hensiktsmessige tiltak. Et trekk som er slående i denne undersøkelsen, er hvor forskjellige inntrykk barn og foreldre gir. Mens vi finner gjennomgående og til dels betydelige forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget når vi spør foreldrene om levekår, er forskjellen mellom de to utvalgene langt mindre når vi spør barna om deres hverdagsliv. Dette kan ha sammenheng med at de levekårsproblemene foreldrene er spurt om er fenomener som i liten grad uroer barn i den alderen vi har undersøkt, men det kan også handle om at foreldre et stykke på vei klarer å beskytte barna sine mot den

vanskelige økonomiske situasjonen familien befinner seg i. I tråd med den siste tolkningen, argumenterer vi for tiltak som gjør foreldre i stand til å legge til rette for at barna skal ha gode oppvekstforhold. Her vil vi først framheve betydningen av å opprettholde generelle ordninger og bevare det sikkerhetsnettet som allerede eksisterer. Men velferdsordningene bør gjennomgås i et barneperspektiv. Tilrettelegging av tiltak overfor foreldre, har konsekvenser for barna og innstramminger har ofte utilsiktede negative virkninger nettopp for dem. Generelle velferdsordninger er imidlertid ikke nok. Jo mer foreldrene sliter økonomisk, jo mer blir barna berørt. Sosial- og barnevernkontor er i en særstilling til å ivareta barna i familier som har behov for særskilte tiltak. Disse tjenestene må rustes opp for å kunne identifisere barns behov og settes i stand til å møte dem på en fleksibel og ikke – stigmatiserende måte. Selv om de fleste tiltak for å bedre barns kår bør rettes mot foreldrene, bør barn også ha krav på egne velferdsordninger i kraft av at de også er samfunnsborgere. Slike tiltak kan være rett til en faktisk gratis skole, og til minst ett gratis fritidstiltak for alle barn.

1 Barn i inntektsfattige familier

Bakgrunn for prosjektet

Et hovedmål med undersøkelsen «Barns levekår – betydningen av familiens økonomi for barns hverdag» er å se nærmere på om det er noen sammenheng mellom familiens levekår og barns hverdag. Fokuset er på barn som lever i familier med lave inntekter. Hva innebærer det for en norsk barnefamilie å ha en husholdsinntekt som er betydelig lavere enn gjennomsnittsinntekten i samfunnet? Hvem er disse familiene, hvordan har det de, og – ikke minst – hvordan har barna det?

Undersøkelsen slutter seg med andre ord til den fornyede oppmerksomheten som har blitt rettet mot fattigdom, både blant forskere og politikere. Det er flere årsaker til denne interessen. Fattigdomsforskere peker på den økonomiske krisen for 10–15 år siden med økende arbeidsløshet og fare for utvikling av større ulikhet i Norge. Samarbeidsregjeringen (2002–) benyttet også begrepet fattigdom i sitt politiske handlingsprogram. Kampen mot fattigdom og sosial eksklusjon har dessuten stått høyt på EUs dagsorden. Medlemslandene har vært oppfordret til å utarbeide nasjonale handlingsplaner mot fattigdom og sosial ekskludering, og det har vært gjort et omfattende arbeid med hensyn til å utvikle felles indikatorer på disse områdene (Fløtten 2003a). Samtidig er det grunn til å minne om at sosialforskere har tematisert fattigdommen fortløpende. De engelske forskerne Peter Townsend og Brian Abel-Smith kan nevnes blant pionerene. Townsend har blant annet gitt et vesentlig bidrag til forståelsen av fattigdom som sosial deprivasjon (Stjernø 2003). Det er almen enighet om at en enkel definisjon ikke vil kunne fange opp fattigdom som det sammensatte og uensartede fenomenet det er. Dette gjenspeiles også i litteraturen om fattigdom hvor en finner en rekke ulike forståelser og definisjoner (Townsend 1979, Sen 1992, Gordon 1998, Atkinson et al. 2002).

Selv om det er ulike tilnæringer til studier av fattigdom og levekår og til forholdet mellom dem, er det forholdsvis bred enighet i den internasjonale forskningslitteraturen om å la kjernen i fattigdomsbegrepet være knyttet til situasjoner der de økonomiske ressursene et individ eller et hushold disponerer, er for lave til å oppnå en akseptabel levestandard (Pedersen

2002). Mangel på økonomiske ressurser fører til økt fare for alvorlige levekårsproblemer og for sosial eksklusjon, men slike problemer kan også ha andre årsaker. Levekårsproblemer som ikke har sin årsak i mangel på økonomiske ressurser, blir ikke nødvendigvis regnet som fattigdom, men de er likevel politisk og samfunnsmessig relevante. I det forslaget som foreligger om regelmessig rapportering av indikatorer for sosial inkludering i EU-sammenheng, ses fattigdom som et av flere levekårsproblemer og ett aspekt ved et bredere begrep om sosial eksklusjon (Atkinsson et al. 2002).

I prosjektet «Barns levekår – betydningen av familiens inntekt for barns hverdag» kartlegger vi familienes og barnas situasjon både når det gjelder objektive levekårsvariabler og subjektive vurderinger. Undersøkelsen omfatter dermed både *levetår* og *velferd*. Med levekår sikter en til ytre, observerbare forhold og objektive betingelser for velferd som inntekt, helse, bolig og liknende forhold. Velferd er den subjektive tilfredshet med basis i levekårene. Engelstad (1994) påpeker at noen av de mest interessante teoretiske aspektene ved levekårsundersøkelsene kan oppsummeres i stikkord som aktører, livsløp, arenaer og hopningseffekter, som alle står sentralt i denne undersøkelsen. Norske studier av levekår tar fortsatt i hovedsak utgangspunkt i de sidene ved livene til enkeltindividene som kan måles kvantitativt, det vil si forhold som inntekt, arbeid, helse og bolig, mens studier av velferd eller livskvalitet ofte ses som et supplement som skal fange den enkeltes opplevelse av sin egen situasjon. Denne beskrivelsen er langt på vei dekkende også for vår undersøkelse. Prosjektet omfatter en representativ, kvantitativ spørreundersøkelse, mens informantenes egne opplevelser og vurderinger belyses nærmere i de kvalitative intervjuene.

Prosjektets tre deler

- En landsdekkende og representativ intervjuundersøkelse med barn og foreldre som informanter. I samarbeid med Statistisk sentralbyrå ble det trukket to utvalg. «Lavinntektsutvalget» besto av familier med lav inntekt, mens «kontrollutvalget» omfatter familier i alle inntektsgrupper. Det er planlagt datainnsamling tre ganger, over en tiårsperiode.
- Kvalitative intervjuer med et mindre antall barn og foreldre fra lavinntektsutvalget. Et tilleggskriterium for utvelgning var at foreldrene selv oppga at de ikke fikk pengene til å strekke til.
- En handlingsrettet del hvor vi analyserer materialet med tanke på å identifisere tiltak som kan bidra positivt for barn og familier som strever økonomisk.

Interessen i dette prosjektet retter seg særlig mot barn i lavinntektsfamilier. Dette er en av de første undersøkelser i Norge i større skala hvor det er innhentet informasjon fra både foreldre og barn, gjennom personlige intervjuer. Vi ser det som en stor styrke at vi både har kvantitativ og kvalitativ informasjon fordi dette bidrar til at vi fanger opp ulike aspekter ved det å ha lav inntekt. Undersøkelsen kan dermed gi ny kunnskap om levekårene til familier og barn med lav inntekt, sett både med barn og voksne øyne. Videre vil vi framheve verdien av at dette er et longitudinelt prosjekt. Vi håper at dette kan gi økt innsikt både om varigheten av perioder med lav inntekt, og om ulike overgangs- og omstillingsfaser i familiene. Dette kan i større grad gi oss et livsløpsperspektiv på fattigdom.

Prosjektets problemstillinger

- Hvordan er levekårsprofilen i familier med lav inntekt, sammenliknet med familier i kontrollgruppa på sentrale levekårsdimensjoner som foreldrenes inntekt, tilknytning til arbeidsmarkedet, utdanning, bostandard og tilgjengelighet til sentrale forbruksgoder?
- Hvordan beskriver barna og foreldrene barnas forhold til skole, venner og fritidsaktiviteter? Er det noen sammenheng mellom familiens inntekt og barnas hverdagsliv?
- Hvordan opplever og håndterer barna og foreldrene sin livssituasjon?
- Hvilke tiltak kan bedre livssituasjonen til barn i familier med lav inntekt?

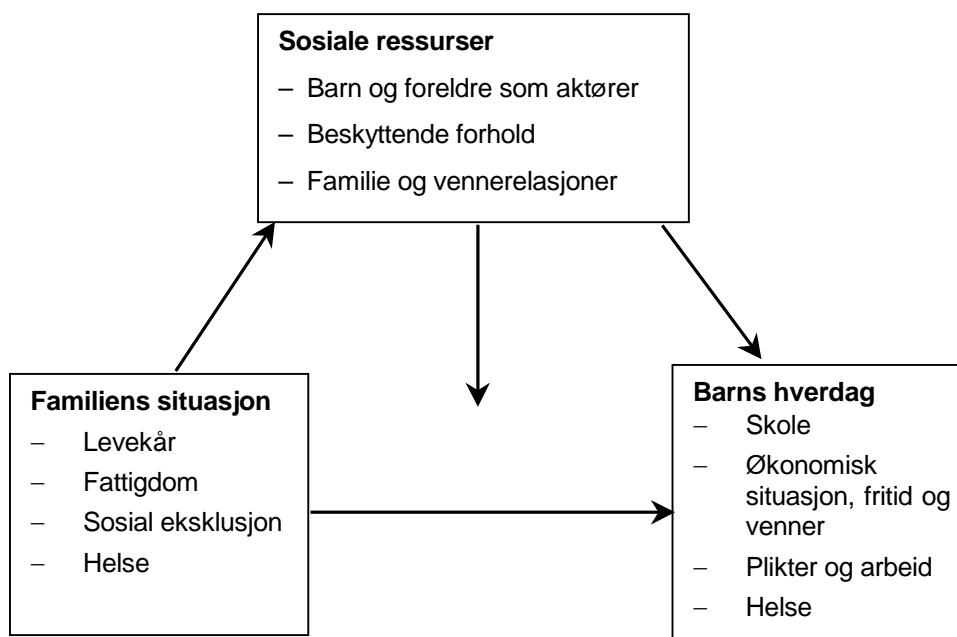
Teoretiske perspektiver¹

For å belyse prosjektets problemstillinger, kombinerer vi ulike teoretiske tilnærminger og tradisjoner. Med utgangspunkt i en tradisjonell levekårs-tilnærming, kartlegger vi sosioøkonomiske forhold som demografi, arbeids- og boligsituasjon, inntekt, utdanning og helse. Vi bygger på teori og empiri om levekår, fattigdom og sosial eksklusjon. For å se om disse forholdene har noen sammenheng med barnas hverdagsliv, undersøker vi barnas situasjon på skolen, fritid, forhold til foreldre og venner og deres arbeidsinnsats både hjemme og i samfunnet for øvrig. Her legger vi barndomssosiologiske perspektiver på barns hverdagsliv til grunn. Kort beskrevet innebærer dette et

¹ Her gir vi en svært kortfattet presentasjon. For en mer utfyllende redegjørelse, se Sandbæk og Sture (2003): «Barns levekår. Teoretiske perspektiver på familieøkonomiens betydning for barns hverdag.» NOVA Skriftserie 9/03.

syn på barn som på aktører i egne liv. De imiterer ikke bare voksne, men er handlende subjekter som aktivt fortolker sin sosiale virkelighet og selv velger å ta initiativ til ulike handlinger (Wartofsky 1981, i Qvortrup 1994). Vi har også inkludert perspektiver på sosial kapital og beskyttende forhold, blant annet i form av kvaliteten på forholdet mellom foreldre og barn, og foreldrenes og barnas sosiale støtte. Relasjonen til familie og venner kan studeres som medierende forhold, men det er også av interesse å se om det er noen sammenhenger mellom sosioøkonomisk situasjon og familie- og vennerelasjoner.

Den teoretiske modellen kan skjematisk framstilles slik:

Modellen er ikke uttømmende eller statisk. Vi undersøker om det er noen sammenhenger mellom foreldrenes og barnas forhold, men vi analyserer også foreldrene og barnas situasjon hver for seg.

I denne rapporten presenterer vi først og fremst resultatene fra spørreundersøkelsen, og konsentrerer oss om å undersøke sammenhenger mellom foreldrenes situasjon og barnas hverdag.

Lavinntekt og fattigdom

Det er særlig tre områder som har dominert den internasjonale fattigdomsforskningen i de senere årene (Vleminckx og Smeeding 2001, Bradbury,

Jenkins og Micklewright 2001). For det første, hvor mange er fattige i de enkelte landene? For det andre, hvor lenge er de fattige? Og for det tredje, hvor fattige er de? Man har med andre ord sett på problemets omfang, varighet og «kvalitet», i betydningen hva det å være fattige innebærer. Det er viktig å vite noe om omfanget hvis man ønsker å sammenlikne ulike velferdsstater, blant annet for å kunne si noe om hvem som lykkes best i å forebygge og bekjempe fattigdom, eller for å kunne si noe om sammenhengene mellom befolkningsstruktur, som antall enslige forsørgere og antall fattige. Skal man gjøre dette, trenger man en definisjon av fattigdom, for eksempel under 60 prosent av medianinntekten² i landet, som er en vanlig benyttet inntektsgrense. Kunnskap om fattigdommens varighet er viktig fordi det kan si noe om fattigdommens konsekvenser. Det kan være mindre problematisk å leve under fattigdomsgrensa i en kort periode, enn å leve med varig lav inntekt. Dette gjelder ikke minst når man ser på fattigdom i barnefamilier, slik vi har gjort her. Av samme grunn kan man ønske å se på fattigdommens kvalitet, altså hvor vanskelig situasjonen er for de som faller inn under fattigdomsdefinisjonen. Er det knapt forskjell på «fattige» familier og andre familier, eller fører fattigdom til eksklusjon fra de sentrale arenaene i samfunnet?

I denne rapporten ser vi på hva det betyr å ha en inntekt under fattigdomsgrensen, inkludert sammenhengen mellom lavinntekt og andre fattigdomsindikatorer. Interessen for barn og fattigdom kan trekkes fram som et fjerde tema som har fått økende oppmerksomhet innenfor europeisk fattigdomsforskning de senere årene. Som vi kommer tilbake til, foreligger det kunnskap om omfanget av barnefattigdom, men flere forfattere har etterlyst kunnskap om dagliglivet til disse barna (Beresford og Croft 1995, Lister og Beresford 2000, Ruxton og Bennet 2002). De studiene som foreligger, viser at det ikke er noe entydig forhold mellom foreldrenes vanskelig materielle forhold og barnas opplevelse og vurdering, men de viser også at barn som vokser opp i familier med lav inntekt har stor sannsynlighet for å ha en lavere materiell levestandard og for å måtte avstå fra aktiviteter (Roker og Colemann 2000, Van der Hoek 2002, Ridge 2002). Undersøkelsene viser videre at barna er i stand til å reflektere over situasjonen de er i og handle i forhold til den. Slike observasjoner er i tråd med perspektiver som vektlegger barn som aktører i eget liv, og understreker betydningen av å benytte barn selv som informanter. Det er en positiv utvikling å spore med stadig

² Medianinntekten er det midterste beløpet i inntektsfordelingen, etter at inntekt er sortert etter størrelse.

flere eksempler på at informasjon innhentes direkte fra barna, både i generell barneforskning og i levekårsforskning (Andersen og Ottosens 2002, Alanen 2003, Jensen et al. 2004).

Mange levekårsindikatorer for barn vil være knyttet til familien, og slik informasjon må ofte innhentes via foreldrene, fordi barna ikke har de nødvendige opplysningene, for eksempel om arbeidsforhold og økonomi. Slik gjør vi det også i denne undersøkelsen. Her er foreldrene til barn i alderen 6–12 år informanter, mens barn i alderen 10–12 år også selv besvarer spørsmål om egne levekår og hverdag. Vi har avgrenset barns hverdagsliv til å gjelde enkelte aspekter ved skole, fritid og forhold til venner. Vi er særlig interessert i å se om barna er integrert eller sosialt ekskludert på disse arenaene. I tillegg spør vi barna om plikter og arbeid i og utenfor hjemmet og om tilgang til og bruk av penger.

Medianinntekt og ekvivalensskalaer

Utvelgingen av barna som deltar i undersøkelsen tar utgangspunkt i registerdata om inntekt. Barna i vårt lavinntektsutvalg kommer fra familier som hadde under 60 prosent av medianinntekten i 2000. Vi legger oss med andre ord nært opp til en tradisjon, hvor kjernen i fattigdomsbegrepet er knyttet til de økonomiske ressursene et individ eller hushold disponerer (Pedersen 2002). I Tiltaksplan mot fattigdom (St.meld. nr. 6 (2002–2003)) benyttes lav inntekt som har vart i tre år, målt ved 50 prosent av medianinntekten, som en hovedindikator på fattigdom. Denne inntektsgrensen har vært kritisert for å være for snever.

Vi valgte 60 prosent fordi vi ønsket et mer romslig lavinntektsbegrep som ikke bare fanger inn de aller fattigste, men som også kan gi kunnskap om familier som befinner seg i grenseområdet. I et longitudinelt perspektiv kan dette gi oss innsikt i hvordan familier beveger seg inn og ut av fattigdom. Vi forventer med andre ord ikke at de familiene som er med i vår undersøkelse vil befinne seg under fattigdomsgrensen i hele den 10-årsperioden denne undersøkelsen skal pågå. Tvert i mot ser vi det som interessant å studere bevegelsene, og ikke minst hva som fører ut av en slik situasjon. Vi er særlig interessert i sammenhengen mellom barnas situasjon og varigheten av familiens lave inntekt.

Hvor man setter grensen for hva som defineres som fattig – for eksempel 50 eller 60 prosent av medianinntekten – vil påvirke hvor mange fattige familier og dermed også hvor mange fattige barn som finnes. Lavinntektsgrensen er basert på medianinntekten for hele landet og tar ikke hensyn til geografiske forskjeller i kostnadsnivå. Vi legger husholdets inn-

tekt til grunn, og opererer med nettoinntekt etter skatt, men inkludert skattefrie overføringer. Våre inntektsdata er hentet fra 2000, og da var medianinntekten for en person 186 668 kroner. 60 prosent av medianinntekten tilsvarte 112 000 kroner for en enslig person, 168 000 kroner for to voksne, og 202 000 for to voksne med ett barn.

For å kunne sammenlikne inntekten til hushold med ulik størrelse og sammensetning, er det vanlig å bruke ulike skalaer. Disse konstrueres ved at hvert medlem blir tildelt en vekt som reflekterer vurderingen av hans eller hennes behov i form av nødvendige utgifter, sammenliknet med de andre familiemedlemmenes. Et barns utgifter er vanligvis antatt å være mindre enn en voksens og gis derfor mindre skalaverdi. Husholdningens samlede inntekt vil bli delt på summen av vektene i husholdet. Resultatet kalles ekvivalentinntekt eller inntekt per forbruksenhet. Forutsatt at skalaene er valide, kan vi bruke dette målet til å sammenlike ulike hushold.

Det finnes flere ulike skalaer for å beregne sammenlignbare inntektsmål for hushold av ulike størrelser. Såkalte subjektive skalaer bygger på informasjon om hvilken inntekt mennesker selv mener er nødvendig for at familien skal klare seg, mens andre skalaer tar utgangspunkt i studier av faktisk forbruk. OECD-skalaene er basert på enighet mellom OECD eksperter. Den tidligere benyttede OECD-skalaen fra 1982 ble kritisert for å være for generøs ved å gi forholdsvis stor vekt til ekstra personer i husholdet. I den nye modifiserte OECD-skalaen ble vektene for ekstra voksne og barn redusert.³

Vi har valgt å benytte den modifiserte OECD skalaen fra 1986 fordi den er vanlig i EU. Det er imidlertid viktig å være klar over at definisjonene som legges til grunn påvirker hvilke familietyper som blir regnet som fattige. Med høye vekter for barn, vil en familie med mange barn ha større sannsynlighet for å bli klassifisert som fattige, fordi de da vil trenge høyere inntekter for å opprettholde samme levestandard som en familie med færre barn, mens det motsatte ville skje med lave vekter for barn. Hvor en barnefamilie rangerer på en nasjons inntektsfordeling, vil i stor grad bli påvirket av hvilken skala som velges. Jensen et al. (2004) hevder at barne-

³ I *Kvaldratrottskalaen*, får de enkelte husholdningsmedlemmene en vekt som tilsvare kvadratrotten av antall personer i husholdningen. Denne skalaen legger til grunn at store husholdninger har betydelige stordriftsfordeler. *OECD-skalaen fra 1982* tilordner vekt for den første voksne =1, neste voksen = 0,7 og barn (under 14)= 0,5. En familie på to voksne og to barn ville bli tillagt en vekt på 2,7. I den modifiserte OECD skalaen får første voksne husholdsmedlem vekt= 1, neste voksne vekt = 0,5 og barn en vekt = 0,3. En husholdning med to voksne og to barn får således totalvekt = 2,1 på denne skalaen.

fattigdommen i Norge framstår som noe høyere hvis man bruker den tradisjonelle OECD-skalaen som i større grad fanget opp større barnefamilier. Valg av skala er derfor et politisk relevant spørsmål. Sauli (2003) oppfordrer til kritisk vurdering av nettopp validiteten i ulike former for skalaer. I neste avsnitt vil vi vise hvordan disse valgene resulterer i ulike tall på fattige barn i Norge.

Omfanget av barnefattigdom

Andelen barn som defineres som fattige, påvirkes med andre ord både av hvor man setter grensen for lav inntekt, og hvilke skalaer man bruker. Ytrehus (2004) viser at dersom man bruker OECDs modifiserte skala og setter fattigdomsgrensen til 40 prosent av medianinntekten, finner man at det er 12 000 fattige barn i Norge. Økes grensen til å omfatte 50 prosent, finner man at drøyt 26 000 barn mellom 0 og 17 år bor i hushold med inntekt under fattigdomsgrensen. Tilsvarende gir en lavinntektsgrense på 60 prosent av medianinntekten, nesten 60 000 barn i lavinntektsgruppen.

Epland (2001) undersøkte også hvilke grupper barn som er fattige i Norge, og hvor mange det dreier seg om. Lavinntekt ble definert som 50 prosent eller mindre av medianinntekten, husholdningen var den økonomiske enheten, mens analyseenheten var barn under 18 år. Analysene⁴ i rapporten viser at henholdsvis 2,6 prosent (kvadratrotsskalaen) og 3,1 prosent (OECD-skalaen) av alle barn levde i familier med lavere enn halvparten av medianinntekten i 1998. Dette tilsvarer enten 27 000 eller 32 000 barn, avhengig av hvilken skala som legges til grunn.

Når barna ble fulgt i en treårsperiode, viste det seg at 1,7 prosent (kvadratrotsskalaen) eller 2,4 prosent (OECD-skalaen) bodde i familier med vedvarende lav inntekt, dvs. henholdsvis 14 000 og 19 000 barn. Dette gjaldt særlig tre grupper barn (Epland 2001): Barn som tilhørte husholdninger der hovedinntektstakeren var *enslig forsørger, som hadde en svak tilknytning til arbeidsmarkedet, og barn i innvandrerfamilier*. Gruppene overlapper hverandre. Videre spilte hovedinntektstakerens kjønn og alder også inn. Barn som tilhørte husholdninger der hovedinntektstakeren var under 30 år, hadde noe større sannsynlighet for å være inntektsfattige enn barn med eldre forsørgere. Sannsynligheten for å ha lav husholdningsinntekt var videre mye større for barn som hadde mor som hovedforsørger.

⁴ Her har man utelatt barn i husholdninger som enten har solgt aksjer eller eiendommer med tap, har en finansformue over en viss størrelse eller har en hovedforsørger som er student.

Internasjonale undersøkelser (for eksempel Bradshaw et al. 1998, Phipps 1998, Bradbury, Jenkins og Micklewright 2001, Bradbury og Jäntti 2001, Micklewright og Stewart 2001) har vist at andelen fattige barn i Norge er liten sammenliknet med andre land, noe som også gjelder de øvrige nordiske velferdssamfunnene. I en sammenlikning mellom 25 land (EU, andre europeiske land, Russland og USA) plasserer Norge seg blant de fem landene med lavest barnefattigdom (Bradbury og Jäntti 2001). Norge rangeres litt ulikt i forskjellige, internasjonale sammenlikninger, noe som kan ha sammenheng med at beregningsmåten kan variere. Norge er likevel altså blant landene med minst omfattende barnefattigdom i samtlige undersøkelser (Bradshaw 2001, Phipps 1998, UNICEF 2000).

Hvordan man skal definere fattigdom, er en pågående diskusjon. Det vil være ulike synspunkter på om det å ha 202 000 kroner til disposisjon, slik en familie på tre vil ha etter vår definisjon av lavinntekt, betyr at familien er fattige eller ikke. Det er liten tvil om at det innebærer en lavere inntekt enn det som er vanlig i Norge, men er de fattige? I diskusjonen som fulgte i kjølvannet av Fafo/Redd barnas (Ytrehus 2004) rapport, protesterte enkelte av dem som ble identifisert som fattige, og ville ha seg frabedt en slik karakteristik. Vi vil hovedsak bruke begrepet «familier med lav inntekt», men kommer tilbake til diskusjonen om hva som skal defineres som fattigdom i konklusjonskapitlet.

Oppvekst i vanskelig kår

Det forutsettes ofte at økonomisk vanskelige vilkår innebærer en opphopning av belastende forhold. Flere studier bekrefter en slik antakelse og viser at barn som vokser opp i miljøer preget av økonomisk deprivasjon har en større risiko for å bo i utsatte miljøer som preges av vold, rasisme og ustabile omsorgssituasjoner, lite foreldrestøtte og for å bli utsatt for omsorgssvikt. Overfor jevnaldrende har disse barna ofte konflikter og opplever avvisning (Garbarino 1998, Evans 2004). I tillegg til at helserisiko er forbundet med fattigdom, viser Bradshaw (2002) til effekter som tenåringsgraviditeter, barnemishandling, dårlige boforhold eller hjemløshet og dårlige skolerestater. Disse resultatene er hentet fra land med en annen fattigdomsprofil enn Norge, men også nordiske undersøkelser har vist at unge voksne som er vokst opp med fattigdom hadde større problemer med yrkesopplæring, arbeidsløshet, og ulike former for psykologiske problemer (Christoffersen 1994, 1999, 2001).

Likevel er det ingen automatikk i at det å vokse opp i fattige familier innebærer en slik opphopning av problemer eller fører til dårlig livskvalitet i voksen alder. Elders (1999 [1974]) klassiske undersøkelse «Children of the

great depression» er interessant i denne sammenheng. Hans arbeid viser at i et livsløpsperspektiv, avhenger konsekvensene for barn av en rekke ulike forhold som barnets kjønn og alder da de økonomiske vanskene inntraff, hvorvidt familien opprinnelig tilhørte middel- eller arbeiderklassen og familieklima. Elder (op.cit) understreker at man ikke kan peke på enkle eller entydige konsekvenser av å vokse opp i familier med økonomiske problemer eller opplevelsen av økonomiske tap. Forandringer i familielivet, ikke deprivasjonen av materielle ressurser, så ut til å være mest skadelig for barnas velferd, og et godt ekteskap så ut til å være av avgjørende betydning for en positiv utvikling hos barna.

På bakgrunn av egne og andres undersøkelser, understreker Duncan et al. (1998) at det er ingen selvfølge at studier basert på lav inntekt gir god informasjon om hvordan barna vil bli påvirket av fattigdom. For det første påpeker de at inntekt og sosial klasse langt fra er synonyme. Familieinntekter kan være flyktige, og hendelser som skilsmisse og arbeidsledighet kan endre en families økonomiske og sosial posisjon fundamentalt. Videre kan timingen, det vil si når i barns liv familier har dårlig råd, ha betydning. Det samme gjelder også foreldrenes evne til å prioritere barna. De påpeker også at forskningen ikke har avdekket de prosessene som fører til at økonomiske forhold påvirker barn.

En annen innfallsvinkel til å forstå hvorfor det ikke er noen entydige sammenhenger mellom en risikofaktor som lav inntekt og barns situasjon, er å se nærmere på beskyttende forhold. Prospektive studier som for eksempel Werner og Smiths (1977, 1982, 1992) undersøkelse fra Kauai, har vist at det ikke var tilstrekkelig å kartlegge ulike risikoforhold for å forstå barns utvikling, uten samtidig å se på hva som utgjorde motvekten, og hvilke styrker og ressurser som også fantes i barnas liv. Både Sommerschild (1998) og Seymour (1999) nevner studier av «resilience» som en viktig kilde til forståelse av mestring. Positiv gjensidig interaksjon mellom barn og omsorgsgiver er identifisert som et hovedbidrag til god utvikling. Foreldrenes måte å forholde seg på kan beskytte barn mot virkningene av dårlig økonomi slik at barna i mindre grad utsettes for den risikoen fattigdommen kan medføre.

Foreldrenes ivaretagelse av foreldrerollen kan igjen avhenge av andre forhold enn de materielle. Rutter (1990) refererer en rekke undersøkelser som viser at for eksempel et godt ekteskap kan ha en gunstig innflytelse på utøvelse av foreldrerollen, mens Ghate og Hazel (2002) undersøker om privat og offentlig sosial støtte fungerer som en buffer for foreldre som bor i belastede bomiljøer, når det gjelder deres ivaretagelse av foreldrefunksjoner og finner at dette til en viss grad gjør seg gjeldende. Sosial kapital som begrep

forekommer hos en lang rekke forskere og brukes både på individ- og systemnivå. I vår undersøkelse er vi først og fremst interessert i sosial kapital forstått som menneskers tilgang på ressurser i form av sosiale nettverk og relasjoner til mennesker de har tillit til.

Et annet forhold som blir tillagt stadig større vekt i velferdsforskningen, er hvordan mennesker forholder seg til den situasjonen de befinner seg i. Vi finner en dreining bort fra å se mennesker som passive mottakere av velferd over mot et perspektiv som framhever menneskers evne til å være refleksive og handlende aktører i egne liv. Videre er et syn på mennesker som offer blitt supplert med interesse for hvordan noen mennesker klarer seg godt til tross for et vanskelig utgangspunkt (Williams et al. 1999). Den nye velferdsforskningen forsøker å ivareta et syn på barn og voksne som handlende aktører uten å miste av syne tradisjonelle velferdsspørsmål som hvordan strukturell ulikhet begrenser menneskers muligheter og valg. Å framheve mennesker som aktører, må derfor ikke forstås som et forsøk på å redusere betydningen av å leve under vanskelige økonomiske forhold eller som om det er selvforskyldt å komme i en slik situasjon.

Metode og design⁵

Foreliggende rapport er i all hovedsak basert på den kvantitative delen av prosjektet «Barns levekår». Datainnsamlingen ble foretatt av Statistisk sentralbyrå (SSB), våren 2003. I forbindelse med datainnsamlingen ble det utarbeidet en egen metoderapport (Flåte, Lagerstrøm & Wedde, 2004). Lesere som ønsker en detaljert beskrivelse av trekkgrunnlag og utvalgsprosedyrer, henvises til denne rapporten. I dette avsnittet gir vi en kortfattet beskrivelse av datamaterialet, svarprosent, spørreskjemaene som ble benyttet, prosedyrer under intervjuene samt hvilke statistiske metoder vi har brukt i våre analyser.

Utvalg og svarprosent

Det ble trukket to utvalg til denne undersøkelsen. «Lavinntektsutvalget» består av et utvalg av barn som bodde i familier med en husholdsinntekt under 60 prosent av medianinntekten, trukket etter SSBs utvalgsplan (se Flåte, Lagerstrøm & Wedde 2004). «Kontrollutvalget» er et mindre, representativt utvalg av barn i alle inntektskategorier. Formålet med dette designet er å kunne sammenligne barn fra lavinntektsfamilier med barn fra utvalg familier med normalfordelte inntekter når det gjelder ulike sider ved barns levekår og hverdagsliv.

⁵ Takk til Kari Stefansen for gode bidrag til dette avsnittet.

Utgangspunktet for trekkingen av utvalgene var husholdets registrerte inntekt for inntektsåret 2000. Opplysningene om antall medlemmer i husholdet ble hentet fra SSBs familiestatistikk for året 2002⁶. Inntektsmålet som ble brukt for å trekke lavinntektsutvalget var husholdningens inntekt etter skatt. Dette inkluderer yrkesinntekt, kapitalinntekt og overføringer (som barnetrygd, bostøtte, kontantstøtte, sosialhjelp m.m.). Som beskrevet tidligere ble OECDs modifiserte ekvivalensskala benyttet for å konstruere et sammenlignbart inntektsmål for husholdninger av ulik størrelse.

Fordelen ved å benytte familiens registrerte inntekt som trekkgrunnlag er at disse opplysningene er lett tilgjengelige. Men det er også noen problemer med en slik framgangsmåte. For det første er familiens inntekt et ufullstendig mål på familiens ressurser (Hagen og Lødemel 2003). Familien kan ha inntekter som ikke er registrert, eller familien kan ha en annen levekårsituasjon enn inntekten tilsier, for eksempel fordi de bor i en billig bolig. En annen svakhet er at det tar tid før inntektsstatistikken er klar, slik at vi kan få et betydelig «time-lag» mellom registrering og tidspunktet for gjennomføringen av intervjuene. I vår undersøkelse er for eksempel inntektsopplysningene mer enn to år eldre enn opplysningene informantene selv ga i intervjuene om deres livssituasjon. I denne mellomperioden kan det ha skjedd mange ting i familien, både med hensyn til familiesammensetningen og inntekter. Det er derfor rimelig å regne med ganske stor variasjon i den økonomiske situasjonen til familier som er trukket med utgangspunkt i registerdata.

Aldersgruppen 6–9 år er overrepresentert i forhold til aldersgruppen 10–12 år i begge utvalgene. Dette er gjort for å sikre at utvalget blir tilstrekkelig stort når de yngste barna skal følges opp i senere datainnsamlinger. Begge utvalgene er trukket slik at gutter og jenter er likt representert. Svarraten for begge utvalgene samlet var 54,4 prosent (52,9 prosent for lavinntektsutvalget og 63,8 prosent for kontrollutvalget). Detaljer er oppgitt i tabellen under.

Tabell 1 Nøkkeltall, lavinntektsutvalget og kontrollutvalget samlet

Nøkkeltall	Antall	Prosent
Utvalg (personer trukket ut for intervju)	3 636	100,0
Avgang (døde og personer flyttet til utlandet)	75	
Bruttoutvalg	3 561	100,0
Frafall	1 623	45,6
Nettoutvalg (familier som har deltatt)	1 937	54,4

⁶ Det er også denne familiesammensetningen som ligger til grunn for inntektsopplysningene for årene 2001 og 2002, som blir benyttet noen steder i rapporten.

Tatt i betraktning at undersøkelsen retter seg mot målgrupper som det vanligvis er vanskelig å nå fram til, var våre forventninger en svarprosent på mellom 40 og 60 prosent. Frafallet er likevel å betegne som stort, særlig i lavinntektsgruppen, og det er all grunn til å tro at frafallet i denne undersøkelsen, i likhet med de fleste andre spørreskjemaundersøkelser, er sosialt skjevfordelt. Forskjellen i svarprosent mellom de to utvalgene peker i en slik retning. I denne sammenhengen innebærer det skjeve frafallet at de familiene som sliter mest med økonomi og levekårsproblemer antakelig er underrepresentert i vårt lavinntektsutvalg. Vi må også anta at frafallsproblematikken gjelder innvandrerbefolkningen i særlig grad. Samtlige intervjuer foregikk på norsk, og deltakelse forutsatte at både barnet og en av de foresatte behersket norsk språk.

Det er ikke blitt foretatt noen frafallsanalyse av utvalgene, hvor det er undersøkt om deltakerne i undersøkelsen skiller seg systematisk fra de familiene som var trukket ut i utvalgene, men som valgte å ikke delta. I kapittel 2 beskriver vi imidlertid den sosiodemografiske sammensetningen av begge utvalgene, og sammenholder kjennetegnene ved våre utvalg med det vi vet om barnefamilier med lav inntekt og barnefamilier generelt fra tidligere undersøkelser og tilgjengelig befolkningsstatistikk. Disse sammenligningene vil gi en pekepinn på om utvalgene speiler tilsvarende grupper i befolkningen generelt når det gjelder kjennetegn som familietype, familiestørrelse, foreldrenes yrkestilknytning og utdanningsnivå, etnisk bakgrunn m.m.

Helt på slutten av arbeidet med rapporten fikk vi oversendt inntektsdata fra SSB for årene 2001 og 2002. Disse dataene kom for sent til at vi kunne gjennomføre omfattende analyser basert på dem. En gjennomgang viste imidlertid at det var mange av familiene i lavinntektsutvalget som i 2002 ikke lenger hadde en husholdsinntekt under vårt lavinntektsmål. Av det opprinnelige lavinntektsutvalget fra 2000, som er utgangspunktet for analysene i denne rapporten, var det kun 42 prosent av familiene som fortsatt hadde lav inntekt to år etter. Vi undersøkte om resultatbildet endret seg hvis vi kun inkluderte de familiene som hadde hatt vedvarende lav inntekt (dvs. under 60 prosent av medianen i både 2000 og 2002). Med unntak av helse, fant vi at resultatene bare endret seg i ubetydelig grad. Disse analysene presenteres derfor ikke i de empiriske kapitlene, bortsett fra for foreldrenes helse-situasjon.

Intervjuene

Dataene ble samlet inn ved besøksintervju. I forveien ble det sendt ut et informasjonsbrev til barnas foresatte⁷. I brevet ble det informert om undersøkelsens tema, den praktiske gjennomføringen av intervjuene og om hvordan deltakernes anonymitet skulle ivaretas. Intervjueren fra SSB tok så kontakt med familiene per telefon for å avtale tid for et intervju.

For barn i alderen 6–9 år var det kun foreldrene som ble intervjuet. Opplysningene om barnet ble altså gitt av en forelder eller foresatt. For 10–12-åringene ble det gjennomført intervju både med barnet selv og en foresatt. I tillegg ble både barnet og den voksne bedt om å fylle ut et kort spørreskjema mens intervjueren var til stede for å intervju henholdsvis barnet eller den voksne. I underkant av 20 intervju ble tatt over telefon i tilfeller der respondenten ikke lot seg overtale til å bli intervjuet på annen måte. Dette dreier seg kun om intervju med foresatte.

Det ble gjennomført flere tester for å sikre kvaliteten på intervjuene med både foreldre og barn. Testingen besto både av prøveintervjuer, kognitive tester av barn (10–12 år) og gjennomkjøringer av det elektroniske skjemaet. I tillegg ble det gjennomført 85 testintervjuer med personer trukket fra det ordinære utvalget. Disse intervjuene inngår i datamaterialet vi har benyttet i rapporten. Testingen av spørreskjemaene er mer detaljert beskrevet i metoderapporten vi refererte til innledningsvis (Flåte, Lagerstrøm & Wedde 2004).

Datainnsamlingen foregikk ved hjelp av metoden Computer Assisted Interviewing (CAI-metoden). Dette innebærer at intervjueren leser opp spørsmålene fra en dataskjerm og registrerer svarene fortløpende på datamaskinen. Alle hopp i spørreskjemaet er programmert på forhånd, hvilket reduserer faren for at intervjuerne stiller feil spørsmål til feil personer.

Spørreskjemaene til foreldrene inneholdt en rekke spørsmål om familien (familietype, antall barn m.m.), om familiens levekår (spørsmål om eiendeler og boligsituasjon m.m.) og nettverksressurser samt bakgrunnsopplysninger om foreldrene (som utdanning, alder og yrkestilknytning). Foreldrenes helse ble også kartlagt. Foreldrene til de yngste barna svarte i tillegg på en rekke spørsmål på vegne av barnet, blant annet om fritidsmønstre og skoleprestasjoner. Selvutfyllingskjemaet til de foresatte inneholdt blant annet spørsmål om foreldrenes forhold til barna. De eldste barna i utvalget svarte selv på spørsmål om fritid og skole, og ble i tillegg stilt spørsmål om blant annet egne økonomiske ressurser og egen helse. Barnas selvutfyllings-

⁷ Brevene er trykket som vedlegg til metoderapporten fra SSB.

skjema inneholdt spørsmål om mobbing og plaging, samt spørsmålsbatterier som måler ulike sider ved barnets oppfatning av seg selv. Spørreskjemaene som ble benyttet i datainnsamlingen er gjengitt både i metoderapporten fra prosjektet (Flåte, Lagerstrøm & Wedde 2004) og i en tidligere rapport (Sandbæk & Sture 2003).

Barn som informanter

Denne undersøkelsen er en av de første i Norge som har benyttet barn som informanter om levekårsspørsmål. Begrunnelsen for å benytte barn som informanter handler om at barn, i likhet med voksne, har kunnskap om seg selv, som ingen andre har. Blant forskere har synet på barn som informanter divergert. Påstander om at barn er upålitelige informanter, at de blander fakta med fiksjon og gir de svarene de tror voksne ønsker, bidrar til å konstruere barn som kognitivt inkompetente. Motsatt kan det også inntas en posisjon hvor det barn sier romantiseres som mer ekte og sannferdig enn voksnes utsagn. Det er grunn til å stille seg kritisk til begge disse posisjonene. Å bruke barn som informanter innebærer ikke at vi anser det barn selv forteller som «sannere» eller at de er mer autentiske informanter enn voksne. Også barn og det de sier vil være et produkt av hva som er kulturelt tilgjengelig for dem. Barns oppfatninger kommer ikke fra et helt privat meningsunivers. Deres perspektiver må derfor ses i sammenheng med hvordan de er sosialisert (Alanen 1997, Mayall 1996).

Også når det gjelder den praktiske gjennomføringen av forskning med barn som informanter har forskere inntatt ulike posisjoner. På den ene siden har det vært hevdet at diskusjonen om etiske dilemmaer i forskning med barn domineres av et syn på barn som sårbare og dermed med et behov for beskyttelse fra forskere som kan utnytte dem (Morrow og Richards 1996). Et slikt fokus kan føre til den konklusjon at det er behov for en særlig barne-sentrert etikk og metodologi i barneforskningen. På den andre siden kan dette nettopp bidra til å opprettholde voksnes overlegne posisjon over barn og kan hindre forskere i å se barnas egen kunnskap. Flere forskere hevder at det ikke ser ut til å være noen prinsipielle forskjeller mellom å intervju barn og mennesker i andre aldersgrupper (Solberg 1994, 1997, Nilsen 2000).

Dette har også vært vårt utgangspunkt. Samtidig må alderen tas i betraktning, på samme måte som forskning alltid vil tilrettelegges for å passe til den valgte informantgruppa. Dette gjelder språk, valg av tema, spørsmålsformuleringer og liknende. Det kommer også inn særegne hensyn når utgangspunktet for intervjuene er en problematisk situasjon. Selv om barn har fått tillatelse fra de voksne til å la seg intervju, og også selv har

samtykket, kan intervjuet berøre temaer som barna ønsker eller opplever at de bør holde skjult (Christensen 1999). Vi har søkt å møte disse utfordringene ved å spørre på så åpne og nøytrale måter som mulig, uten å forutsette at verken barnet eller den voksne som intervjues er eller ser på seg selv som fattige. Dette har også vært nødvendig fordi undersøkelsen omfatter familier fra alle inntektskategorier.

Statistiske analyser

Vi har benyttet både bivariante og multivariate metoder i analysene av data-materialet. Bivariate metoder viser hvordan to variable (for eksempel boligstandard og husholdsinntekt) henger sammen. Slike sammenhenger er i all hovedsak blitt analysert ved hjelp av enkle krysstabeller, der resultatene er signifikantstestet ved hjelp av Pearsons χ^2 -test (kji-kvadrattest). Denne testen viser om andelen respondenter som har avgitt et bestemt svar (som for eksempel svarte at de hadde dårlig boligstandard) er signifikant forskjellig for ulike grupper i utvalget (for eksempel grupper med ulik husholdsinntekt). Med «signifikant forskjellig» menes at det er mindre enn fem prosents sannsynlighet for at observerte forskjeller mellom grupper skyldes tilfeldigheter. I rapporten opererer vi med tre ulike signifikansnivåer, $p < 0,05$, $p < 0,01$ og $p < 0,001$. Jo lavere signifikansnivå, desto mer kan vi stole på at resultatene gjenspeiler reelle forskjeller for eksempel mellom familier under fattigdomsgrensen og familier flest. Det er verd å merke seg at kji-kvadrattesten er sensitiv for hvor mange respondenter som inngår i analysen. Når antallet er høyt, vil selv små forskjeller slå ut som statistisk signifikante. Motsatt kan relativt store forskjeller ende opp som ikke-signifikante hvis antallet respondenter er lavt. Vi har derfor oppgitt antallet respondenter som inngår i de ulike analysene. Bokstaven n er det symbolet vi da benytter ($n=$).

Om gjennomsnittsskåren for to eller flere grupper var signifikant forskjellig fra hverandre, ble undersøkt ved hjelp av variansanalyse (one-way ANOVA). Noen steder i rapporten har vi konstruert indekser, der vi har slått sammen flere variabler (for eksempel variabler som har med boligens standard å gjøre). Der slike samlemål er brukt vil vi redegjøre for hvilke variabler som inngår. Hensikten med å bruke indekser er dels å forenkle materialet, dels å få bedre mål på sammensatte fenomener, som en i mindre grad fanger opp med enkeltpørsmål. Vi har benyttet faktoranalyser for å finne underliggende dimensjoner i skalaer. Chronbachs alpha er oppgitt for gjennomsnittsskårer som er anvendt i analysene. Dette målet sier noe om den interne sammenhengen mellom de variablene som inngår i faktorskårene.

I tillegg til bivariate metoder, benyttet vi også multippel logistisk regresjon. Slike analyser ble brukt for å finne ut om sammenhengen mellom to variabler (for eksempel husholdsinntekt og helse) forble signifikant når vi tok hensyn til andre variabler (for eksempel etnisk bakgrunn). Uansett hvilke analyser som er benyttet, er materialet ikke egnet til å trekke slutninger om årsaksforhold.

Rapportens oppbygning

I kapittel 2–5 presenterer vi resultater basert på foreldrenes rapportering. Temaer som belyses er kjennetegn ved lavinntektsfamiliene, ulike former for fattigdom, relasjoner og sosiale nettverk og helse. I kapitlene 6–9 flyttes fokuset fra foreldrene til barna. De ulike kapitlene handler om barns skolehverdag, fritid og sosiale relasjoner, barns egne økonomiske ressurser og barns opplevelse av egen helse og trivsel. I samtlige av disse empiriske kapitlene undersøker vi om det er forskjeller mellom lavinntektsfamiliene og familiene i kontrollutvalget. I tillegg retter vi enkelte steder søkelyset mot særskilte grupper innenfor lavinntektsutvalget, herunder enslige mødre, ikke-vestlige innvandrere og familier som bor i kommunale boliger. I kapittel 10 oppsummerer vi resultatene og diskuterer aktuelle tiltak som kan bedre situasjonen for barn som vokser opp i familier med lav inntekt.

2 Hva kjennetegner familiene med lave inntekter i Norge?

Vi har trukket et utvalg av familier med inntekter under 60 prosent av medianinntekten i Norge. Hvordan ser disse familiene med lave inntekter ut? Nyere norske forskningsbidrag, som Epland (2001), Fløtten (2003a) og Ytrehus (2004), framhever enslige forsørgere, innvandrere med ikke-vestlig bakgrunn og familier uten yrkestilknytning som spesielt utsatte for fattigdom. Disse gruppene har også tiltrukket seg politisk oppmerksomhet, blant annet i Utjamningsmeldinga (St. meld. nr. 50 (1998–99)) og i tiltaksplan mot fattigdom (St. meld. nr. 6 (2002–2003)). Vi vil derfor undersøke om disse gruppene også er overrepresenterte i vårt lavinntektsutvalg.

Ulike familiefaser

Det er et kjent funn, både fra norsk og internasjonal forskning, at barn som lever sammen med bare en av foreldrene er mer utsatte for fattigdom enn barn i toforeldrefamilier. Aller mest utsatt er barn av enslige mødre. Enslige foreldre har bare en arbeidsinntekt å basere seg på, mens toforeldrefamilier iallfall i prinsippet har mulighet til å ha to inntekter. Enslige foreldre har heller ingen å dele ansvaret for barna med i det daglige, og har følgelig mindre fleksibilitet i jobben enn foreldre som lever sammen med en partner. Enslige mødre er kvinner, og mange av dem har svakere tilknytning til arbeidslivet enn enslige fedre. Det er derfor flere grunner til å forvente en viss overrepresentasjon av enslige foreldre, og særlig enslige mødre, i et utvalg av familier med lave inntekter. Fordelingene i våre utvalg er vist i tabell 2.1.

Tabell 2.1 viser – som ventet – at barn i lavinntektsutvalget sjeldnere bor sammen med begge sine biologiske foreldre enn det som er tilfelle for barn i kontrollutvalget: 77 prosent av barna i kontrollutvalget bor sammen med begge foreldrene, sammenliknet med 67 prosent av lavinntektsutvalget. 21 prosent av barna i lavinntektsutvalget og 14 prosent av barna i kontrollutvalget bodde sammen med moren alene. Barn som bor med far alene eller med far og stemor ser derimot ikke ut til å ha en større risiko for å havne i

lavinntektsutvalget – her er andelene i lavinntektsutvalget og kontrollutvalget relativt like. Dette er i overensstemmelse med Dahls (1993) funn, at enslige fedre i gjennomsnitt har en økonomisk og materiell standard som er like høy som standarden til par med barn, mens enslige mødre i gjennomsnitt kommer dårligere ut (se også Nygaard Christoffersen 1996).

Tabell 2.1 Hvem bor barnet sammen med, lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. Prosent.

	Familietype for barn i lavinntektsutvalget	Familietype for barn i kontrollutvalget
Bor sammen med begge foreldre	67	77
Bor med mor og stefar	7	5
Bor med far og stemor	1	1
Bor med mor alene	21	14
Bor med far alene	3	4
Annet	1	0
Total	100	100
N=	1627	310

p<0,01

Familiemønsteret varierer noe mellom de to aldersgruppene (tabellen er ikke vist). 70 prosent av 6–9 åringene i lavinntektsgruppen bor med begge foreldrene, mens 80 prosent gjør det i kontrollgruppen. De tilsvarende tallene for de eldre barna, 10–12 år, er 62 og 73 prosent. Dette gjenspeiler en utvikling i familiesammensetningen over tid. De fleste barn fødes inn i familier der foreldrene bor sammen, enten som ektepar eller som samboere. Den statistiske sjansen for at et barn har opplevd foreldrebrudd er større jo eldre barnet er. Det er heller ikke overraskende at færre av de yngste barna bor sammen med steforeldre (6 mot 10 prosent i lavinntektsutvalget): både det å få barn, det å bryte med barnets andre forelder og det å etablere et stabilt forhold til en ny partner, er prosesser som skjer over tid. Flere har kommet til «fase tre» i denne prosessen når de har barn på ti år enn når de har barn på seks. Andelen 6–9-åringene i lavinntektsutvalget som bor sammen med en enslig mor er 20, mens andelen 10–12-åringene er 22. Tilsvarende tall i kontrollutvalget er 12 og 15.

Norske familier og familier med minoritetsbakgrunn

Enslige mødre er altså svakt overrepresenterte i vårt lavinntektsutvalg. Hva så med ikke-norske familier? Dette er en annen kategori vi forventer vil være overrepresentert når vi trekker et utvalg av familier med lave inntekter. Men før vi kan begynne på den analysen, må vi definere hvem vi skal

betegne som «ikke-norske»: det finnes ulike definisjoner av termer som «innvandrerbakgrunn» og «minoritetsbakgrunn». Statistisk sentralbyrå skiller mellom personer *uten innvandrerbakgrunn*, personer med *innvandrerbakgrunn* og personer med *annen innvandrerbakgrunn*. «Uten innvandrerbakgrunn» er de som er født i Norge av to norske foreldre. «Innvandrerbakgrunn» omfatter førstegenerasjons innvandrere og personer født i Norge av to utenlandske foreldre. «Annen innvandrerbakgrunn» er alle andre: utenlandsadopterte, utenlandskfødte med en utenlandsk og en norsk forelder, norskfødte med en norsk og en utenlandsk forelder, og utenlandsfødte med to norske foreldre.

I vårt utvalg er 60 prosent av familiene i lavinntektsutvalget, og 87 prosent i kontrollutvalget, født i Norge av to norskfødte foreldre. Disse barna er registrert med «ingen innvandrerbakgrunn». 11 prosent av barna i lavinntektsutvalget, og sju prosent i kontrollutvalget, har «annen innvandrerbakgrunn». Dette er en kategori som er svært sammensatt og gir liten mening. De fleste vil vel være enige om at utenlandsadopterte barn for alle praktiske formål er å betrakte som norske. Det samme gjelder barn som er bosatt i Norge med norsk mor og dansk far, enten barnet er født i Norge eller Danmark. Derimot kan det diskuteres hvor vi skal plassere barna som har en mor som er født i Norge av pakistanske innvandrereforeldre, og en far som er født og oppvokst i Pakistan. I likhet med de norsk-danske barna har disse en norskfødte og en utenlandsk forelder, men – i motsetning til norsk-danske barn – kan de likevel ha mer til felles med «ikke-vestlige innvandrere» enn med etniske nordmenn. Selv om det kan virke unaturlig å plassere en slik familie i samme kategori som norske barn med to norskfødte foreldre, vil det være enda mindre naturlig å definere det dansk-norske paret med norskfødte barn som «innvandrere». Dessuten kan det argumenteres for at selv om familien med norsk-pakistansk mor og pakistansk far er mørke i huden, spiser pakistansk mat, snakker urdu og går i moskeen, så har mor vokst opp i Norge, gått på norske skoler og kjenner det norske samfunnet. Kategorien «nordmenn» er langt mer sammensatt i dag enn den var for et par generasjoner siden. I praksis er problemet lite, siden den utenlandsfødte forelderen til barna med en norsk og en utenlandsfødt forelder i dette materialet i to av tre tilfeller kommer fra Europa eller USA (tabellen er ikke vist.) Vi forenkler derfor kategoriene fra Statistisk sentralbyrå på den måten at alle i kategorien «annen innvandrerbakgrunn» defineres som norske, mens bare de som har to utenlandsfødte foreldre kategoriseres som innvandrere. Etter dette består lavinntektsutvalget vårt av 30 prosent innvandrere og 70 prosent norske familier, mens kontrollutvalget består av 95 prosent norske familier.

I dette materialet har vi ikke opplysninger om hvilke land familiene våre kommer fra (bortsett fra Norge) – dette av hensyn til personvernet. Derimot har vi opplysninger om hvilken verdensdel de har bakgrunn i. I tabell 2.2 er dette vist for lavinntektsutvalget. Antallet innvandrere i kontrollutvalget er så lite (N=17) at det ikke gir mening å dele dem opp i undergrupper.

Tabell 2.2 Barn fordelt på verdensdel, lavinntektsutvalget. Prosent.

	Lavinntektsutvalg	Kontrollutvalg
Norske	70	95
Innvandrerbakgrunn	30	5
Herav fra:		
Europa	29	
Afrika	12	
Asia	56	
Sør Amerika	3	
Totalt	100	100
N	1627	310

29 prosent av innvandrerbarna i lavinntektsutvalget har europeisk bakgrunn. Det kan være verdt å minne om at innvandrere fra Europa omfatter både svensker og dansker – altså folk vi ikke forventer skulle ha noen tilpasningsproblemer i Norge – og flyktninger fra Balkan, som har en helt annen bakgrunn og gjerne en langt mer dramatisk historie. 12 prosent er afrikanere, mens den største gruppa – 56 prosent – er asiater. Vi har en liten gruppe Søramerikanere, og ingen fra Nord/Mellom-Amerika eller Oseania.

Sammenholder vi tallene for lavinntektsutvalget med opplysningene Statistisk sentralbyrå har om verdensdelbakgrunn for innvandrere i Norge, finner vi at asiater er relativt kraftig overrepresentert i lavinntektsutvalget. De utgjør 56 prosent av innvandrerne i lavinntektsutvalget, mot 40 prosent av den totale innvandrerbefolkningen i Norge. Europeere utgjør 42 prosent av alle innvandrere i Norge, men bare 29 prosent av vårt lavinntektsutvalg. Det er som ventet at asiater er overrepresenterte blant innvandrere med lave inntekter, mens europeere er underrepresenterte. Derimot har vi ikke flere afrikanere i lavinntektsutvalget enn i innvandrerbefolkningen ellers (12 prosent). Afrikanske innvandrere, i motsetning til asiatiske, er altså ikke overrepresenterte i vårt lavinntektsutvalg. Måten undersøkelsen ble gjennomført på (uten tolk) kan ha gitt et spesielt stort frafall blant afrikanere, men dette har vi ikke mulighet til å si noe om siden frafallsanalysen ikke går inn på frafall etter innvandrerbakgrunn (Flåte et al. 2003). Det som uansett er helt klart, er at innvandrerne som gruppe er sterkt overrepresenterte i

lavinntektsutvalget: de utgjør 7,6 prosent av den norske befolkningen, men 30 prosent av vårt lavinntektsutvalg.

Det er grunn til å tro at det er forskjell på hvilke familietyper norske barn og barn med innvandrerbakgrunn lever i. Dette er vist for vårt lavinntektsutvalg i tabell 2.3. I denne analysen skiller vi mellom innvandrere med vestlig⁸ bakgrunn og innvandrere med ikke-vestlig bakgrunn, der ikke-vestlig bakgrunn omfatter alle fra Asia, Afrika og Sør/Mellom-Amerika.

Tabell 2.3 Norske barn, barn med vestlig innvandrerbakgrunn og barn med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn etter familietype. Lavinntektsutvalget. Prosent.

	Norske	Vestlig innvandrerbakgrunn	Ikke-vestlig innvandrerbakgrunn
Bor med begge foreldrene	60	81	87
Bor med mor og stefar	10	4	1
Bor med far og stemor	1	0	0
Bor med mor alene	25	11	11
Bor med far alene	4	1	2
Andre	1	2	0
Total	100	99	101
N=	1147	142	338

p<0,01

De fleste i lavinntektsutvalget bor med to foreldre, både blant norske barn og innvandrerbarn. Tyngdepunktet er imidlertid svært mye tydeligere for innvandrere, særlig for innvandrere med ikke-vestlig bakgrunn: hele 87 prosent av barna i lavinntektsutvalget med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn bor sammen med begge foreldrene sine, mens dette gjelder 60 prosent av de norske barna. Nesten hvert fjerde norske barn i lavinntektsutvalget bor sammen med mor alene, mens dette bare gjelder hvert tiende innvandrerbarn.

Det er en utbredt forestilling at ikke-vestlige innvandrere oftere enn nordmenn lever i svært store husholdninger, mens dette sjeldnere sies om innvandrere med vestlig bakgrunn. Våre analyser av lavinntektsutvalget bekrefter i noen grad denne forestillingen: Gjennomsnittlig husholdningsstørrelse er 4,7 personer i norske / vestlige familier⁹ og 5,6 medlemmer i

⁸ Siden Nord- og Mellomamerika og Oseania ikke er representert i vårt lavinntektsutvalg, betyr «vestlig» i praksis her «europisk».

⁹ I denne analysen skiller vi mellom barn med vestlig bakgrunn og barn med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn. Vestlig bakgrunn inkluderer norske barn (som definert ovenfor, 1147 barn) og barn av innvandrere fra vestlige land (142 barn). Etter denne inndelingen utgjør norske / vestlige familier 79 prosent av lavinntektsutvalget og 97 prosent av kontrollutvalget.

ikke-vestlige innvandrerefamilier. Er det så antallet barn i familien, eller andre familiemedlemmer som bor i husholdningen, som gjør at husholdningene til de ikke-vestlige innvandrere er større? Tabell 2.4 viser fordelingene etter hvor mange søsken barna har, fordelt på lavinntektsutvalg og kontrollutvalg og etter om barna i lavinntektsutvalget har vestlig (inkludert norsk) eller ikke-vestlig bakgrunn. Forskjellene mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget skyldes i stor grad at det er langt flere innvandrere med ikke-vestlig bakgrunn i lavinntektsutvalget – det er her vi finner barna med flest søsken. Hele 13 prosent av barna med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn bor med fem eller flere biologiske søsken i husholdningen, mot fire prosent av de norske barna i lavinntektsutvalget, og bare én prosent av barna i kontrollutvalget. Selv om det er de ikke-vestlige innvandrere som skiller seg sterkest ut, ser vi altså at norske / vestlige barn i lavinntektsutvalget også i gjennomsnitt har flere søsken enn barna i kontrollutvalget.

Tabell 2.4 Barn etter antall biologiske søsken de bor sammen med, etter om de har vestlig eller ikke-vestlig bakgrunn og om de tilhører lavinntektsutvalget eller kontrollutvalget. Prosent.

	Lavinntektsutvalget		Kontrollutvalget
	Barn med vestlig bakgrunn	Barn med ikke-vestlig bakgrunn	
Enebarn	13	4	13
1–2 søsken	66	43	77
3–4 søsken	17	40	10
5 eller flere søsken	4	13	1
Total	100	99	101
N=	1289	338	309

$p < 0,01$ for sammenligningen mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget, og for sammenligningen mellom vestlig og ikke-vestlig bakgrunn innen lavinntektsutvalget.

Utdanningsnivå

Utdanningsnivå er sterkt korrelert med muligheten til å få og beholde en jobb, og også med muligheten til å oppnå en inntekt en familie kan leve av. Vi skal derfor se på utdanningsnivået til foreldrene i lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. I denne rapporten skiller vi mellom lav, middels og høy utdanning. Personer med lav utdanning utgjør de med ingen skole, førskole, barneskole eller ungdomsskole. Middels utdanning omfatter personer med videregående grunntdanning, videregående avsluttende utdanning eller nivå II, og de som har påbygging på videregående skole. Høy utdanning omfatter studier på universitet eller høyskole.

Tabell 2.5 viser utdanningsnivå for mødre, fedre og hovedforsørgere i lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. Tallene for mødre og fedre omfatter bare *biologiske foreldre* som bor i *samme husholdning*, dvs. mors utdanningsnivå for barn som bor med begge foreldre, med mor alene og med mor og stefar, og fars utdanningsnivå for barn som bor med begge foreldre, med far alene eller med far og stemor. I den grad foreldrenes utdanningsnivå virker inn på barnas situasjon, regner vi med at dette gjelder sterkest for de biologiske foreldrene. Steforeldrenes utdanningsnivå i rekonstituerte familier vises altså ikke i den delen av tabellen som omhandler mødre og fedre. Sannsynligheten er imidlertid stor for at det er forelderen med høyest utdanning som er familiens hovedforsørger, siden utdanning er sterkt korrelert med muligheter i arbeidslivet og lønnsnivå. Hvis det er en voksen med høyere utdanning i familien, står familien sterkere enn om begge foreldrene er lavt utdannet, og det gjelder uavhengig av om hovedforsørgeren er barnets biologiske forelder eller ikke. I tabellen over hovedforsørgers utdanningsnivå har vi derfor inkludert steforeldre og fosterforeldre, hvis det er slik at denne forelderen er familiens hovedforsørger. I de tilfellene hvor foreldrene begge regner seg som hovedforsørgere, har vi valgt å bruke farens utdanningsnivå. 25 prosent av hovedforsørgerne er mødre, 68 prosent er fedre, fem prosent er stefedre, og fem prosent er fosterforeldre.

Tabell 2.5 Utdanningsnivå for mødre, fedre og hovedforsørgere. Lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. Prosent.

	Lavinntektsutvalg	Kontrollutvalg
Mødre		
Lav	17	7
Middels	54	53
Høy	17	36
Uoppgitt	12	5
Total	100 (1549)	100 (293)
Fedre		
Lav	16	4
Middels	53	56
Høy	20	37
Uoppgitt	11	3
Total	100 (1156)	100 (252)
Hovedforsørgere		
Lav	15	5
Middels	56	56
Høy	18	35
Uoppgitt/missing	11	4
Totalt	100 (1627)	100 (310)

p<0,01 for alle kategoriene

Vi ser av tabellene at det er vesentlige forskjeller mellom de to utvalgene i utdanningsnivåene til både mødre og fedre. Flertallet har middels utdanning både i lavinntekts- og kontrollutvalget, både blant mødre og fedre. Men mens mer enn én av tre mødre og fedre har høy utdanning i kontrollutvalget, har kun én av fem det i lavinntektsutvalget. Det er dessuten en andel på mer enn 10 prosent som vi ikke har opplysninger på i lavinntektsutvalget. Vi finner de samme klare forskjellene mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget når vi ser på hovedforsørgers utdanning. Andelen hovedforsørgerne med lav utdanning (fullført ungdomsskole eller mindre) er 15 prosent i lavinntektsutvalget, mot 5 prosent i kontrollutvalget. Hele 35 prosent av hovedforsørgerne i kontrollutvalget har utdanning på universitet/høyskolenivå, mot 18 prosent i lavinntektsutvalget. I tillegg finner vi igjen at svært mange flere i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget har ukjent eller uoppgitt utdanning.

Det er særlig de ikke-vestlige innvandrerne i lavinntektsutvalget som har uoppgitt utdanning. 25 prosent av hovedforsørgerne i ikke-vestlige innvandrerfamilier har ukjent utdanning, mot åtte prosent av hovedforsørgerne i familier med norsk / vestlig bakgrunn. I tillegg oppgir 25 prosent av de ikke-vestlige innvandrerne at hovedforsørgeren har lav utdanning, mot 12 prosent av de norske/ vestlige. Halvparten av de ikke-vestlige innvandrerfamiliene har altså en hovedforsørger som enten har utdanning på ungdomsskolenivå eller lavere, eller en utdanning som ikke er kjent. På den andre sida sier 15 prosent av de ikke-vestlige innvandrerne, og 19 prosent av de norske, at hovedforsørgeren har utdanning på høyskole/ universitetsnivå.

Familiens yrkestilknytning

Det er sannsynlig, og også et tydelig funn i tidligere forskning (f.eks. Epland 2001, Fløtten 2003a), at familiens yrkestilknytning har vesentlig betydning for hvordan familien klarer seg økonomisk. I tabellen nedenfor skiller vi mellom eneforsørgerne med og uten lønnsinntekt, og toforeldrefamilier med ingen, en eller to lønnsinntekter. De to voksne i toforeldrefamiliene kan være barnets to biologiske foreldre, biologisk forelder og steforelder, eller to fosterforeldre. Eneforsørgerne omfatter både enslige mødre og enslige fedre. Videre deler vi lavinntektsutvalget etter om familiene er norske/vestlige eller har ikke-vestlig innvandrerbakgrunn. Vi har allerede sett at de ikke-vestlige innvandrerne skiller seg fra de norske familiene gjennom at det er svært få enslige forsørgerne blant dem, derfor kan vi få fram forskjellene bedre hvis vi skiller på kulturell bakgrunn framfor å se på lavinntektsutvalget under ett.

Tabell 2.6. Barn som lever i husholdninger med en eller to foreldre, og null, en eller to lønnsinntekter, etter om barnet tilhører lavinntekts- eller kontrollutvalget. Prosent.

	Lavinntektsutvalget		Kontrollutvalget
	Norsk / vestlig bakgrunn	Ikke-vestlig bakgrunn	
Eneforsørger uten inntekt	11	7	4
Eneforsørger med inntekt	17	6	14
To voksne, ingen inntekter	6	27	1
To voksne, en inntekt	24	41	16
To voksne, to inntekter	42	19	65
Total	100	100	100
N=	1289	338	310

$p < 0,01$ for sammenligningen (se tab. 2.4, s. 37).

Vi ser av tabellen at de gruppene som er særlig overrepresenterte i lavinntektsutvalget sammenliknet med kontrollutvalget, er enslige forsørgere uten lønnsinntekt, og toforeldrefamilier med en eller ingen lønnsinntekter. Det er særlig verdt å legge merke til at i kontrollutvalget finnes det så å si ingen toforeldrefamilier der begge er utenfor arbeidslivet, mens slike husholdninger utgjør 6 prosent av de norske familiene i lavinntektsutvalget, og hele 27 prosent av de ikke-vestlige innvandrerfamiliene. Også blant de få ikke-vestlige innvandrerbarna som lever med en enslig forsørger, er det klart mindre vanlig at denne forsørgeren er i lønnet arbeid. Videre utgjør toforeldrefamilier med en inntekt 41 prosent av de ikke-vestlige innvandrerfamiliene i lavinntektsutvalget, 24 prosent av de norske familiene, og 16 prosent av familiene i kontrollutvalget. I kontrollutvalget er det toforeldrefamilien med to inntekter som klart dominerer.

Landsdel

I noen land er geografisk segregering av de fattige familiene et tydelig trekk ved lavinnteksproblematikken. Familiene med lave inntekter bor gjerne i bestemte boligområder i de større byene, eller de bor på landsbygda der levestandarden ofte er lavere enn i byene. Ytrehus (2004) fant at andelen barn i lavinntektshushold i Norge var størst i de minste og i de største kommunene på Østlandet, og lavest i Midt-Norge og på Vestlandet. I denne undersøkelsen finner vi betydelige forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget med hensyn til hvor i landet de bor, men dette skyldes nesten utelukkende den ujevne geografiske fordelingen av de ikke-vestlige innvandrerfamiliene. 48 prosent av disse familiene i lavinntektsutvalget bor i Oslo, mens det samme gjelder 19 prosent av de norske familiene i lavinntektsutvalget, og av

familiene i kontrollutvalget. Forskjellene mellom de norske familiene i lavinntektsutvalget og kontrollutvalget er svært små, og har neppe særlig betydning. Vi finner altså ikke at lavinntektsfamilier bor i bestemte deler av landet, men snarere at ikke-vestlige innvandrerfamilier bor i bestemte områder – Oslo og Akershus – og at mange av disse har lave inntekter. Selv om vår undersøkelse begrenser seg til å sammenligne landsdeler snarere enn kommuner, harmonerer dette funnet med Ytrehus' (2004) konklusjoner.

Oppsummering

Analysene i dette kapitlet tyder på at vårt lavinntektsutvalg har omtrent de kjennetegnene vi ville forvente at familier i Norge med lave inntekter ville ha. For det første er det relativt mange enslige forsørgere blant dem. Nesten 21 prosent av lavinntektsutvalget er enslige forsørgere, mot 14 prosent av kontrollutvalget. En høyere andel barn i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget bor også sammen med sin biologiske mor og stefar. For det andre er det langt flere innvandrere med ikke-vestlig bakgrunn i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget – faktisk er så å si alle ikke-vestlige innvandrere i denne undersøkelsen å finne i lavinntektsutvalget. 21 prosent av barna i lavinntektsutvalget har ikke-vestlig innvandrerbakgrunn, mot bare tre prosent i kontrollutvalget. Foreldrene i lavinntektsutvalget har oftere lav eller uoppgitt utdanning enn foreldrene i kontrollutvalget, og toforeldrefamiliene har sjeldnere to inntekter enn toinntektsfamiliene i kontrollutvalget.

Ikke-vestlige innvandrere skiller seg fra norske familier og innvandrere med vestlig bakgrunn i det at de i enda større grad har trekk som assosieres med lav inntekt. For det første har hovedforsørgeren i ikke-vestlige innvandrerfamilier oftere lav utdanning, eller utdanning som ikke er registrert hos Statistisk sentralbyrå. For det andre har barna med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn i lavinntektsutvalget i gjennomsnitt flere søsken enn de norske barna. Nesten hvert fjerde ikke-vestlige innvandrerbarn i lavinntektsutvalget lever sammen med fire eller flere biologiske søsken, mens dette gjelder færre enn ni prosent av de norske barna. Sist, men ikke minst, selv om barn med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn som regel lever sammen med begge foreldrene, har familiene sjelden to inntekter. Hele 27 prosent av barna i innvandrerfamilier med ikke-vestlig bakgrunn i lavinntektsutvalget lever sammen med to foreldre som begge er utenfor arbeidsstyrken, mot seks prosent av de norske barna. Nye 41 prosent av barna med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn lever i familier med to foreldre og en arbeidsinntekt, mot 24 prosent av de norske barna.

Vi skal oppsummere dette oversiktskapitlet med å bryte ned lavinntektsutvalget på undergrupper, og se hvor stor andel av utvalget vi fanger opp hvis vi skiller ut de som har ett av følgende tre kjennetegn: barnet bor sammen med bare en forelder, barnet har ikke-vestlig innvandrerbakgrunn, eller barnet bor i en toforeldrefamilie der ingen eller bare en av foreldrene er i lønna arbeid.

Tabell 2.8. Lavinntektsutvalget: grupper med ulike kjennetegn. Prosent og absolutte tall.

	Norske/ vestlige barn	Ikke-vestlige innvandrere
Alle	79 (N=1289)	21 (N=338)
Herav: bor med en forelder	27 (N= 353)	13 (N= 42)
Herav: to foreldre, null eller en inntekt	30 (N= 386)	68 (N=228)
Norske barn, bor med to foreldre som har to inntekter	33 (N= 542)	-

Disse tre indikatorene fanger opp 67 prosent av lavinntektsutvalget: 21 prosent av dem er ikke-vestlige innvandrere. Av de norske familiene er 27 prosent enforeldre-husholdninger (som regel mødre som bor alene med barn), mens 30 prosent bor sammen med to foreldre der minst en av dem er utenfor arbeidsstyrken. Etter dette står vi igjen med 542 familier, eller 33 prosent av hele lavinntektsutvalget, som har norsk/vestlig bakgrunn, og to foreldre som er i arbeid. Vi skal ikke gå videre med å prøve å bestemme hvorfor disse familiene har lave inntekter. Sannsynligvis er det en kombinasjon av to årsaker: familien kan ha endret yrkestilknytning siden uttrekket ble gjort i 2000 (slik at inntekten deres faktisk var høyere i 2003 da de ble intervjuet), eller inntekt nummer to kommer fra en liten deltidsjobb, slik at den i praksis har liten betydning for familiens samlede inntektsnivå¹⁰. Uansett kan vi slå fast at dette vel er den aller vanligste familieformen blant norske barnefamilier med minst ett barn mellom seks og tolv år – to norske foreldre som begge i jobb enten på heltid eller deltid. Likevel utgjør de bare 33 prosent av vårt lavinntektsutvalg.

¹⁰ Dette kan vi uttale oss mer presist om når vi får opplysningen om registrerte inntekter i 2003 fra Statistisk sentralbyrå.

3 Lavinntekt og levekårsproblemer – to sider av samme sak?

Kan man leve et materielt godt liv med 60 prosent av medianinntekten i Norge, eller opplever de inntektsfattige at de mangler sentrale goder? Bor familiene i lavinntektsutvalget dårligere enn andre? Har de penger på konto, eller er sparepengene for lengst brukt opp? Og eier de samme forbruksgoder, eller er lavinntektshusholdninger vesentlig dårligere utstyrt? Dette er hovedspørsmålene vi skal se på i dette kapitlet. Etter å ha sammenliknet lavinntektsutvalget og kontrollutvalget på ulike levekårsvariable, skal vi se nærmere på forskjeller innad i lavinntektsutvalget. Hvem er det, i utvalget med inntekter lavere enn 60 prosent av medianen, som har størst problemer? Er alle like dårlig stilt, eller finner vi systematiske forskjeller mellom undergrupper? Endelig skal vi se på sammenhenger mellom ulike mål. Er det slik at de som har problemer på ett område, for eksempel bor dårlig, også har størst problemer på andre områder? Eller finner vi at ulike fattigdomsmål berører ulike dimensjoner?

Bolig: eieformer og boligkvalitet

Denne undersøkelsen inneholder en serie spørsmål om familienes boligforhold, så som eie/leieform, boligstørrelse, og problemer med boligen. Det klart vanligste i kontrollutvalget – som i Norges befolkning for øvrig – er å eie egen bolig som selveier (tabell 3.1). 85 prosent av kontrollutvalget er selveiere, i tillegg kommer de sju prosentene som eier gjennom borettslag eller boligaksjeselskap. Bare åtte prosent av barna i kontrollutvalget bor i familier som leier bolig. Dette er så få at det ikke er meningsfylt å dele dem opp på ulike leieformer. Ser vi på lavinntektsutvalget, er bildet et ganske annet. Her har vi bare 55 prosent som bor i egne, selveide boliger, og 13 prosent som eier gjennom borettslag eller liknende. Hele 32 prosent av våre respondenter i lavinntektsutvalget leier bolig. Av disse er andelen som leier på det åpne markedet og andelen som leier kommunalt boliger så å si identiske – henholdsvis 37 og 36 prosent. De resterende 27 prosent leier av slektninger, eller de havner i restkategorien «annet».

Tabell 3.1 Familienes eierforhold til boligen sin, fordelt etter lavinntekts- og kontrollutvalg, i prosent.

	Lavinntektsutvalg	Kontrollutvalg
Familien eier boligen, selveier	55	85
Familien eier rettigheter i borettslag, boligaksjeselskap	13	7
Familien leier eller disponerer på annen måte	32	8
Total	100	100
(N=)	(1627)	(310)
Av leieboerne: (N=515)		
Åpne markedet	37	-
Kommunal bolig	36	-
Slektninger eller andre	16	-
Annet	11	-

$p < 0,01$ for forskjeller i eieform mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget.

En av grunnene til at leieforhold kan oppleves som mindre attraktive enn det å eie sin egen bolig, er at leide boliger oppfattes som mer midlertidige. Som leieboer kan man bli sagt opp, eller man har kanskje bare en midlertidig kontrakt i utgangspunktet. For barn kan hyppige flyttinger være en betydelig belastning, særlig hvis flyttingen innebærer bytte av skole. Så er det slik at barna i lavinntektsutvalget oftere har vært utsatt for flytting enn barna i kontrollutvalget? Vi har ikke data på dette direkte, derimot har vi opplysninger om hvor lenge personene som intervjues – som i de aller fleste tilfellene er barnets biologiske mor eller far – har bodd i den nåværende boligen. Vi antar at dette gjenspeiler hvor lenge barnet har bodd i boligen, og finner at «gjennomsnittsfamilien» i kontrollutvalget har bodd i boligen i ni år, altså siden 1994. «Gjennomsnittsfamilien» i lavinntektsutvalget har bodd i boligen i sju år, siden 1996. Videre finner vi at 16 prosent av barna i kontrollutvalget flyttet inn i boligen i 2000 eller senere (3–4 år før intervjuetidspunktet), mens det samme gjaldt hele 41 prosent av barna i lavinntektsutvalget. Svarfordelingen på dette spørsmålet signaliserer altså at barna i inntektsfattige familier er langt mer utsatte for flytting enn andre barn. Ser vi bare på familiene som bor i leide boliger innen lavinntektsutvalget, kommer vi opp i 58 prosent som har flyttet inn i nåværende bolig i 2000 eller senere. Det er altså klare sammenhenger mellom det å ha lav inntekt, det å bo i leid bolig, og det å ha flyttet minst en gang i løpet av de siste 3–4 årene.

Ifølge Statistisk sentralbyrå utgjorde kommunale leiligheter 16 prosent av leiemarkedet i 1997 (Andersen 2000), så 36 prosent er en betydelig overrepresentasjon. Det kan være verdt å se nærmere på de av familiene i lavinntektsutvalget som leier gjennom kommunen, siden det er all grunn til å

tro at disse utgjør ei gruppe med spesielle og sammensatte problemer. I hele 2003 fikk 1900 husstander tildelt kommunal bolig i hele Norge, noe som viser at dette er et relativt trangt nåløye¹¹. Kriteriene for å få tildelt kommunal bolig når man er en familie med relativt små barn varierer fra en kommune til en annen. Bruker vi Oslo som eksempel (37 prosent av våre respondenter som bor i kommunal bolig, bor i Oslo og Akershus), heter det i forskriften at målgruppen for kommunal utleievirksomhet er *«personer som ikke selv eller ved hjelp av andre former for offentlig boligbistand greier å skaffe seg egnet bolig, herunder personer som har behov for boliger med særlig tilpasning på grunn av alder, bevegelses- eller utviklingshemning»* (Oslo kommune 2003, forskrift §1). Som hovedregel tildeles boligen for fem år av gangen. Inntektsgrensene varierer for ulike familietyper, men de er ikke lavere enn at de fleste i vårt lavinntektsutvalg, med ekvivalerte inntekter under 60 prosent av medianen, ville kunne komme i betraktning. Hvis det er slik at de som bor i kommunale boliger har det vanskeligere enn andre, er det derfor neppe bare fordi inntektsgrensene er satt så lavt at bare de aller fattigste kommer i betraktning.

Det er særlig de ikke-vestlige innvandrerne i lavinntektsutvalget som bor i kommunale boliger: 63 prosent av familiene i lavinntektsutvalget som bor i kommunale boliger, er ikke-vestlige innvandrere. Eller for å snu tallene: 35 prosent av de ikke-vestlige innvandrerfamiliene i lavinntektsutvalget bor i kommunale boliger, mot bare fem prosent av de norske familiene. Familiene uten inntekt er også sterkt overrepresenterte blant dem som leier kommunalt: 17 prosent av eneforsørgerne uten inntekt, og 37 prosent av toforeldrefamiliene uten inntekt, bor i kommunal bolig.

Eie- og leieforhold er altså sterkt korrelert med inntektsnivå. Det er rimelig å anta at det samme gjelder størrelsen på boligen. Vi finner, som forventet, at familiene i lavinntektsutvalget gjennomsnittlig har færre rom i boligen sin enn familiene i kontrollutvalget: gjennomsnittet i lavinntektsutvalget er 4,8 rom, mot kontrollutvalgets 5,7 rom. Vi husker fra kapittel 2 at familiene i lavinntektsutvalget i gjennomsnitt er større enn familiene i kontrollutvalget, dermed følger det logisk at familiene med lave inntekter bor trangere. I gjennomsnitt har familiene i lavinntektsutvalget 1,0 rom per person, mens familiene i kontrollutvalget i gjennomsnitt har 1,4 rom per person. 61 prosent av familiene i lavinntektsutvalget bor i boliger med ett rom per person eller mindre, mot 30 prosent av familiene i kontrollutvalget. Både det å leie bolig og det å bo trangt assosieres altså med inntektsfattigdom. Og

¹¹ <http://www.hev.oslo.kommune.no/>, tall fra Statistisk sentralbyrå (KOSTRA).

aller mest assosieres trangboddhet med det å ha ikke-vestlig innvandrerbakgrunn. Hele 91 prosent av familiene med innvandrerbakgrunn i lavinntektsutvalget bor i boliger med ett rom per person eller mindre, mot 53 prosent av de norske familiene (tabellene er ikke vist). Dette har i noen grad sammenheng med at ikke-vestlige innvandrere oftere enn andre bor i kommunale boliger: 92 prosent av familiene som bor i kommunale boliger har mindre enn ett rom per person, og i gjennomsnitt har de bare 0,7 rom per person.

En konsekvens av det å bo trangt for barn, vil i mange tilfeller være at barnet ikke har sitt eget rom. Hvor viktig det er å ha eget rom kan variere med barnas alder, vi har derfor sett på andelen med eget rom i lavinntekts- og kontrollutvalget avhengig av alderskategori. Det er tydelige forskjeller i andelene som har eget rom, både mellom barn i ulike alderskategorier og mellom barn i lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. Av de yngste barna har 57 prosent i lavinntektsutvalget og 76 prosent i kontrollutvalget egne rom. De tilsvarende tallene for de eldste barna er 69 og 91 prosent. 31 prosent av barna i lavinntektsutvalget mellom 10 og 12 år må altså klare seg uten et gode de fleste andre barn i denne alderskategorien sannsynligvis forventer – et eget rom. For barna i denne aldersgruppa som bor i kommunal bolig, er andelen 37 prosent.

Undersøkelsen stiller også en rekke spørsmål om problemer med den nåværende boligen. I og med at de i lavinntektsutvalget som bor i kommunale boliger tydeligvis bor spesielt trangt, kan det være interessant å se på om de også opplever andre boligproblemer i større grad enn lavinntektsutvalget for øvrig. I resten av diskusjonen av boligproblemer skal vi derfor skille ut disse som egen kategori. Andelene som oppgir at de har ulike problemer med boligen er vist i tabell 3.3.

Tabell 3.3. Andeler som oppgir ulike boligproblemer: Kontrollutvalget, og lavinntektsutvalget etter hvorvidt respondenten bor i kommunal bolig. Prosent.

	Kontroll- utvalg	Lavinntektsutvalg, ikke kommunal bolig	Lavinntektsutvalg, kommunal bolig
Boligen er for liten	18	29	58
Fukt, trekk, kulde	13	23	39
Dårlig materiell standard	5	12	40
Nabostøy	4	7	21
Trafikkstøy ⁺	10	12	21

⁺ Forskjellen mellom lavinntektsutvalg og kontrollutvalg er ikke signifikant, mens forskjellen mellom lavinntektsutvalg, ikke kommunal bolig og lavinntektsutvalg, kommunal bolig er signifikant på 1%-nivå ($p < 0,01$). For alle de andre indikatorene er forskjellene signifikante på 1%-nivå for begge sammenligningene.

For fire av de fem indikatorene vi har sett på, er det signifikante forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. Enda mer slående er likevel forskjellene innad i lavinntektsutvalget, mellom de som bor i kommunale boliger og de som eier eller leier på andre måter. Vi har nettopp sett at familier i lavinntektsutvalget bor i boliger med færre rom per person enn familier i kontrollutvalget – i tabell 3.3 ser vi også at de oftere selv vurderer boligen sin som for liten. Videre sier nesten hver fjerde respondent i lavinntektsutvalget, og 39 prosent av de som bor i kommunale boliger, at de har problemer med at boligen er kald, at det trekker, eller at de har fuktproblemer. Når vi kommer til dårlig materiell standard, synker andelene som oppgir å ha problemer både i kontrollutvalget og i lavinntektsutvalget uten kommunal bolig, mens andelen er så høy som 40 prosent for de i lavinntektsutvalget som bor i kommunal bolig. Andelene som sjeneres av nabostøy og/eller trafikkstøy er også signifikant høyere blant dem som bor i kommunale boliger enn blant noen av de to gruppene vi sammenlikner med. Den eneste indikatoren vi ikke finner forskjeller for mellom kontrollutvalget og lavinntektsutvalget uten kommunal bolig, er trafikkstøy. Vi kan si at det er oppsiktsvekkende i seg selv om ti prosent av norske barnefamilier plages av trafikkstøy, men dette problemet ser ut til å være noe mindre sosialt skjevfordelt enn de andre boligproblemene vi har sett på.

La oss til slutt se på fordelingen for hvor mange boligproblemer respondentene våre oppgir. Har vi et mindretall i lavinntektsutvalget som bor svært dårlig – som bor trangt og plages av trekk og kulde, lav materiell standard og støy – mens et flertall ikke oppgir å ha boligproblemer?

Tabell 3.4 Andelen med ingen, ett eller flere boligproblemer i lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. Prosent.

	Kontroll- utvalget	Lavinntektsutvalg, ikke kommunal bolig	Lavinntektsutvalg, kommunal bolig
Ingen boligproblemer	63	49	20
Ett problem	28	29	26
To problemer	7	13	25
Tre problemer	2	6	16
Fire problemer	0	2	11
Fem problemer	0	1	2
Totalt	100	100	100
N=	310	1437	187

p<0,01 for sammenligningen mellom kontrollutvalget og lavinntektsutvalget som ikke bor i kommunal bolig, og for sammenligningen av respondenter i lavinntektsutvalget med og uten kommunal bolig.

Tabell 3.4 viser at vi finner igjen det samme mønsteret i dette samlemålet som vi så for hvert enkeltelement: andelen med boligproblemer er høyere i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget, og aller høyest blant de i lavinntektsutvalget som bor i kommunale boliger. Av de sistnevnte er det bare 20 prosent som sier at de ikke opplever noe problem med boligen de bor i, mens 49 prosent av lavinntektsutvalget for øvrig og 63 prosent av kontrollutvalget sier det samme. Færre enn ti prosent av kontrollutvalget har to eller flere problemer med boligen sin, mot 22 prosent av lavinntektsutvalget uten kommunal bolig og hele 54 prosent av lavinntektsutvalget med kommunal bolig. Ser vi på andelen med fire eller fem problemer, finner vi ingen i kontrollutvalget, tre prosent i lavinntektsutvalget uten kommunal bolig, og 13 prosent av lavinntektsutvalget med kommunal bolig.

De svært høye forekomstene av boligproblemer blant familier som bor i kommunale boliger er urovekkende. Barn som bor i kommunale boliger bor ofte svært trangt, og de opplever også andre boligproblemer i langt større grad enn barn som ikke bor i kommunale boliger. Nå skal det en del til for å få tildelt kommunal bolig – hvor strenge kriteriene er varierer fra kommune til kommune, men antallet kommunale boliger er ofte lavt og søkerne må prioriteres. Det er mulig at en kommunal bolig med dårlig standard er det beste realistiske alternativet for mange av disse familiene, hvis alternativene er å bo på hospits, å klemme seg sammen på ett rom i leiligheten til en slektning, eller å bo på gata. Likevel gir det grunn til ettertanke at de boligene kommunene tilbyr mangler så mye på å tilfredsstille kravene til god boligstandard for familier med barn.

Å eie forbruksgoder

Hvilke nyttegjenstander og andre eiendeler har familiene? Har familiene i lavinntektsutvalget de samme forbruksgodene som andre familier? Dette er spørsmålene vi skal se på i dette avsnittet. Familiene i denne undersøkelsen har fått spørsmål om hvorvidt de eier en rekke hygge- og nyttegjenstander. Oppfatninger om hvilke forbruksgoder som er «nødvendige» endrer seg raskt over tid, noe vi også må ta høyde for i denne diskusjonen. Mobiltelefoner var for eksempel relativt uvanlige bare for 10–15 år siden, men i 2003 ville mange barn oppfatte det som helt nødvendig å ha mobiltelefon for å kunne opprettholde kontakten med venner. Tabell 3.5 viser hvor mange innen lavinntektsutvalget og kontrollutvalget som eide ulike forbruksgoder.

Tabell 3.5 Andeler som eier ulike forbruksgoder, lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. Prosent.

	Lavinntektsutvalget	Kontrollutvalget
Fasttelefon/mobiltelefon	99,5	99,5
TV	98,5	99,5
CD spiller	96	97
Vaskemaskin*	95,3	98,4
Fryser**	93,3	97,4
Video/DVD*	92,2	95,5
PC**	80,6	92,9
Bil**	80,4	95,2
Oppvaskmaskin**	72,9	91,0
Tørketrommel/skap**	56	73,2
Campingvogn	6,9	12,3

* $p < 0,05$

** $p < 0,01$

Så å si alle familiene eier fasttelefon eller mobiltelefon, TV og CD-spiller. For disse tre er andelene nær 100 prosent både i kontrollutvalget og i lavinntektsutvalget, og det er ingen signifikante forskjeller mellom de to utvalgene. For vaskemaskin og video/DVD er det små, men signifikante forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. Det er altså noe færre av familiene med lav inntekt som ikke eier disse forbruksgodene, men andelene er likevel så høye som hhv. 95 og 92 prosent. Større forskjeller finner vi for andelene som har bil, PC, oppvaskmaskin og tørketrommel/skap. Over 90 prosent av kontrollutvalget har PC, bil og/eller oppvaskmaskin, mens andelene i lavinntektsutvalget er 80 prosent for bil og PC og 73 prosent for oppvaskmaskin. Det er også signifikante forskjeller i andelen i de to utvalgene som eier campingvogn, men her er andelen lav også i kontrollutvalget – campingvogn regnes neppe som et av de sentrale forbruksgodene i Norge.

På samme måten som for boligproblemer, kan vi konstruere indekser for forbruksfattigdom. En god samleindeks for forbruksfattigdom bør bestå av forbruksgoder som oppfattes som svært vanlige og sentrale i Norge, som nesten 100 prosent av kontrollutvalget eier, og som er signifikant mindre vanlige i lavinntektsutvalget. Tabell 3.5 viser at vi har flere mulige kandidater: vaskemaskin, fryser, video/DVD, PC, bil og oppvaskmaskin eies av mer enn 90 prosent i kontrollutvalget, og signifikant færre i lavinntektsutvalget. De aller vanligste forbruksgodene i kontrollutvalget er vaskemaskin og fryser. I tråd med tidligere norsk forskning på feltet (Fløtten 2001, 2003b) tar vi derfor disse inn i indeksen. Av de elementene som gjenstår er video/DVD den gjenstanden som har mest preg av å være en

luksusting. En person vil neppe få mye medlidenhet om hans eller hennes største økonomiske problem er å ikke har råd til DVD-spiller, mens det er lett å tenke seg situasjoner der PC, bil og også oppvaskmaskin kan være et betydelig savn. En serie analyser av hvordan de ulike eiendelene er fordelt i lavinntektsutvalget avgjorde at oppvaskmaskin er den bruksgjenstanden som egner seg best som tredje element i en samleindeks. Vi fant nemlig at eierskap til bil og PC i større grad enn eierskap til oppvaskmaskin varierer med ikke-økonomiske faktorer. Familier i Oslo og Akershus eide sjeldnere bil enn familier i andre deler av landet, mens familier med barn i alderen 6–9 år sjeldnere hadde PC enn familier med barn i alderen 10–12. Dette tyder på at det å eie bil eller PC i større grad avhenger av preferanser og behov enn det å eie oppvaskmaskin, noe som igjen innebærer at oppvaskmaskin er en mer nøytral indikator på dårlig økonomi enn de to andre¹². Vi definerer altså «forbruksfattigdom» som det å mangle enten vaskemaskin, fryser eller oppvaskmaskin. Fordelingen på de ulike elementene er vist i tabell 3.6.

Tabell 3.6 Andeler som eier tre, to, ett eller ingen av tre sentrale forbruks-goder, lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. Prosent.

	Lavinntektsutvalget	Kontrollutvalget
Har alle tre	68	89
Mangler ett gode	26	9
Herav:		
- vaskemaskin	2	1
- fryser	3	1
- oppvaskmaskin	21	7
Mangler to goder	5	1
Herav:		
- vaskemaskin og fryser	0	0
- vaskemaskin og oppvaskmaskin	2	0
- fryser og oppvaskmaskin	3	1
Mangler alle tre	1	1
Mangler minst en av tre	32	11
N=	1626	310

p<0,01

Tabell 3.6 viser at 68 prosent av lavinntektsutvalget, og 89 prosent av kontrollutvalget, har både vaskemaskin, fryser og oppvaskmaskin. 26 prosent av lavinntektsutvalget og ni prosent av kontrollutvalget mangler en av de tre, hvorav den langt vanligste tingen å mangle i begge utvalgene er oppvask-

¹² Analysene viste imidlertid også at det i praksis spiller svært liten rolle om vi fokuserer på bil, oppvaskmaskin eller PC i tillegg til vaskemaskin og fryser. Mønstrene i hvem som eier og hvem som ikke eier er i stor grad de samme.

maskin. Det er også verdt å merke seg at det ikke er noen i hele undersøkelsen som eier oppvaskmaskin, men mangler fryser og vaskemaskin. Dette understreker at oppvaskmaskin er den lavest prioriterte av de tre. Derimot er det én prosent i begge utvalgene som mangler alle de tre forbruksgodene. 32 prosent av lavinntektsutvalget og 11 prosent av kontrollutvalget mangler minst én av de tre.

Egenrapporterte økonomiske problemer

Det er stilt to spørsmål i denne undersøkelsen om respondentenes egen vurdering av sin økonomiske situasjon. Disse lød «Hvis du plutselig skulle havne i en situasjon der du i løpet av en uke måtte skaffe 10.000 kroner, hvordan ville du skaffet pengene?» og «Hvordan vil du si at den nåværende økonomiske situasjonen er for din familie?» Svarfordelingene på de to spørsmålene er vist i tabellene 3.7 og 3.8 for lavinntektsutvalget og kontrollutvalget.

Tabell 3.7 Respondentene etter hvordan de ville skaffe 10.000 kroner på ei uke, etter om de tilhører lavinntektsutvalget eller kontrollutvalget. Prosent.

	Lavinntektsutvalget	Kontrollutvalget
Benyttet egen konto eller lignende	35	62
Lån fra familie, slekt, venner	30	17
Lån i bank, kredittkort eller lignende	22	19
Andre måter	3	2
Ville ikke klare det	9	1
Total	99	101
N=	1626	310

p<0,01

Tabell 3.8. Respondentene etter hvordan de vurderer sin nåværende økonomiske situasjon, etter om de tilhører lavinntektsutvalget eller kontrollutvalget. Prosent.

	Lavinntektsutvalget	Kontrollutvalget
Pengene strekker ikke til	12	4
Vi må bruke sparepenger for å greie oss	5	2
Vi greier oss akkurat med de inntektene vi har	51	33
Vi greier oss så bra at vi kan spare litt	29	52
Vi greier oss så bra at vil kan spare temmelig mye	3	8
Total	100	99
N=	1626	310

p<0,01

En liten majoritet – 51 prosent – i lavinntektsutvalget sier at de klarer seg akkurat med de inntektene de har, mens 29 prosent sier at de klarer seg så bra at de kan spare litt. I kontrollutvalget sier 52 prosent at de kan spare litt, mens 33 prosent sier de klarer seg akkurat. Dette harmonerer med svarene på spørsmålet om hvordan de ville skaffe 10.000 kroner på ei uke: nesten dobbelt så mange i kontrollutvalget som i lavinntektsutvalget sier de ville hentet pengene fra egen konto (62 prosent mot 35 prosent). Familiene i lavinntektsutvalget er altså sjeldnere i stand til å spare, og de har sjeldnere sparepenger å trekke på. Det er flere i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget som ville lånt pengene av venner eller familie, noe som sannsynligvis forklares av at det er flere med lave inntekter som har *behov* for å låne gjennom sitt sosiale nettverk. I tillegg sier 12 prosent av lavinntektsutvalget at pengene ikke strekker til, og fem prosent sier de må bruke sparepenger for å klare seg. Tilsvarende andeler i kontrollutvalget er fire og to prosent. I hele undersøkelsen er det få familier som sier de kan spare «temmelig mye»: tre prosent av lavinntektsutvalget og åtte prosent av kontrollutvalget. På spørsmål om hvordan de ville skaffe 10.000 kroner, svarer ni prosent av lavinntektsutvalget, og én prosent av kontrollutvalget, at de ikke ville klart det. Andelene som ville låne i bank eller kredittkort er ganske like i de to utvalgene – et annet spørsmål er naturligvis hvor mange som har kredittkort med betingelser som gjør dette mulig, eller som ville fått innvilget lån. Tre prosent av lavinntektsutvalget sier de ville forsøkt å skaffe pengene på andre måter. Når de ble bedt om å spesifisere hvilke måter, er de vanligste svarene varianter over temaene «spurt sosialkontoret», «forskudd på lønn» og «jobbe overtid / jobbe mer» – mens en person har svart «bedt til Gud».

Som ventet er det en sterk sammenheng mellom disse to målene på økonomisk situasjon. Det er langt flere blant dem som sier at pengene ikke strekker til, som sier at de ikke ville klare å reise 10.000 kroner på ei ukes varsel. Andelen i denne kategorien er 27 prosent, mot hhv. åtte og to prosent av dem som sier de greier seg akkurat eller at de greier seg så godt at de kan spare. Av dem som sier de har økonomi til å spare, sier 66 prosent at de ville hentet 10.000 kroner av egne midler. Bare 10 prosent av de som ikke får pengene til å strekke til eller som må bruke sparepenger, sier det samme (tabellen er ikke vist).

De som har svart at pengene ikke strekker til, eller at de må bruke sparepenger for å klare seg, har fått en serie oppfølgingsspørsmål. Disse spørsmålene berørte bare 20 personer – seks prosent – i kontrollutvalget, så det er ingen meningsfylt informasjon å hente her. Vi presenterer derfor tallene bare for lavinntektsutvalget. Svarfordelingene for denne serien av spørsmål er vist i tabell 3.9.

Tabell 3.9 Familier i lavinntektsutvalget som sier at pengene ikke strekker til eller at de må bruke sparepenger for å greie seg: hva de må forsake, og hva de gjør for å få økonomien til å strekke til. N=281. Prosent.

Familien har ikke økonomi til...

Tilstrekkelig oppvarming av boligen	36
Vedlikehold og reparasjoner	69
Bytte ut slitte møbler	85
Hva gjør familien for å få økonomien til å strekke til?	
- skjærer ned på daglige utgifter	11
- reduserer eget personlig forbruk	13
- har avbrutt utdanning eller skiftet jobb	1
- har flyttet til en billigere bolig	1
- bruker mindre penger på barna	6
- gjør aktiviteter som ikke koster så mye	9
- jobber overtid	3
- kjøper brukt	7

Det å bytte ut slitte møbler ser ut til å være det første som ryker for familier med dårlig økonomi. Så mange som 85 prosent av familiene i lavinntektsutvalget som ikke får pengene til å strekke til, sier at de ikke har økonomi til å skifte ut møbler. Litt færre i det samme utvalget – 69 prosent – sier de ikke har penger til vedlikehold og reparasjoner. Minst like oppsiktsvekkende er det at 36 prosent sier de ikke har råd til tilstrekkelig oppvarming av boligen. Oppvarming er ikke en investering som kan vente mens man håper på at økonomien skal bedre seg, men en daglig utgift store deler av året, der det å ikke ha råd vil ha betydelige konsekvenser for familiens trivsel.

Disse tre spørsmålene har målt hva familien må forsake. Spør vi dem om strategier for å få pengene til å strekke til, får vi helt andre svarfordelinger. Dette kan tyde på at familiene allerede har kuttet ned på daglige forbruksutgifter i en slik grad at det er lite ekstra å hente her. Det vanligste svaret er «reduserer eget forbruk», men heller ikke dette svaralternativet er oppgitt av mer enn 13 prosent. De nest vanligste svarene er «skjærer ned på daglige utgifter» (11 prosent) og «gjør aktiviteter som ikke koster så mye» (9 prosent). Svært få sier at de har gjort større endringer i livet, som å avbryte utdanning, skifte jobb, eller flytte til en billigere bolig. Dette er familier som har lave inntekter, som opplever at pengene ikke strekker til, som bor billig og som unnlater å gjøre investeringer i møbler og vedlikehold av boligen. Med andre ord, forbruket er allerede skåret inn til beinet, og familiene har sannsynligvis til en viss grad tilpasset seg denne måten å leve på. En annen ting er at de alternativene som er nevnt her ikke er uttømmende. Vi kommer tilbake til denne diskusjonen i kapittel 4 der vi også ser på hva familiene gjør av aktiviteter, inkludert det å reise på ferie.

Hvem i lavinntektsutvalget har det vanskeligst?

Hensikten med kapitlet så langt har vært å se på i hvilken grad det å ha inntekter under 60 prosent av medianinntekten per forbruksenhet (inntektsfattigdom) assosieres med andre fattigdomsindikatorer¹³. Vi har sett på boligfattigdom, forbruksfattigdom, og subjektivt opplevd fattigdom. For hver enkelt av disse indikatorene har vi funnet klare og signifikante forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget, noe som tyder på at inntektsfattigdom er sterkt korrelert med andre fattigdomsmål. I andre del av dette kapitlet skal vi undersøke to spørsmål. For det første skal vi se på hvem de familiene er i lavinntektsutvalget som er mest utsatte for boligfattigdom, forbruksfattigdom og subjektivt opplevd fattigdom. Er det innvandrere med ikke-vestlig bakgrunn, familier med mange barn, og/eller alenemødre som er mest utsatte? Og er det de samme bakgrunnsvariablene som spiller inn for alle tre fattigdomsindikatorer? For det andre skal vi se på sammenfallet mellom de tre fattigdomsindikatorene. Er det slik at de som er boligfattige også opplever forbruksfattigdom og subjektiv fattigdom, eller er dette tre dimensjoner som opererer uavhengig av hverandre?

Disse analysene skal vi gjøre bare for lavinntektsutvalget, altså dem vi i utgangspunktet har definert som inntektsfattige. Vi bruker følgende operasjoniseringer:

- Subjektivt opplevd fattigdom: de som sier at pengene ikke strekker til, eller at de må bruke sparepenger for å klare seg (17 prosent av lavinntektsutvalget, eller 281 familier).
- Boligfattigdom: de som har minst to av de fem nevnte problemene knyttet til boligen sin: trangboddhet, fukt, trekk eller kulde, dårlig materiell standard, nabostøy, trafikkstøy (25 prosent av lavinntektsutvalget).
- Forbruksfattigdom: familier som mangler minst en av de tre sentrale forbruksgodene fryser, vaskemaskin eller oppvaskmaskin (32 prosent av lavinntektsutvalget).

¹³ Det kan naturligvis diskuteres om vi skal bruke det betente begrepet «fattigdom» om de levekårsproblemene vi diskuterer her. Vi bruker begrepene utelukkende for å lette framstillingen: begrepstriangelet 'subjektiv fattigdom', 'boligfattigdom' og 'forbruksfattigdom' fungerer rent språklig bedre enn triangelet 'dårlig råd', 'boligproblemer' og 'mangler forbruksgoder'. Vi understreker at vi ikke legger mer i begrepene enn det som er presisert her. Vi definerer en familie som mangler oppvaskmaskin som forbruksfattig, uten å ta stilling til om dette er en situasjon som bør defineres som et sosialpolitisk problem.

Tabell 3.10 Andelen subjektivt fattige, boligfattige og forbruksfattige etter karakteristika ved familien. Lavinntektsutvalget. Prosent.

	% subjektivt fattige	% boligfattige	% forbruksfattige
Hele utvalget	17	25	32
Innvandrerbakgrunn			
Familier med norsk bakgrunn	15	22	25
Familier med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn	26	35	57
Familietype			
To foreldre	16	24	28
Mor og stefar	11	28	23
Far og stemor	0	22	11
Mor alene	26	30	47
Far alene	13	18	35
Andre	7	14	14
Antall inntektstakere			
Eneforsørger uten arbeid	36	33	55
Eneforsørger med arbeid	15	25	37
To foreldre, null inntekt	36	42	49
To foreldre, en inntekt	14	25	30
To foreldre, to inntekter	9	17	19
Antall barn i husholdningen			
Ett barn	19	25	51
To barn	16	22	32
Tre barn	14	23	28
Fire eller flere barn	22	30	30
Barnets alder			
6–9	18	26	34
10–12	17	23	29
Landsdel			
Oslo / Akershus	20	29	39
Resten av landet	16	24	29
Bor i kommunal bolig			
Ja	40	54	63
Nei	15	21	28

Uthevet: forskjellene mellom kategoriene er signifikant på 5%-nivå.

Tabell 3.10 viser andelen subjektivt fattige, boligfattige og forbruksfattige i lavinntektsutvalget. Vi ser at det er stor likhet i hvilke bakgrunnsfaktorer som virker inn på de ulike målene. For det første har ikke-vestlige innvandrere konsekvent større levekårsproblemer enn familier med norsk / vestlig bakgrunn, uansett hvilken indikator vi ser på. For det andre ser vi at familiens tilknytning til yrkeslivet har stor betydning. De største levekårspro-

blemene finner vi blant eneforsørgere uten arbeid, og blant toforeldrefamilier der ingen av foreldrene er i jobb. Det å bo i kommunal bolig er også svært sterkt korrelert med levekårsproblemer – ikke bare boligproblemer, som vi så ovenfor, men også dårlig råd og manglende forbruks-goder. For de andre variablene er effektene mindre systematiske. Alenemødre opplever oftere subjektiv fattigdom og forbruksfattigdom enn andre grupper, men kommer ikke signifikant dårligere ut når vi ser på boligfattigdom. Enslige fedre kommer jevnt over godt ut når vi ser på boligfattigdom og subjektivt opplevd fattigdom, men de er klart oftere forbruksfattige enn alle familietypene med to foreldre – forbruksfattigdom er den indikatoren der enslige fedre ligner mest på enslige mødre. Dette tyder på at det å være alene med barna i seg selv er en faktor som henger sammen med det å ikke eie forbruks-goder, muligens fordi denne situasjonen defineres av mange som en midlertidig status mens de venter på en ny livspartner å gjøre investeringer sammen med. De relativt gode resultatene for enslige fedre med hensyn til boligfattigdom og subjektivt opplevd fattigdom, indikerer at det ikke er det å være alene med barn i seg selv som skaper disse levekårsproblemene, men det å være alene i kombinasjon med andre faktorer – tilsynelatende det å være kvinne og, aller mest, det å ikke være i lønnet arbeid.

Betydningen av antall barn i husholdningen er den faktoren som gir minst systematiske resultater i tabell 3.10. Denne faktoren har signifikant betydning for alle indikatorer, men resultatene går i forskjellige retninger. I utgangspunktet kunne vi tenke oss en lineær sammenheng mellom antall barn og levekårsproblemer, rett og slett fordi familier med flere barn har større utgifter. Denne hypotesen stemmer om vi ser på boligfattigdom – her er andelen høyest i familier som har fire eller flere barn. Nest høyeste andel finner vi imidlertid blant ettbarnsfamiliene. Dette mønsteret er enda tydeligere når vi ser på subjektivt opplevd fattigdom, der vi finner de høyeste andelene for de som har ett barn og for de som har fire eller flere barn. Dette mønsteret har sannsynligvis sammenheng med andre bakenforliggende faktorer, for eksempel at enslige forsørgere – som har høy risiko for å oppleve subjektiv fattigdom – ofte bare har ett barn. Hypotesen om «dårligere levekår jo flere barn» stemmer derimot overhodet ikke når vi ser på forbruksfattigdom: langt høyest andel forbruksfattige finner vi blant ettbarnsfamiliene. Dette understreker at det å eie forbruks-goder ikke bare er et spørsmål om økonomi, men også om prioriteringer og behov. Behovet for å ha alle disse godene øker nok jo flere barn man har, altså kan det se ut som flerbarnsfamilier prioriterer ulike forbruks-goder høyere. Barnets alder har også en viss betydning for denne faktoren – det er noe flere forbruksfattige

blant familiene med de yngste barna. Dette framhever et liknende poeng: familier skaffer seg forbruks-goder over tid. Etter hvert som familien vokser og barna blir eldre, øker andelen som har både fryser, oppvaskmaskin og vaskemaskin. At økonomi likevel spiller en betydelig rolle, ser vi på andelen i kommunale boliger som mangler enten fryser, vaskemaskin eller oppvaskmaskin: dette gjelder hele 63 prosent. Det er lite trolig at beboere i kommunale boliger skulle ha mindre lyst på disse godene enn andre, så dette må tolkes som nok et utslag av den dårlige økonomien disse familiene har.

Vi vet fra før at innvandrerfamilier oftere enn andre har to foreldre som begge er utenfor arbeidstyrken, og vi har nevnt at enslige foreldre ofte bare har ett barn. Fordi de ulike kjennetegnene ved familien henger sammen, ser vi ofte ikke forskjellen på faktiske og spuriøse sammenhenger i bivariate analyser. For å få et grep om hvordan de ulike bakgrunnsfaktorene virker sammen, må vi gjøre multivariate analyser. Tabell 3.11 viser tre logistiske regresjonsmodeller: for subjektiv fattigdom, for boligfattigdom, og for forbruksfattigdom. De tre modellene er litt forskjellige, avhengig av hvilke bakgrunnsfaktorer som ga utslag i den bivariate tabellen.

Tabell 3.11. Logistiske regresjonsanalyser, avhengige variabler: har dårlig råd (N=1634), er boligfattig (N=1634), er forbruksfattig (N=1626). Lavinntektsutvalget.

	Subjektivt opplevd fattigdom B	To bolig- problemer B	Forbruks- fattigdom B
Innvandrerbakgrunn, ref. norsk			
Ikke-vestlig innvandrerbakgrunn	,394*	,311*	1,557**
Antall inntektstakere, ref. to foreldre med to inntekter			
Eneforsørger uten inntekt	1,741**	,893**	1,625**
Eneforsørger med inntekt	,588*	,491**	,926**
To foreldre, ingen inntekt	1,453**	1,039**	1,161**
To foreldre, en inntekt	,306	,363*	,450**
Antall barn, ref. tre el. færre			
4 eller flere barn	,322*	,223	
Antall barn (kontinuerlig)			-,298**
Barnets alder (kontinuerlig)			-,032
Landsdel, ref. resten av landet			
Oslo/ Akershus		,198	,114
Konstant	-2,419	-1,713	-,927
Nagelkerke R2	,121	,060	,210
-2 log likelihood	1372,900	1759,196	1766,830

*p<0,05

** p<0,01

Regresjonsanalysene gir omtrent samme hovedinntrykk som de bivariate analysene. Det som slår aller sterkest ut, er det at husholdningen ikke har arbeidsinntekter. Eneforsørgere uten inntekt og toforeldrefamilier uten yrkestilknytning har langt større sjanse for å oppleve levekårsproblemer etter alle tre indikatorer vi ser på her. Ikke-vestlige innvandrere kommer også signifikant dårligere ut enn familier med norsk / vestlig bakgrunn, også når vi kontrollerer for antallet inntektstakere i husholdningen. Dette er tankevekkende, fordi det forteller oss at den tendensen vi har sett i hele dette kapitlet – at ikke-vestlige innvandrere har dårligere levekår enn andre – ikke er forklart (bare) av at disse familiene sjeldnere har to inntektstakere. Det å være ikke-vestlig innvandrere har altså *i seg selv* sammenheng med det å ha dårligere levekår.

Effekten av å bo i Oslo og Akershus, som vi fant i den bivariate analysen, forsvinner når vi kontrollerer for andre faktorer. Sannsynligvis framkom dette mønsteret av at ikke-vestlige innvandrere er overrepresenterte i disse to fylkene¹⁴. Barnetallet i familien er lagt inn i to analyser som en dikotom variabel, der vi sammenligner familier med 1–3 barn med familier med fire eller flere barn. Her finner vi ingen signifikant effekt for boligfattigdom – kontrollert for andre variable forsvinner altså betydningen av det å ha mange barn. Den holder seg derimot for subjektiv fattigdom: det å ha fire eller flere barn øker sjansen for å oppleve at pengene ikke strekker til¹⁵. I modellen for forbruksfattigdom er antallet barn lagt inn som en kontinuerlig variabel, i og med at den bivariate analysen ikke tydet på at det fantes noe «knekkpunkt» ved det fjerde barnet. Siden vi også fant en bivariat sammenheng mellom forbruksfattigdom og barnets alder, er denne variabelen også tatt inn i denne modellen (kontinuerlig variabel, verdier 6–12). Barnets alder mister imidlertid betydning når vi kontrollerer for andre faktorer. Effekten av antallet barn holder seg derimot, og på samme måte som den bivariate analysen tilsa: flere barn minker signifikant sjansen for å mangle fryser, vaskemaskin eller oppvaskmaskin.

¹⁴ I en tilsvarende analyse av respondenter som har oppgitt å ha tre eller flere boligproblemer fikk vi derimot en signifikant effekt av å bo i Oslo eller Akershus. Det å bo i dette området øker sjansen for å oppleve tre eller flere boligproblemer, men har altså ingen effekt når vi ser på de som har oppgitt å ha to problemer. Dette kan tyde på at mens «halvgode» boliger finnes i hele landet, er de større og mer komplekse boligproblemene konsentrert i sentrale strøk.

¹⁵ Vi gjorde også denne analysen med antall barn i husholdningen lagt inn som en kontinuerlig variabel med verdier fra 1 til 11. Operasjonalisert på denne måten fant vi ingen effekt av denne variabelen. Det ser altså ikke ut til at risikoen øker for hvert barn som kommer til i husholdningen, men det er et «trinn» mellom de som har 1-3 barn, og de som har fire eller flere.

Alle analysene i dette avsnittet viser altså at uansett hvilket fattigdomsmål vi ser på med hensyn på lavinntektsutvalget, er det to risikofaktorer som gjelder spesielt sterkt: det å være utenfor arbeidsstyrken – enten det er en eller to foreldre i familien – og det å være ikke-vestlig innvandrer. Det at det i stor grad er de samme gruppene som opplever forskjellige typer levekårsproblemer, tyder på stor grad av overlapp mellom de tre dimensjonene. Er det slik at de som opplever det ene også oftere opplever det andre – altså at vi har en gruppe mennesker i lavinntektsutvalget, hovedsakelig bestående av husholdninger uten yrkestilknytning og ikke-vestlige innvandrere, som opplever både subjektiv fattigdom, boligfattigdom og forbruksfattigdom? Mens flertallet i utvalget ikke opplever noen av delene, men lever godt med sin status som inntektsfattige? Dette kan vi finne ut av gjennom å slå sammen de tre målene til en «fattigdomsindeks». Dette er tema i siste avsnitt i dette kapitlet.

Sammenhenger mellom ulike fattigdomsmål

For å se på sammenhengene mellom ulike fattigdomsmål, bruker vi de samme indikatorene på subjektiv fattigdom, boligfattigdom og forbruksfattigdom som vi gjorde i avsnittet ovenfor. Andelen som er fattige etter en, to eller tre av disse indikatorene – og de som ikke er fattige etter noen indikator – er vist i tabell 3.12. Tabellen viser at halvparten av lavinntektsutvalget, 50 prosent, ikke er fattige etter noen indikator. Andelen som er fattige etter en indikator er 30, etter to indikatorer 16, mens andelen som har treff på alle indikatorer er fire prosent. Det er altså i svært liten grad slik at alle tre dimensjonene overlapper. De fleste av de som er fattige etter en

Tabell 3.12. Andeler som er fattige etter null, en, to eller tre indikatorer. Lavinntektsutvalget. Prosent.

	Ingen indikator	En indikator	To indikatorer	Tre indikatorer	(N)
Ingen indikator	50				811
Subjektivt		5			81
Forbruk		16			259
Bolig		9			146
Subjektivt + forbruk			4		58
Subjektivt + bolig			4		64
Bolig + forbruk			8		130
3 indikatorer				4	73
Total				100	1622

indikator, er *ikke* fattige etter de to andre. Av de 30 prosentene som har treff på en indikator i denne indeksen, har godt og vel halvparten treff bare på forbruksfattigdom. Den vanligste kombinasjonen for de 12 prosentene som har treff på to, er boligfattigdom og forbruksfattigdom.

Hvem er så disse fire prosentene som later til å ha det aller verst? Og hvem er de 50 prosentene som riktignok befinner seg i lavinntektsutvalget, men som ikke oppgir noen andre fattigdomsproblemer slik disse er definert her? Igjen skal vi gjøre logistiske regresjonsanalyser, for å kunne kontrollere de forskjellige effektene mot hverandre.

Tabell 3.13. Logistisk regresjonsanalyse, avhengige variable: tre indikatorer på fattigdom, 0 indikatorer på fattigdom. Lavinntektsutvalget, N=1622.

	3 indikatorer på fattigdom B	0 indikatorer på fattigdom, B
Innvandrerbakgrunn, ref. norsk		
Ikke-vestlig innvandrerbakgrunn	,966**	-1,050**
Antall inntektstakere, ref. to foreldre med to inntekter		
Eneforsørger uten inntekt	2,224**	-1,521**
Eneforsørger med inntekt	1,128*	-,776**
To foreldre, ingen inntekt	1,917**	-1,647**
To foreldre, en inntekt	,139	-,538**
Antall barn (kontinuerlig)	-,042	,145**
Barnets alder (kontinuerlig)	,005	,085**
Landsdel, ref. resten av landet		
Oslo/Akershus	,368	-,185
Konstant	-4,420	-,228
Nagelkerke R2	,151	,176
-2 log likelihood	512,936	2016,861

*p<0,05

** p<0,01

Andelen som har treff på tre indikatorer er altså bare fire prosent av utvalget, eller 73 familier. Det er ikke alltid fornuftig å gjøre regresjonsanalyser når utfallsvariabelen er til de grader skjevfordelt. Desto mer påfallende er det at regresjonsmodellen som er vist i tabell 3.13, som er den samme modellen som er brukt i alle analysene ovenfor, har rimelig god forklaringskraft og klare, signifikante effekter. Fordi det bare er 73 personer i utfallskategorien, innebærer dette at de sammenhengene vi ser er svært robuste. Analysen viser at det å være innvandrere med ikke-vestlig bakgrunn, det å være eneforsørger med eller uten inntekt, og det å leve i toforeldrefamilier uten inntekt, mar-

kant øker risikoen for å leve i en husholdning som er fattig på alle indikatorer. De sterkeste effektene ser vi for ikke-vestlige innvandrere, og husholdninger uten arbeidsinntekt. Husholdningene uten arbeidsinntekt – eneforsørgere og toforeldrefamilier – utgjør 20 prosent av lavinntektsutvalget, men de utgjør 60 prosent av alle i dette utvalget som er fattige etter tre indikatorer. Tilsvarende utgjør innvandrerfamiliene 21 prosent av lavinntektsutvalget, og 44 prosent av familiene med treff på tre indikatorer (tabellene er ikke vist). Som vist i kapittel 2 er det en stor grad av overlapp mellom kategoriene «ikke-vestlig innvandrerbakgrunn» og «to foreldre, ingen inntekt». At begge disse er signifikante i en regresjonsanalyse med 73 enheter på den uavhengige variabelen, viser at det å være innvandrer er en risikofaktor avhengig av om familien har minst en inntekt – og omvendt, at det å være uten inntekt er en risikofaktor også for norske familier.

Ser vi i neste omgang på de i lavinntektsutvalget som ikke er fattige etter noen indikatorer – altså familiene i lavinntektsutvalget som etter alle indikatorer greier seg bra – finner vi flere signifikante forskjeller. Ikke-vestlig innvandrerbakgrunn reduserer som ventet sjansen for å være i denne kategorien, det samme gjør det å tilhøre enhver husholdning som ikke er en toinntektshusholdning. Eneforsørgere med og uten jobb, og toforeldrefamilier med null og én inntekt, har alle lavere odds for å være i denne kategorien. De norske toforeldrefamiliene med to inntekter har altså klart høyest odds for å være i en situasjon der de oppgir null fattigdomsindikatorer. Det å ha mange barn øker svakt sjansen for å være i denne gruppa, kontrollert for alle andre faktorer, det samme gjør det å ha eldre barn. Disse effektene er signifikante, men svært små, så vi skal ikke legge stor vekt på dem. Det å bo i Oslo og Akershus har ingen betydning for oddsene for å ha null fattigdomsindikatorer etter denne definisjonen.

Selv om de «aller fattigste» – de i lavinntektsutvalget som samtidig er subjektivt fattige, boligfattige og forbruksfattige – bare utgjør fire prosent av lavinntektsutvalget, er det på ingen måte tilfeldig hvem de er. Det er de ikke-vestlige innvandrerne og familiene uten lønnsinntekt som er de aller mest utsatte. Dette har vi sett i alle analysene i dette kapitlet, men dette samlemålet uttrykker det spesielt sterkt. Når det er sagt: 90 prosent av de ikke-vestlige innvandrerne i lavinntektsutvalget, og 86 prosent av toforeldrefamiliene uten yrkestilknytning, er *ikke* blant de fire prosent aller fattigste. Vi har identifisert klare risikofaktorer, men det er slett ikke slik at alle husholdninger med disse karakteristika lever med både subjektiv fattigdom, boligfattigdom og forbruksfattigdom.

Burde vi ha funnet høyere andeler som er fattige etter alle indikatorer? Har vi kanskje stilt feil spørsmål – eller er det snarere slik at fattigdomsproblematikken i Norge er overvurdert, at det ikke er så problematisk å ha inntekter under 60 prosent av medianinntekten i et så rikt samfunn? Det er flere ting å si om dette. Et poeng er at dette en svært streng definisjon på fattigdom. Vi krever ikke bare at familien skal ha det vanskelig, men at den skal ha det vanskelig på alle måter samtidig, for å komme inn under denne definisjonen. For det andre kan det være metodiske grunner til at vi ikke har fått med oss de familiene som sliter aller mest: uttrekket av lavinntektsutvalg er ikke 100 prosent treffsikkert (se kapittel 1), og som i intervjuundersøkelser flest har vi et betydelig frafall. All erfaring tilsier at frafallet er sosialt skjevt, slik at vi sannsynligvis har mistet proporsjonalt flere av dem som virkelig har det vanskelig. Når dette er sagt, er resultatene i overensstemmelse med andre norske studier (e.g. Fløtten 2003b), som også finner at det er få tegn på betydelig opphopning av levekårsproblemer, eller fattigdomsproblemer, i Norge. Dette innebærer ikke at fattigdomsproblematikk er ikke-tema i Norge. Om vi mener det er problematisk at en barnefamilie bor i en trang og trekkfull bolig, blir ikke dette problemet mindre av at familien kjøper vaskemaskin. Og om familien ikke får pengene til å strekke til, og at dette går ut over barnets fritidsaktiviteter, er det en fattig trøst for barnet at kjøkkenbenken iallfall er helt fri for fukt. Vi har ikke analysert bort fattigdomsproblemene med disse analysene, men vi har påvist det Fløtten (2003b) kaller flerdimensjonaliteten i fattigdomsbegrepet: noen opplever knapphet på en måte, andre på en annen. Det at problemene i liten grad hopper seg opp i noen få familier, betyr ikke at bestemte problemer ikke kan være alvorlige nok for dem det gjelder.

Oppsummering

I dette kapitlet har vi sett på familienes boligproblemer, om de får pengene til å strekke til, og om de eier sentrale forbruks-goder. Dette tenker vi på som tre ulike dimensjoner av fattigdomsproblematikken. Vi har gjort tre typer analyser. For det første har vi sammenliknet lavinntektsutvalget og kontrollutvalget på alle disse dimensjonene, for å finne ut om det er noen sammenheng mellom det å ha lav inntekt – som definert her – og det å ha slike levekårsproblemer. For det andre har vi sett på hvilke familier i lavinntektsutvalget det er som har problemer med subjektivt opplevd fattigdom, boligfattigdom og forbruksfattigdom, og for det tredje har vi undersøkt om problemene hopper seg opp på noen få, eller om disse tre dimensjonene av fattigdomsbegrepet opererer uavhengig av hverandre.

Vi har funnet klare sammenhenger mellom det å ha inntekter under 60 prosent av medianen, og det å ha problemer med boligen, med å få pengene til å strekke til, og det å mangle sentrale forbruks-goder. Som vanlig i samfunnsvitenskap er ikke sammenhengene perfekte – det er ikke slik at alle i lavinntektsutvalget har en rekke tilleggsproblemer som ingen i kontrollutvalget har – men alle analysene i dette kapitlet trekker i denne retningen. Det er proporsjonalt flere utsatte i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget. Et trekk som er av spesiell interesse med tanke på barn, er at familiene i lavinntektsutvalget later til å ha en mindre stabil bosituasjon enn familiene i kontrollutvalget: det at vi finner at de oftere har bodd relativt kort tid i sin nåværende bolig, tyder på hyppigere flyttinger. Familier som bor i kommunale boliger – av disse er 63 prosent ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget – har spesielt dårlige boforhold.

Ser vi på hvem i lavinntektsutvalget som er de mest utsatte, er resultatene like entydige. Det er familiene uten arbeidsinntekt – eneforsørgere og toforeldrefamilier – som oftest opplever boligproblemer, subjektiv fattigdom og mangel på forbruks-goder. Dette gjelder når vi ser på hver enkelt av disse for seg, og på indekser som inkluderer flere mål. Grappa i lavinntektsutvalget som opplever alle tre fattigdomsindikatorer er svært liten, men understreker de risikofaktorene vi fant i de andre analysene: de utsatte er eneforsørgere uten lønnsinntekt, toforeldrefamilier uten lønnsinntekt, og familier med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn.

4 Lavinntektsfamilienes familieliv og sosiale nettverk

Så langt har vi sett at det er sammenhenger mellom det å ha lav inntekt, og det å ha levekårsproblemer på sentrale områder som bolig og eierskap til forbrukssteder. I dette kapitlet skal vi se på hvordan det å ha lav inntekt virker inn på familienes sosiale liv. Begrenser økonomien i stor grad hva familiene kan gjøre sammen? Er det sammenheng mellom det å ha dårlig økonomi, eventuelt dårlige levekår, og det å ikke ha noen å støtte seg på i vanskelige perioder, eller det å ikke besøke venner? Er det mer krangel og misnøye mellom ektefellene i lavinntektsfamilier?

Om dette temaet finnes det begrenset forskning i Norge fra tidligere. Data om sosial omgang er inkludert i levekårsundersøkelsen på samme måte som materielle sider ved levekårene. Analyser av levekårsundersøkelsen 1995 tyder på at personer som hadde lave inntekter var mindre sosialt integrerte enn andre, og at de hadde et lavere aktivitetsnivå på fritida enn andre (Andersen 1999). Derimot viser disse dataene ingen forskjeller mellom lavinntektsfamilier og andre når det gjelder hvor mye sosial kontakt de har, eller det å kunne få økonomisk hjelp i krisesituasjoner (Fløtten 2003b). Avhengig av hvilke indikatorer vi ser på, viser altså levekårsundersøkelsene at fattige er like mye, eller litt mindre, sosialt integrerte enn andre. Hva sier denne undersøkelsen om dette? Vi skal undersøke tre aspekter ved sosial støtte: kontakt med besteforeldre, barnets kontakt med den av foreldrene det ikke bor sammen med (for barn som bor sammen med bare en av sine biologiske foreldre), og sosial støtte i vanskelige situasjoner. Vi skal imidlertid begynne med å se på hva det å ha lav inntekt gjør med familienes liv som familie, og med samværet med venner. Er det slik at familier i lavinntektsutvalget må la være å gjøre hyggelige ting sammen, som å reise på ferie og feire bursdager, fordi de ikke har råd? Og avstår de fra å invitere familie og venner hjem, eller fra å reise på besøk?

Aktiviteter og begivenheter i familien

Respondentene er spurt om de pleier å gjøre forskjellige aktiviteter som familier ofte gjør sammen. Svarfordelingen på disse spørsmålene er vist i tabell 4.1.

Tabell 4.1. Lavinntektsutvalget og kontrollutvalget etter om de gjør noen av de følgende aktiviteter. Prosent.

	Lavinntekts- utvalget	Kontroll- utvalget
Reiser på ferie minst en gang i året**	83	96
Feirer spesielle anledninger, som barnets fødselsdag*	97	99
Spiser ute eller går på kino minst en gang i halvåret**	83	92
Besøker familie eller venner minst en gang i måneden**	90	97
Inviterer familie eller venner hjem minst en gang i måneden	83	86
Driver med en felles hobby eller aktivitet minst en gang i uka	52	54
Gjør andre aktiviteter sammen**	70	83
N=	1627	310

* p<0,05

** p<0,01

Kontrollutvalget gjør signifikant oftere enn lavinntektsutvalget «andre aktiviteter». Dette forteller oss lite i seg selv. Mange har gitt eksempler på slike andre aktiviteter, men vi finner ingen systematiske forskjeller mellom utvalgene i hvilke aktiviteter som nevnes. De lange lista begynner (alfabetisk) med «aktiv i misjonskirken», «alle aktiviteter», «alpint», «andakter» og «arbeid på gården», og slutter med «ute og fisker», «ute på turer», «uteaktiviteter», «uteliv – grilling og aking», «utflukter», «vannski», og «åpent hus for venner / barnas venner». Det er stor variasjon, og det er ingenting som tyder på at det er spesielt kostnadskrevende aktiviteter som gjemmer seg under overskriften «annet».

Det er mer informativt å se på de andre aktivitetene der vi finner forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. De som oppgir at de ikke gjør denne aktiviteten har fått oppfølgingsspørsmål om årsaker, med svaralternativene «ønsker ikke denne aktiviteten», «har ikke råd» og «annet». Siden det er så få i kontrollutvalget som har svart at de ikke gjør de forskjellige aktivitetene, er det bare meningsfylt å se på dette for lavinntektsutvalget. Informasjonsverdien av dette spørsmålet svekkes imidlertid av de høye andelene som har svart at grunnen er «annet». Kanskje ville disse andelen vært lavere om vi hadde hatt et tredje svaralternativ – «har ikke tid».

Den aktiviteten som skiller seg klart ut med «har ikke råd»-svar, er det å reise på ferie en gang i året. 17 prosent av lavinntektsutvalget sier de ikke gjør dette (N=276), og av disse sier hele 71 prosent at det er fordi de ikke har råd. Den nest høyeste andelen «ikke råd»-svar finner vi for det å spise ute eller gå på kino minst en gang i halvåret – av de 17 prosent som sier de ikke gjør dette (N=282), svarer 37 prosent at de ikke har råd. Derimot

er det ikke økonomien som hindrer familiene i lavinntektsutvalget i å feire spesielle anledninger eller besøke familie/venner minst en gang i måneden – av de som ikke gjør dette, er det bare henholdsvis 11 og 8 prosent som sier det er fordi de ikke har råd. Andelen som sier de ikke feirer spesielle anledninger som fødselsdager er dessuten svært liten, bare tre prosent av lavinntektsutvalget (N=44). Sannsynligvis ligger det ideologiske eller religiøse, heller enn økonomiske, føringer til grunn i mange tilfeller.

Det er særlig mange ikke-vestlige innvandrere som oppgir at de forsaker de ulike aktivitetene vi har nevnt, og de sier oftere enn andre at dette er fordi de ikke har råd. Det gjelder spesielt årlige ferieturer, som 36 prosent av de ikke-vestlige innvandrerne sier de ikke har. 79 prosent av disse sier de lar være fordi de ikke har råd (12 prosent av familiene med vestlig bakgrunn reiser ikke på ferie en gang i året, 65 prosent av disse fordi de ikke har råd). For øvrig er det bare en aktivitet vi har spurt om som ikke-vestlige innvandrere gjør signifikant oftere enn andre, og det er å invitere familie eller venner hjem minst en gang i måneden. Det gjør 89 prosent av de ikke-vestlige innvandrerne, og 81 prosent av de norske / vestlige familiene ($p < 0,01$). Ikke-vestlige innvandrere besøker også venner og familie like ofte som norske familier. De feirer sjeldnere spesielle anledninger, men sier som regel at dette er fordi de ikke ønsker det (N=27, forskjellen fra de få nordmennene som ikke feirer spesielle anledninger er ikke signifikant). Dette styrker antagelsen vi gjorde ovenfor, om at dette skjer av religiøse, kulturelle eller ideologiske årsaker. For øvrig sier ikke-vestlige innvandrere signifikant oftere enn andre at de ikke gjør de ulike aktivitetene, og at dette er fordi de ikke har råd.

Lavinntektsutvalget som helhet skiller seg altså fra kontrollutvalget på den måten at de sjeldnere gjør bestemte hyggelige ting sammen med familien. Men 83 prosent av lavinntektsutvalget reiser på ferie hvert år, like mange går på kino eller ut og spiser en gang i måneden eller oftere, og 97 prosent feirer spesielle anledninger. Dette er ikke et generelt bilde av elendighet. Noen familier i lavinntektsutvalget må forsake mer enn andre, men de fleste gjør regelmessig de «vanlige» hyggelige tingene sammen som familie.

Familienes sosiale nettverk

Kontakt med besteforeldrene

De aller fleste barna, både i lavinntektsutvalget og i kontrollutvalget, har minst en av besteforeldrene i live. Dette gjelder 97 prosent av hele utvalget,

og det er ingen nevneverdig forskjell mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. Derimot finner vi en signifikant forskjell internt i lavinntektsutvalget: barn med to utenlandsfødte foreldre har langt sjeldnere besteforeldre i live enn barn som har minst en norskfødt forelder. Deler vi utvalget på denne måten, finner vi at hele 99 prosent av «de norske» barna (dvs. barn som har minst en norskfødt forelder, og utenlandsadopterte) har minst en av besteforeldrene i live, mens dette gjelder for 92 prosent av barna med to utenlandsfødte foreldre. Forskjellen er signifikant på 1-prosentnivå. Trolig gjenspeiler dette både at mange av innvandrerfamiliene kommer fra land som har betydelig lavere forventet levealder enn Norge, og at en del av dem er kommet som flyktninger fra krigsherjede områder.

Så sant minst en av besteforeldrene lever, er familien stilt oppfølgings-spørsmål om hvor ofte barnet har kontakt med besteforelderen eller -foreldrene. Her fant vi klare forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget, men disse forskjellene forsvinner om vi tar barna med innvandrerbakgrunn ut av analysen. Barn i lavinntektsutvalget med to norskfødte foreldre – og dermed formodentlig med besteforeldre bosatt i Norge – har like mye kontakt med besteforeldrene som barna i kontrollutvalget. Forskjellen mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget framkommer altså fordi det er så mange flere barn med innvandrerbakgrunn (både vestlig og ikke-vestlig) i lavinntektsutvalget. I lavinntektsutvalget treffer 51 prosent av barna med minst en norskfødt forelder minst en av besteforeldrene ukentlig, mens bare 14 prosent av barna med to utenlandsfødte foreldre har så hyppig kontakt med besteforeldrene. Andelen i kontrollutvalget er 54 prosent. 32 prosent av barna med innvandrerbakgrunn i lavinntektsutvalget traff besteforeldrene sine en eller to ganger i året, mens 49 prosent – nesten halvparten – traff dem enda sjeldnere. Vi finner altså en svært betydelig forskjell, men den går mellom barn med innvandrerbakgrunn og barn med minst en norskfødt forelder, ikke mellom barn i familier med lave versus normalfordelte inntekter.

De som traff besteforeldrene en eller to ganger i året eller sjeldnere, fikk oppfølgingsspørsmål om hva som var grunnen til at barnet ikke traff besteforeldrene oftere. Ikke overraskende, på bakgrunn av det vi nettopp har sett, svarer da 91 prosent at dette var fordi reiseavstanden var for lang.

Mottar barnet gaver eller penger fra besteforeldrene, og er dette annerledes for barn i lavinntektsfamilier enn for barn i familier med normalfordelte inntekter? Svarene på disse to spørsmålene er ja og nei: 95 prosent av barna mottar gaver eller penger fra besteforeldrene, og det er ingen nevneverdig forskjell mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. Vi finner

imidlertid igjen forskjeller mellom norske barn og innvandrerbarn i lavinntektsutvalget: ikke-vestlige innvandrerbarn får sjeldnere gaver eller penger fra besteforeldrene enn barn med norske foreldre og innvandrerbarn med vestlig bakgrunn. 96 prosent av barna med norsk / vestlig bakgrunn pleide å få penger eller gaver, mot 86 prosent av barna med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn.

Samvær med den av foreldrene barnet ikke bor sammen med

505 barn i lavinntektsutvalget (31 prosent) og 67 barn i kontrollutvalget (22 prosent) bor sammen med bare en av de biologiske foreldrene sine. I tillegg har vi en liten gruppe barn i begge utvalgene som bor i fosterhjem eller andre familiekonstellasjoner. For disse barna kan kontakten med (den andre av) foreldrene være av sentral betydning. La oss først se på hvem som har foreldreansvaret for barnet. Om foreldreansvaret sier Lov om barn og foreldre (Barneloven), §30: «*Barnet har krav på omsut og omtanke frå dei som har foreldreansvaret. Dei har rett og plikt til å ta avgjerder for barnet i personlige tilhøve innanfor dei grensene som §§31 til 33 set*»¹⁶. Foreldreansvaret har i utgangspunktet lite å gjøre med daglig omsorg og samværsrett – barnet har rett til samvær med begge foreldrene uansett hvilke avtaler de har gjort om foreldreansvar. En forelder som har foreldreansvar kan hindre at barnet flyttes ut av landet, men kan ikke motsette seg innenlands flyttinger – det er forelderen med daglig omsorg som i utgangspunktet bestemmer hvor barnet skal bo, og også tar andre avgjørelser som handler om barnets dagligliv.

Det er ingen signifikante forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget når det gjelder hvem som har foreldreansvar for barn som ikke bor sammen med begge foreldrene. Det vanligste i begge utvalgene i denne situasjonen er at mor har foreldreansvar alene – dette gjelder 55 prosent i lavinntektsutvalget og 44 prosent i kontrollutvalget. Foreldrene har felles foreldreansvar i 35 prosent av tilfellene i lavinntektsutvalget, og 42 prosent av tilfellene i kontrollutvalget. Dette kan se ut som relativt store forskjeller, men utvalgene er for små (521 familier i lavinntektsutvalget og 71 i kontrollutvalget) til at vi kan avgjøre om forskjellene er reelle eller skyldes tilfeldigheter i utvalgene. Far har foreldreansvar alene i fem prosent av tilfellene i lavinntektsutvalget og ni prosent i kontrollutvalget. I de resterende familiene er enten den andre forelderen død, eller foreldreansvaret er uavklart. Det er ikke tidligere gjort norske undersøkelser på sosial forskjeller

¹⁶ §§31 til 33 omhandler barnets medbestemmelsesrett og selvråderett.

i avtaler om foreldreansvar, men tallene våre harmonerer med tidligere undersøkelser av foreldreansvar for alle barn som bor sammen med en biologisk forelder, uansett inntektsnivå (Jensen og Clausen 1997, Sætre 2004).

Det er ingen signifikante forskjeller mellom de to utvalgene når det gjelder andelen som sier at barnet har samvær med den andre forelderen: 79 prosent i lavinntektsutvalget, og 83 prosent i kontrollutvalget, sier at barnet har samvær. Foreldrene som har bekreftet at barnet har samvær, er så blitt spurt om hvor ofte dette skjer. Svarfordelingen er vist i tabell 4.2. Igjen er det ingen signifikante forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget, så tabellen er mest interessant som en oversikt over hvordan de aktuelle respondentene våre praktiserer samværet.

Tabell 4.2. Hvor ofte barnet har samvær med den av foreldrene det ikke bor sammen med til daglig. Lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. Prosent.

	Lavinntektsutvalget	Kontrollutvalget
Minst en gang i uka	46	52
Minst en gang i måneden, men ikke så ofte som hver uke	39	39
Hver andre/tredje måned	8	6
En eller to ganger i året	5	4
Sjeldnere	2	0
Total	100	101
N=	398	54

Forskjellene mellom utvalgene er ikke signifikante.

I de senere årene har det vært flere norske undersøkelser som har sett på samvær mellom barn og foreldre de ikke bor sammen med til daglig (Jensen og Clausen 1997, Skevik og Hyggen 2002, Kitterød 2004, Thuen 2004) Samvær måles på litt ulike måter i de forskjellige undersøkelsene, og undersøkelsene varierer både med hensyn til hvem som er spurt (forelderen med daglig omsorg, samværsforelderen, eller begge), og med hensyn til hvordan spørsmålet er stilt. De forskjellige undersøkelsene er derfor ikke direkte sammenlignbare, verken med hverandre eller med de tallene som kommer fram i denne undersøkelsen, men i det store og det hele er tallene i tabell 4.2 plausible gitt det vi vet fra tidligere forskning.

De som har svart at barnet ikke har samvær, og de som har sagt at barnet har samvær hver andre / tredje måned eller sjeldnere, er spurt hvorfor barnet ikke har (mer) samvær. I lavinntektsutvalget er det 106 barn som ikke har samvær i det hele tatt, og 57 som har samvær hver andre / tredje måned eller mindre. I kontrollutvalget er de tilsvarende tallene elleve og fem. Med så få i

kontrollutvalget vil det praktisk talt ikke være mulig å finne signifikante forskjeller mellom de to utvalgene. Siden tallene uansett er så små, har vi sett på de to utvalgene under ett. Informasjonsverdien av spørsmålet «hvorfor har ikke barnet samvær» forringes ytterligere av at hele 54 prosent har oppgitt «andre grunner» i tillegg til ett eller flere av de forhåndsdefinerte svaralternativene våre. Spørreskjemaet åpnet for at disse andre grunnene kunne spesifiseres, og da forteller mange at den andre forelderen ikke er tilgjengelig: han/hun er død, befinner seg i utlandet, er på asylmottak, eller har ikke oppholdstillatelse i Norge. Den nest vanligste grunnen som oppgis til at barnet ikke har samvær, er at kontakten gradvis ebbet ut (37 prosent), fulgt av «den andre forelderen / ny partner vil ikke» (31 prosent). Blant de som oppgir at barnet har samvær hver andre / tredje måned eller sjeldnere, er «for lang avstand» i særklasse det vanligste svaralternativet (60 prosent). På andreplass her kommer «økonomiske årsaker» (29 prosent).

Det later altså til å være litt ulike mekanismer som er i sving når kontakten er begrenset enn når forelder og barn ikke har kontakt i det hele tatt: grunnene til at det ikke er *mer* kontakt er praktiske, og handler om avstand og reisekostnader. Grunnene til at det ikke er kontakt i det hele tatt er mer uklare, men de vanligste svarene handler om at den andre forelderen er utilgjengelig eller uinteressert. Foreldrene til barna som ikke har noen kontakt med sin andre forelder føler i liten grad at dette er deres ansvar: bare ni prosent oppgir det at de selv (eller deres nye partner) ikke vil at barnet skal ha samvær, som en grunn til den manglende kontakten. Her kan det være nyttig å se tilbake til NOVAs undersøkelse av samværsfedre i 2002 (Skevik og Hyggen 2002), der samværsfedre som ikke hadde sett barnet siste måned ble spurt hva som var årsaken til dette. Den vanligste årsaken som ble oppgitt var at moren til barnet ikke ville, mens andre årsaker som ofte ble nevnt var lang avstand og økonomiske begrensninger. Enten vi spør foreldre med daglig omsorg eller samværsfedre finner vi altså en betydelig andel som sier at den andre parten boikotter eller motarbeider samværet, mens langt færre oppgir at de selv ikke vil ha gjennomført samvær. Om dette finnes det neppe noen «sannheter». Det vi kan slå fast, er at situasjoner med lite eller intet samvær etter samlivsbrudd ofte karakteriseres av gjensidig mistillit mellom foreldrene – noe som i og for seg er en lite oppsiktsvekkende konklusjon (for videre diskusjoner, se Skevik og Hyggen 2002, Thuen 2004).

Å ha noen å støtte seg til

At foreldrene har et godt sosialt nettverk, og også et godt forhold seg imellom i toforeldrefamilier, er viktig for trivselen og tryggheten både for foreldre og barn. Kanskje er det ekstra viktig hvis familien er økonomisk

utrygg å ha et støttende nettverk rundt seg og noen å snakke med bekymringene om. Denne undersøkelsen har spurt foreldrene om de har slektninger eller venner som stiller opp når de er syke, når de trenger noen å snakke med om spørsmål som dreier seg om barnet, og når de trenger noen å prate med om personlige bekymringer. Videre har vi spurt foreldre i toforeldrefamilier om uenighet mellom ektefellene/samboerne om en serie temaer, og om hvor fornøyde de er med familielivet sitt¹⁷.

Tabell 4.3. Andel som har svart «ja» på spørsmålet «Har du noen slektning eller venn som stiller opp...», etter om respondenten tilhører lavinntektsutvalget eller kontrollutvalget, og grupper i lavinntektsutvalget. Prosent.

	Lavinntekts- utvalget	Kontroll- utvalget	Innen lavinntektsutvalget			
			Lav utdanning	Inn- vandrer	Alene- forsørger	Uten yrkestil- knytning
Om du blir syk?	88**	97	84	79**	89	83*
Om du behøver å diskutere spørsmål som dreier seg om barnet?	91*	96	86**	80**	93	85**
Om du trenger å prate med noen om personlige bekymringer?	91**	98	86**	78**	93	86**
N	1627	310	428	480	395	373

** p<0,01, * p<0,05. Signifikanstesten for lavinntektsutvalget som helhet gjelder mellom lavinntektsutvalg og kontrollutvalg. For øvrig gjelder signifikanstesting forskjeller innad i lavinntektsutvalget: mellom foreldre med lav/uoppgitt utdanning og andre foreldre, mellom familier der begge foreldre er født i utlandet og familier der minst en forelder er født i Norge, osv.

Respondentene i lavinntektsutvalget sier oftere enn respondentene i kontrollutvalget at de mangler støtte i tilfeller av sykdom, og om de trenger å diskutere spørsmål om barnet eller personlige bekymringer. Ser vi på undergruppene internt i lavinntektsutvalget, finner vi at aleneforsørgere tilsynelatende ikke er mindre sosialt integrerte enn toforeldrefamilier (som her inkluderer stefamilier). De skiller seg ikke ut fra utvalget for øvrig. Dette er i tråd med flere kvalitative studier av enslige mødre, hvor mange har framhevet hvor viktige uformelle nettverk av venner og familier er for å gi disse mødrene støtte og avlastning (Bak 1997, Syltevik 1996, Gardberg Morner

¹⁷ Disse spørsmålene ble stilt av intervjuer i pretesten, men ble flyttet til selvutfyllingsskjemaet i hovedundersøkelsen. Resultatene som presenteres her inkluderer både de 56 respondentene som fikk spørsmålene stilt av intervjuer i pretest, og de 1340 som har svart i selvutfyllingsskjema i hovedundersøkelsen. Respondentene har altså svart under litt ulike betingelser, men dette skulle ikke ha noe å si for resultatene.

2003). Forøvrig finner vi relativt klare forskjeller mellom gruppene: de med lav eller uoppgitt utdanning har sjeldnere noen å snakke med om barnet eller om personlige bekymringer, men ikke signifikant sjeldnere noen som hjelper dem om de blir syke. Innvandrere og familier uten yrkestilknytning – og mellom disse kategoriene er det et betydelig overlapp, som vi har sett tidligere – kommer dårligere ut på alle tre målene enn familier der minst en av foreldrene er født i Norge, og familier der minst en av foreldrene er i lønnet arbeid.

Det at innvandrere skiller seg så klart ut, gir grunn til å undersøke om forskjellene mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget er skapt av overrepresentasjonen av innvandrere i lavinntektsutvalget, slik vi så for beste-foreldrekontakt. Gjør vi analysene om igjen for de familiene der minst en av foreldrene er født i Norge (tabellene er ikke vist), forsvinner forskjellen mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget for spørsmålene om hvorvidt man har noen å diskutere spørsmål om barnet med, og noen å prate om personlige bekymringer med. Andelen av de «norske» familiene i lavinntektsutvalget som har noen å snakke med om slike ting, er 96 prosent – omtrent den samme som i kontrollutvalget. Derimot holder forskjellen seg for spørsmålet om man har noen som stiller opp når man er syk. Andelen av norske foreldre i lavinntektsutvalget som regner med slik hjelp, er 91 prosent, som er signifikant lavere enn for kontrollutvalget. Det at foreldrene i lavinntektsutvalget sjeldnere har noen å henvende seg til når de er syke, skyldes altså ikke (bare) overrepresentasjonen av innvandrere.

Det store flertallet, uansett bakgrunnskjennetegn, har noen som hjelper dem når de er syke, og som de kan snakke med om vanskelige emner. At rundt 90 prosent i lavinntektsutvalget har noen nær seg de kan støtte seg til i slike situasjoner, er i seg selv et oppløftende funn. At andelen er noe lavere enn i kontrollutvalget, tyder likevel på at det kan være en svak tendens til at lavinntektsfamilier er svakere sosialt integrerte enn andre familier. Dette gjelder særlig ikke-vestlige innvandrere og familier uten yrkestilknytning.

Konflikter og tilfredshet i parforholdet

Alle diskusjonene så langt har dreid seg om forholdet til omverdenen. Vi har imidlertid også undersøkt hva det å ha lave inntekter gjør med forhold innad i familien. Krangler de mer om penger enn andre familier? Krangler de mer om andre ting? Sliter den dårlige økonomien på parforholdet, på en slik måte at respondentene blir misfornøyd med familielivet? Vi har en serie spørsmål som handler om dette. Disse er stilt til alle respondenter som lever i par-

forhold, enten det er snakk om barnets to biologiske foreldre, en biologisk forelder og en steforelder, eller to fosterforeldre.

Vi spurte om uenighet mellom partnerne på en serie områder. Spørsmålet lød «hender det at du og din ektefelle/samboer har ulike oppfatninger om...». Dette er et relativt romslig mål på konflikter i samlivet. Respondentene som har svart ja, sier ikke nødvendigvis at dette skjer ofte eller at samlivet deres er preget av konflikter. Fordelingene for lavinntektsutvalget og kontrollutvalget er vist i tabell 4.4.

Tabell 4.4. Andelen som har svart «ja» på spørsmål «Hender det at du og din ektefelle/samboer har ulike oppfatninger når det gjelder...». Prosent.

	Lavinntektsutvalget – norske familier	Lavinntektsutvalget – innvandrerfamilier	Kontroll- utvalget
Fordeling av husarbeidet	63	42**	66
Hvordan pengene brukes	53	42**	53
Hvem dere skal omgås	26	30	23
Barnas oppdragelse	63	39**	65
Hvor mye din ektefelle/ samboer arbeider	37	28**	38
Minste N	787	354	240

** p<0,01, * P<0,05

Signifikansene for innvandrerfamilier viser til forskjellene mellom innvandrerfamilier og norske familier i lavinntektsutvalget.

«Norske» familier er familier der minst en av foreldrene er født i Norge. Innvandrerbakgrunn omfatter familier der begge foreldre er født i utlandet, både vestlige og ikke-vestlige land.

Tabellen viser at det praktisk talt ikke er noen forskjeller mellom norske familier i lavinntektsutvalget, og kontrollutvalget. De virkelige forskjellene går mellom innvandrerfamiliene i lavinntektsutvalget og alle andre. Bare på spørsmålet om hvem familien skal omgås, rapporterer innvandrerforeldrene mer uenighet enn de norske foreldrene. Denne forskjellen er ikke signifikant. For øvrig gir resultatene inntrykk av at konfliktnivået er langt lavere i lavinntektsfamilier med innvandrerbakgrunn enn blant «norske» lavinntektsfamilier. For spørsmålet om konflikter om husarbeid er forskjellen mer enn 20 prosentpoeng, for spørsmålet om barneoppdragelse 24 prosentpoeng. Er så de norske samlivene preget av konflikter? De som har svart at det hender de har konflikter om et av temaene, har fått oppfølgingsspørsmål om hvor ofte dette skjer: ofte, av og til, eller sjelden? Andelen som svarer «ofte» overstiger aldri 17 prosent for noen av temaene vi har spurt om – over 80 prosent av de som har svart at «det hender», svarer at disse hendelsene er sjeldne eller inntreffer av og til.

Dette bringer oss over til hvor tilfredse respondentene sier de er, alt i alt, med familielivet sitt. Tabell 4.5 viser svarfordelingen på dette spørsmålet etter om respondenten tilhører lavinntektsutvalget eller kontrollutvalget, og etter karakteristika innen lavinntektsutvalget: vestlig eller ikke-vestlig bakgrunn, om respondenten lever i en familie der hovedforsørgeren har lav eller ukjent utdanning, og om han/hun lever i en familie der ingen av de voksne er i lønnet arbeid.

Tabell 4.5. Hvor tilfreds respondenten er med familielivet sitt. Lavinntektsutvalget og kontrollutvalget, og grupper innen lavinntektsutvalget. Prosent.

			Innen lavinntektsutvalget			
	Lav- inntekts- utvalget	Kontroll- utvalget	Norske, og vestlig innvandrers- bakgrunn	Ikke- vestlige innvandrere	Lav utdan- ning	Ikke til- knytning til arbeids- livet
Veldig tilfreds	58	55	55	66	62	51
Tilfreds	37	41	39	29	33	43
Verken tilfreds eller utilfreds	4	4	4	4	3	4
Utilfreds	1	0	1	1	0	1
Veldig utilfreds	0	0	0	0	1	1
Total	100	100	99	100	99	100
P		i.s.		*	**	i.s.
N	1192	247	939	354	297	212

** p<0,01, * p<0,05 i.s. = ikke signifikant

Heller ikke for dette spørsmålet er det signifikante forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. Ser vi på de vestlige familiene i lavinntektsutvalget, finner vi at denne gruppa er så å si identisk med kontrollutvalget. Igjen er det de ikke-vestlige innvandrerne som skiller seg ut: 66 prosent av de ikke-vestlige innvandrerne sier de er svært fornøyde med familielivet sitt, hvilket er 11 prosentpoeng høyere enn for de norske / vestlige familiene i utvalget¹⁸. Respondenter med lav eller ukjent utdanning er mer tilfredse med familielivet sitt enn de med høyere utdanning, noe som muligens er en effekt av at det er mange ikke-vestlige innvandrere i denne gruppa. Om noen i familien er tilknyttet arbeidslivet har ingen signifikant effekt på hvor tilfreds respondenten er med familielivet.

Forskjellene mellom undergruppene går i motsatt retning av det vi ville forvente. Vi vet fra kapittel 3 at ikke-vestlige innvandrere, familiene der

¹⁸ Innvandrere med vestlig bakgrunn plasserer seg «mellom» norske respondenter og ikke-vestlige innvandrere, slik at forskjellen ville blitt enda tydeligere – og signifikant på 1%-nivå – om vi hadde skilt ut disse som en egen kategori

hovedforsørgeren har lav utdanning, og familier uten tilknytning til arbeidslivet, er sterkt overrepresentert i lavinntektsutvalget, og at de oftere enn andre bor dårlig, mangler forbruksgoder og oppgir at de har dårlig råd. Når disse gruppene framstår som like fornøyde med familielivet sitt som andre, eller enda mer fornøyd, skyldes dette at ikke-vestlige innvandrere er spesielt opptatte av å framheve hvor tilfredse de er, og at disse dominerer blant familiene med lav utdanning og de utenfor arbeidsstyrken? En multivariat analyse kunne bringe oss nærmere et svar på dette, men akkurat på dette spørsmålet fungerer ikke det så godt. Dette er fordi utfallsvariabelen – tilfredshet – er så skjevfordelt at mer enn halvparten av respondentene plasserer seg i kategorien «meget tilfreds». Dessuten er utvalget relativt lite, og det er stort overlapp mellom kategoriene «ikke-vestlig innvandrer / utenfor arbeidsstyrken / lav eller uoppgett utdanning». Regresjonsanalysen får svært liten forklaringskraft, og viser ingen signifikante sammenhenger utover den positive sammenhengen mellom ikke-vestlig innvandrerstatus og tilfredshet med familielivet (tabellen er ikke vist).

Hva skyldes det lave konfliktnivået, og tilfredsheten med familielivet, i innvandrerfamilier? Det kan være at innvandrere forholder seg til kulturelle normer som hindrer dem i å fortelle utenforstående om konflikter og misnøye. I norsk kultur er det lite tabubelagt å snakke om at man «av og til» har konflikter med ektefellen. Det er verdt å merke seg at heller ikke norske respondenter gir uttrykk for at dette skjer ofte – dét oppleves kanskje som mer skammelig, også for nordmenn. Andre kulturer har svært annerledes normer om dette. Det er også en mulig forklaring at innvandrerfamiliene forholder seg til en tydeligere kjønnsbestemt arbeidsdeling, der det er klart hva som er mors og fars jobb og når mor eller far skal bestemme, slik at konfliktene ikke oppstår. En tredje mulighet er at foreldre som er første-generasjons innvandrere per definisjon lever i et land som ikke er fullt ut deres eget. I den grad omgivelsene føles fremmede, kan vi tenke oss at familien «søker sammen», slik at solidariteten innad i familien blir spesielt sterk. I så fall kommer ikke eventuelle konflikter fram i lyset, og de blir iallfall ikke framhevet ovenfor utenforstående.

Uansett hvilke undergrupper vi ser på, finner vi at 94–95 prosent av lavinntektsutvalget er veldig tilfreds eller tilfreds med familielivet sitt. Dette er kanskje et viktigere funn enn de relativt marginale forskjellene mellom undergrupper: det å ha dårlig økonomi står ikke i veien for å ha et godt partnerskap med ektefellen/samboeren og et godt familieliv.

Oppsummering

Familiene i lavinntektsutvalget gjør noe sjeldnere hyggelige ting sammen enn det familiene i kontrollutvalget sier de gjør. Størst forskjeller finner vi naturlig nok for de aktivitetene som koster penger: det å reise på ferie, og det å gå på kino eller ut for å spise. Derimot er det ingen forskjeller på om de inviterer venner hjem minst en gang i måneden, eller driver med felles hobbyer eller aktiviteter. På spørsmål om hvorfor de lar være å gjøre disse aktivitetene, svarer respondentene i lavinntektsutvalget ganske klart at det er økonomien som hindrer dem i å reise på ferie en gang i året. Spørres de om hvorfor de unnlater å gå ut og spise eller gå på kino, er inntrykket mer blandet, og bare 37 prosent sier det er fordi de ikke har råd. Det å ikke feire bursdager eller ikke besøke slekt og venner månedlig oppgis svært sjelden å ha økonomiske årsaker, og andelene som ikke gjør dette er små, også i lavinntektsutvalget.

Videre er det et hovedinntrykk fra dette kapitlet at familier med lave inntekter i liten grad skiller seg fra andre familier når det gjelder kontakt med venner og familie, støtte i hverdagen, eller tilfredshet med familielivet. Heller ikke når det gjelder kontakt mellom barn og biologiske foreldre (vanligvis fedre) som ikke bor i samme husholdning, finner vi systematiske forskjeller mellom de to utvalgene. Forskjellene finner vi internt i lavinntektsutvalget, og her er det innvandrerfamilier som skiller seg ut. Barn av innvandrere, og særlig ikke-vestlige innvandrere, har sjeldnere besteforeldre i live, og i den grad besteforeldrene lever har de langt sjeldnere kontakt med dem, og de mottar sjeldnere penger og gaver. De mangler også oftere sosial støtte i form av noen som stiller opp når de blir syke, og som de kan snakke med om bekymringer knyttet til barnet eller personlige problemer. Innvandrerfamiliene er altså mer sosialt isolerte – neppe fordi de har lavere inntekter i og for seg, men fordi de oftere er langt unna familiene sine og kanskje også støter på språklige og kulturelle barrierer. Resultatene våre støtter ikke opp om forestillinger om tette bånd innad i innvandremiljøene. Til gjengjeld finner vi at innvandrerne er spesielt godt fornøyde med familielivene sine, og at de sjelden har konflikter med ektefellen om noen av de temaene vi har spurt om. Det er mulig konfliktnivået virkelig er mye lavere i innvandrerfamilier, men det er også mulig at svarfordelingen skyldes kulturelt betinget motvilje mot å synliggjøre konflikter i familien.

Selv om vi har funnet noen forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget, er hovedinntrykket fra dette kapitlet at de aller fleste familiene med lave inntekter lever omtrent som folk flest. 83 prosent reiser

på ferie minst en gang i året, og like mange går på kino eller ut og spiser minst en gang i måneden. De har ikke mindre kontakt med besteforeldre, og de av barna som bor sammen med bare en biologisk forelder har ikke mindre kontakt med den andre forelderen enn barn i samme situasjon i kontrollutvalget. 88 prosent har noen som stiller opp når de blir syke, og enda flere har noen å snakke med om spørsmål som gjelder barna, og om personlige bekymringer. De har ikke flere konflikter med partneren sin enn foreldrene i kontrollutvalget, og de er jevnt over like godt fornøyd med familielivet sitt. Dette er vel så viktige funn som de relativt små forskjellene vi har kartlagt mellom de to utvalgene.

5 Foreldrenes helse og livskvalitet

Foreldrene i lavinntektsutvalget: Dårligere helse enn foreldre flest?

I utgangspunktet forventet vi at foreldrene i lavinntektsfamiliene ville ha dårligere helse og dårligere helserelatert livskvalitet enn foreldrene i kontrollgruppen av familier med vanlige inntekter. På den ene side kan lav inntekt bidra til svekket helse. Lavere materiell levestandard, vansker med å dekke utgifter og generell mistrivsel på grunn av svak økonomi er blant de påkjenninger som en ofte finner i årsakskomplekset bak svekket helse. Vel så viktig er det kanskje at svak helse blant foreldrene kan føre familien inn i lavinnteksgruppen. Helsesvikt kan gjøre det vanskelig ha fulltidsjobb, eller å ha jobb i det hele tatt. Av slike grunner viser derfor undersøkelser praktisk talt uten unntak at helsetilstanden er dårligere jo lavere inntektene er (Dahl 1994; Zahl et al. 2003).

I tabell 5.1. ser vi at forventningen om dårligere helse blant foreldrene i lavinntektsutvalget, sammenlignet med utvalget av foreldre fra alle inntektsgrupper, i det store og hele slår til. Foreldrene i lavinntektsutvalget har klart dårligere selvvurdert allmennhelsetilstand, og psykiske plager (nervøsitet, angst, og/eller depresjon) og det vi kaller svekket livskvalitet (opplevelse av ensomhet, manglende opplevelse av glede og av trygghet) forekommer markert oftere.

Forskjell mellom lavinntektsforeldrene og foreldrene i kontrollutvalget finner vi imidlertid ikke når det gjelder rapportering av langvarig, kronisk eller medfødt sykdom eller lidelse. Det er noe overraskende. En grunn kan være at særlig denne helseindikatoren reflekterer også hva slags bruk en gjør av legetjenestene. De som er tilbøyelige til å være mer oppmerksomme på symptomer og er raske med å presentere dem for leger vil i større grad få satt en diagnose, selv om lidelsen ikke trenger å være særlig alvorlig. Det er grunn til å tro at en del høystatussjikt er mer påpasselig enn andre med å få diagnostisert sine symptomer (Elstad 1996), og derfor er det ikke usannsynlig at mønsteret når det gjelder langvarig/kronisk sykdom skyldes en relativ underrapportering av slike lidelser i lavinntektsutvalget.

Tabell 5.1. Helsesvikt og svekket livskvalitet blant foreldre i lavinntektsfamiliene, sammenlignet med foreldre med vanlig inntekt. Prosent.

	Mødrene og fedrene samlet		Bare mødrene		Bare fedrene	
	Lav inntekt	Vanlig inntekt	Lav inntekt	Vanlig inntekt	Lav inntekt	Vanlig inntekt
Dårlig egenvurdert helse	22***	13	19**	12	30**	16
Varig/kronisk sykdom	32	31	30	31	38	31
Psykiske plager	35**	25	33**	24	38	27
Svekket livskvalitet	26***	14	24***	12	29	21
(Minste N)	(1616)	(309)	(1144)	(238)	(472)	(71)

Statistisk signifikans (Pearsons Chi-square) forskjell mellom lav og vanlig inntekt: * = $p < 0,05$, ** = $p < 0,01$, *** = $p < 0,001$. Dårlig egenvurdert helse = «verken god eller dårlig», «dårlig», eller «svært dårlig» på spørsmålet om hvordan egen helsetilstand er «i alminnelighet». Psykiske plager = følt seg nervøs og urolig, plaget av angst og/eller følt seg nedfor/deprimert siste to uker. Svekket livskvalitet = følt seg ensom, ikke glad/optimistisk eller ikke trygg/rolig de siste to ukene. Merk at «mødrene» inkluderer også stemødre og fostermødre, og «fedrene» inkluderer stefedre og fosterfedre.

Vi ser forøvrig at i lavinntektsutvalget rapporterer fedrene faktisk mer helseplager enn mødrene. En svak tendens i samme retning finnes også i kontrollutvalget. Dette er noe overraskende, ettersom det vanlige er at kvinner rapporterer flere helseproblemer enn menn. Her kan også alder spille inn – helseproblemer øker vanligvis med alder. Fedrene i lavinntektsutvalget er kanskje i gjennomsnitt eldre enn mødrene. Dette vet vi imidlertid ikke sikkert, ettersom materialet ikke har opplysninger om alderen på den forelderen som har svart. Den mest sannsynlige grunnen er likevel at dette rett og slett reflekterer at fedrene i lavinntektsfamilier ofte har mye helseproblemer, og helseproblemene er en grunn til at de tilhører lavinntektsgruppen ettersom helseproblemene svekker deres inntektsmuligheter. Vi sier mer om dette seinere i kapitlet.

Helsetilstand og endring i inntektssituasjonen 2000–2002

Tabell 5.1 viser tydelig hvordan helseforholdene blant foreldre i lavinntektsfamilier skiller seg negativt ut i forhold til et «typisk» utvalg av foreldre. Bildet kan imidlertid nyanseres ved å ta hensyn til inntektsutviklingen. Lavinntektsutvalget er definert ved at deres ekvivalerte husholdningsinntekt var under 60 prosent av medianen i Norge i år 2000. Men inntektene – og ekvivalent husholdningsinntekt – kan variere mye over tid, pga. endringer i familiesituasjon, antall barn, yrkesaktivitet m.v. Således viser det seg at av de 1627 familiene i denne undersøkelsen som utgjorde lavinntektsutvalget, beregnet ut fra inntektssituasjonen i 2000, var det bare vel 40 prosent som

også hadde ekvivalent husholdningsinntekt under 60 prosent av medianen i 2002. Godt over halvparten av familiene i lavinntektsutvalget kunne altså ikke lenger klassifiseres som «lav inntekt» i år 2002, året før intervjuundersøkelsen ble foretatt.

Tabell 5.2 viser hva slags helsebilde som framtrer om en grupperer lavinntektsutvalget etter deres inntektssituasjon i år 2002.

Tabell 5.2. Helsesvikt og svekket livskvalitet – sammenheng med inntektssituasjon 2002. Fedre og mødre sammen. Prosent.

	Kontroll- utvalget	Lavinntektsutvalget gruppert etter ekvivalentinntektens nivå i 2002			
		Over 72%	60%–72%	40%–60%	Under 40%
Dårlig egenvurdert helse	13	16	26	28	17
Varig/kronisk sykdom	31	28	35	39	22
Psykiske plager	25	32	35	37	34
Svekket livskvalitet	14	25	25	28	21
(Minste N)	(309)	(550)	(384)	(495)	(180)

Lavinntektsutvalget er inndelt i grupper etter deres ekvivalentinntekt (ekvivalent husholdningsinntekt, dvs. inntekt pr. forbruksenhet) i 2002. I 2002 var median ekvivalentinntekt 208.000. 60% av median ekvivalentinntekt var 124.800. Fedre og mødre er slått sammen til en kategori siden det samme mønsteret framtrer for begge kjønn.

Det var grunn til å tro at de i lavinntektsutvalget som hadde beveget seg ut av lavinnteksgruppen i 2002 ikke hadde særskilt dårligere helsetilstand enn kontrollutvalget som består av familier med en typisk inntektsfordeling. Grunnet mange forhold (utenlandsopphold, svangerskapspermisjoner, utdanning, m.v.) kan det jo være en tilfeldig hendelse at en familie befinner seg i lavinnteksgruppen ett bestemt år. Dette ser vi tegn på i tabell 5.2. Foreldrene i lavinntektsutvalget med over 72 prosent av ekvivalent husholdningsinntekt i 2002 (disse har altså klart rykket oppover i inntekthierarkiet i de siste årene før undersøkelsen) hadde en helsetilstand som knapt avviker når det gjelder egenvurdert allmennhelse og varig sykdom, men det er fortsatt forskjeller for psykiske plager og svekket livskvalitet.

De som var i lavinnteksgruppen over lengre tid avviker derimot mer markant fra kontrollgruppen for alle de fire indikatorene vist i tabell 5.2. Dette er imidlertid aller mest markert for foreldrene i familier som i 2002 hadde en ekvivalent husholdningsinntekt på mellom 40 og 60 prosent av medianinntekten i 2002. Helsemessig sett er dette den aller dårligst stilte gruppa innen lavinntektsutvalget. Her har vi altså familier som kanskje i stor grad er *kroniske* lavinntektsfamilier, og dette henger tydelig sammen med dårligere helse.

Det overraskende er at foreldrene innen lavinntektsutvalget som hadde svært lav ekvivalent husholdningsinntekt i 2002, under 40 prosent av median-

inntekten, ikke var spesielt plaget av helseproblemer. Tvert om – deres helse-tilstand var på nivå med de i lavinntekts-utvalget som i 2002 hadde så høye inntekter at de ikke lenger kunne regnes som en lavinntektsgruppe.

Hvorfor har de i lavinntektsutvalget med aller laveste inntekter i 2002 så god helsetilstand? Utvalgene er så store at dette neppe har oppstått tilfeldig. Vi tror den mest nærliggende forklaringen er at en kronisk og vedvarende lavinntektssituasjon har en tendens til å føre til ekvivalerte inntekter i størrelsesorden rundt 40–70 prosent av medianinntekten. Her havner familiene ofte om de varig lever på trygder eller har yrkesinntekter fra de dårligst betalte jobbene eller fra deltidsarbeid. Her hoper mange problemer seg opp, både av helsemessig art og når det gjelder andre levekårsforhold.

De som registreres med svært lav ekvivalent husholdningsinntekt, under 30–40 prosent av medianinntekten, tilhører trolig en gruppe der lavinntektssituasjonen er mer tilfeldig. Når man er så lavt i inntekthierarkiet betyr det sjelden at en har egen yrkesinntekt på «vanlig» måte eller er varig trygdet. Her er det nok et innslag av personer som er svært unge, som bare har hatt inntekt en del av året, personer som lever av formue i en overgangsperiode eller av overføringer fra familie eller fra andre, og av personer som er på vei et sted, yrkesmessig eller karrieremessig, og derfor ikke er i en vedvarende lavinntektssituasjon.

«Norske» yrkesaktive i to-foreldrefamilier i lavinntektsgruppen: ganske bra helse

Generelt har altså lavinntektsforeldrene en dårligere helsetilstand enn foreldrene i kontrollutvalget, men dette varierer med hvor varig lavinntektssituasjonen er (tabell 5.2). Det er også andre helseforskjeller blant foreldrene innen lavinntektsutvalget, og det er verdt å påpeke at noen av dem *ikke* er spesielt rammet av helseplager.

Vi vet at sammenlignet med et utvalg av typiske barnefamilier består foreldrene i lavinntektsutvalget i langt større grad av aleneforsørgere, ikke-yrkesaktive forsørgere og innvandrerfamilier (jfr. kapittel 2). Vi vil først fokusere på den «motsatte» kategorien, nemlig familier som er «norske», der familien ikke er en eneforsørger-familie, og der den som svarer er yrkesaktiv. Omlag to tredeler av *k kontrollutvalget* – en stor majoritet, med andre ord – består av slike familier («norske», to-foreldre, yrkesaktive), mens bare omlag *en tredel* av lavinntektsfamiliene – en klar minoritet – er i den samme «gunstige» situasjonen.

Tabell 5.3. Helsevikt og svekket livskvalitet blant foreldre i lavinntektsfamiliene som er «norske», bor i to-foreldrefamilier og er yrkesaktive, sammenlignet med foreldrene i hele i kontrollutvalget. Fedre og mødre slått sammen. Prosent.

	Lav inntekt	Kontrollutvalget
Dårlig egenvurdert helse	12	13
Varig/kronisk sykdom	25	31
Psykiske plager	22	25
Svekket livskvalitet	14	14
(Minste N)	(575)	(309)

Ingen forskjeller mellom lav inntekt og kontrollutvalg er statistisk signifikante. «Norske» inkluderer familier der far/mor er vestlig innvandrere. Fedrene utgjør ca. 25 % av begge utvalgene vist i tabellen.

Foreldrene i lavinntektsfamiliene som er «norske», yrkesaktive og tilhører to-foreldrefamilier særpreges ikke av dårlig helsetilstand (tabell 5.3). Faktisk er deres helsetilstand knapt forskjellig fra det som gjelder for foreldrene i kontrollutvalget av familier med en typisk inntektsfordeling. Riktignok er denne sammenligningen i en forstand noe skjev, ettersom vi her inkluderer også de ikke-yrkesaktive og aleneforsørgerne i kontrollutvalget. Hovedinntrykket er likevel at når lavinntektsforeldrene tilhører majoritetsbefolkningen, er yrkesaktive og bor i familier med både far og mor (inkluderer stemor, stefar) – da er helseforholdene hos disse foreldrene ikke utpreget dårlig. Dette kan også henge sammen med at de som er i en slik situasjon, er bedre stilt på andre måter også. De har en høyere utdanning i gjennomsnitt enn resten av lavinntektsforeldrene, og de er oftere kommet seg ut av lavinntektsgruppene i 2002 enn de andre (tall ikke vist).

Innvandrerforeldre i lavinntektsutvalget: ofte svært vanskelig helsetilstand

En spesiell og stor gruppe i lavinntektsutvalget er innvandrerfamilier. (Merk at innvandrere her betyr foreldre i familier der barna kan klassifiseres som å ha ikke-vestlig innvandrerbakgrunn.) Disse er som regel to-forelder-familier – bare 13 prosent av innvandrerfamiliene i lavinntektsutvalget består av alene-forsørgerfamilier, mot 29 prosent av de «norske» familiene i lavinntektsutvalget. Vi skiller derfor ikke ut særskilt aleneforsørgerne blant innvandrerne.

Det som er svært markant blant innvandrerforeldrene, er for det første at deres helsetilstand oftest blir rapportert til å være ganske dårlig, og der nest at dette i ekstremt stor grad gjelder fedrene i innvandrerfamilier som ikke er yrkesaktive. Tabell 5.4 viser dette mønsteret.

Tabell 5.4. Helsesvikt og svekket livskvalitet blant innvandrerforeldre i lavinntektsfamiliene, sammenlignet med foreldre med vanlig inntekt. Prosent.

	Hele kontrollutvalget	Mødre i innvandrerfamilier, lavinntektsutvalget		Fedre i innvandrerfamilier, lavinntektsutvalget	
		Yrkesaktiv	Ikke yrkesaktiv	Yrkesaktiv	Ikke yrkesaktiv
Dårlig egenvurdert helse	13	19	37**	25	67***
Varig/kronisk sykdom	31	23	38*	31	63***
Psykiske plager	25	48	52	41	64***
Svekket livskvalitet	14	38	49	35	47*
(Minste N)	(309)	(95)	(105)	(180)	(89)

Statistisk signifikans (Pearsons Chi-square) forskjell mellom yrkesaktiv og ikke-yrkesaktiv blant henholdsvis innvandrerforeldrene og innvandrerfedrene: * = $p < 0,05$, ** = $p < 0,01$, *** = $p < 0,001$.

Selv blant innvandrerforeldrene som er yrkesaktive er omfanget av psykiske plager (depresjon, nedforhet, angst ol.) svært høyt (41 prosent blant fedrene, 48 prosent blant mødrene). Likeså rapporterer uvanlig mange de symptomene som vi klassifiserer som svekket livskvalitet, både i forhold til kontrollutvalget og i forhold til «norske» i lavinntektsutvalget.

Også mer somatiske helseplager som avdekkes gjennom spørsmålene omkring egenvurdert allmennhelse og varig kronisk sykdom viser spesielle mønstre. De yrkesaktive innvandrerforeldrene har imidlertid ikke mere kroniske lidelser enn kontrollutvalget, men den egenvurderte allmenne helsestilstanden deres er noe dårligere enn i kontrollutvalget. De *ikke-yrkesaktive* innvandrerforeldrene har imidlertid ganske ofte kroniske plager og dårlig egenvurdert helsetilstand, og dette gjelder i *ekstremt* stort omfang de ikke-yrkesaktive fedrene blant innvandrerfamiliene i lavinntektsutvalget. To tredeler av dem – 67 prosent – har dårlig egenvurdert allmennhelse (mot 13 prosent i kontrollutvalget), og nesten like mange av dem rapporterer en langvarig helselidelse.

Helsetilstanden blant alenemødrene i lavinntektsutvalget

En annen gruppe innen lavinntektsutvalget en også kan analysere nærmere er alenemødrene. Som for innvandrerforeldrene er det også her av stor betydning om de er yrkesaktive eller ikke. Her slår vi sammen alle alenemødrene, uansett innvandrerstatus. De ca. 340 alenemødrene i lavinntektsutvalget utgjør vel 20 prosent av hele lavinntektsutvalget. De består av ca. 290 «norske» og ca. 50 ikke-vestlige innvandrere.

Tabell 5.5. Helsevikt og svekket livskvalitet alenemødrene i lavinntektsfamiliene, sammenlignet med foreldre med vanlig inntekt. Prosent.

	Hele kontroll- utvalget	Alenemødrene i lavinntektsutvalget	
		Yrkesaktive	Ikke yrkesaktive
Dårlig egenvurdert helse	13	16	36***
Varig/kronisk sykdom	31	25	48***
Psykiske plager	25	40	49
Svekket livskvalitet	14	26	45***
(Minste N)	(309)	(187)	(150)

Statistisk signifikans (Pearsons Chi-square) forskjell mellom yrkesaktiv og ikke-yrkesaktiv blant alenemødrene: * = $p < 0,05$, ** = $p < 0,01$, *** = $p < 0,001$.

Når det gjelder alenemødrene i lavinntektsutvalget som er *yrkesaktive*, synes det ikke som om deres somatiske helsetilstand er særskilt dårlig – det kan vi se ved at egenvurdert allmennhelse og varig sykdom ikke avviker markert fra svarene i kontrollutvalget (tabell 5.5).

Alenemødrene i lavinntektsutvalget, selv om de er yrkesaktive, rapporterer imidlertid et forholdsvis stort omfang av psykiske plager og svekket livskvalitet.

Og når det gjelder alenemødrene i lavinntektsutvalget som *ikke* er yrkesaktive, utgjør disse en gruppering med svært hyppig rapportering av helseplager – nær opp mot halvparten av dem rapporterer varig sykdom, psykiske plager og svekket livskvalitet, og dette er langt vanligere enn blant foreldrene i et typisk utvalg av familier.

Mer helserelaterte problemer der fattigdommen oppleves sterkt?

Over har vi vist hvordan helsesituasjonen blant lavinntektsforeldrene varierer både med familienes inntektsutvikling 2000–2002 og med foreldrenes sosiale og demografiske kjennetegn. Et annet spørsmål er om de helserelaterte problemer blant foreldrene med lav inntekt er mer alvorlige der «fattigdoms»-problemene oppleves spesielt. Har foreldrene innen lavinntektsgruppen som tilhører familier med spesielt lav boligstandard eller forbruksstandard, eller som har en særlig sterk opplevelse av å være fattige, ekstra store helserelaterte vansker?

Tabell 5.6. Helsesvikt og svekket livskvalitet blant foreldre i lavinntektsutvalget som har eller opplever særskilte «fattigdoms»-problemer. Fedre og mødre samlet. Prosent.

	Alle med lav inntekt	Boligfattige	Forbruksfattige	Subjektivt fattige
Dårlig egenvurdert helse	22	31***	29***	40***
Varig/kronisk sykdom	32	38**	36*	47***
Psykiske plager	35	50***	45***	57***
Svekket livskvalitet	26	36***	34***	46***
(Minste N)	(1616)	(405)	(509)	(275)

* p<0,05, ** p<0,01, ***p<0,001. Signifikanstesting refererer til forskjell innen lavinntektsutvalget mellom boligfattige versus ikke-boligfattige, osv. Boligfattige = rapporterer minst to av fem boligproblemer (trangbodd, fukt etc., dårlig materiell standard, nabostøy, trafikkstøy). Forbruksfattige = mangler enten oppvaskmaskin, vaskemaskin og/eller fryser. Subjektivt fattige = lavinnteksforeldre som sier at pengene ikke strekker til eller at de må bruke sparepenger for å greie seg.

Innen lavinntektsutvalget av foreldre hadde de som opplevde boligfattigdom (dvs. rapporterer særlige vansker med bosituasjonen) og de som vi kaller forbruksfattige, dvs. i mindre grad eier større hvitevarer (oppvaskmaskin ol.), betydelig mer helseproblemer. Aller verst helsetilstand blir rapportert av den knappe femdelen blant lavinnteksforeldrene som vi her kaller «subjektivt fattige». Deres kjennetegn er at de forteller at «pengene ikke strekker til». De har uvanlig dårlig egenvurdert allmennhelse, nesten halvparten har en varig sykdom (mot under en tredel blant alle lavinnteksforeldrene), og psykiske plager og opplevelsen av svekket livskvalitet er spesielt utbredt.

Det er et vanlig funn at mennesker i stressende livsomstendigheter rapporterer særlig mange helseplager og symptomer (Sweeting & West 1998), og i dette tilfellet kan det være at opplevelsen av akutte økonomiske vansker i seg selv fører til større sensitivitet overfor helserelatert vansker. Vi kan heller ikke se bort fra et innslag av personer som har en generalisert negativ oppfatning av omstendighetene – det kan være personer i utvalget som «smører tjukt på» enten det gjelder hvor vanskelig økonomien er, hvor mye helseplager de har eller hvor trist livet er, så kalt «negative affectivity» (Watson & Pennebaker 1989).

Slik «negative affectivity» kan jo spille inn, men det synes klart at de «subjektivt fattige», som gjennomsnitt, også rent faktisk har en vanskeligere materiell situasjon enn de andre i lavinntektsutvalget. Den gjennomsnittlige husholdningsinntekten, justert for forsørgelsesbyrden, var lavere både i 2001 og 2002. De subjektivt fattige hadde også færre materielle gjenstander enn lavinnteksforeldre flest: halvparten (48 prosent) av de «subjektivt fattige» var forbruksfattige slik det er definert her, mot 32 prosent i hele lavinnteksgruppen, og «bare» 62 prosent eide en bil mot 84 prosent av alle lavinntektshusholdningene. Når disse oppfatter seg selv som særskilt fattige, er dette altså ikke en vurdering som er uten forbindelse med faktiske forhold.

Diskusjon og konklusjon

En hovedkonklusjon i dette kapitlet er at foreldrene i lavinntektsfamilier er mer rammet av helseplager, både somatiske og psykiske, enn foreldrene i et utvalg av barnefamilier som har en typisk inntektsfordeling. De to «levetår-ondene» – lav inntekt og dårlig helse – henger altså sammen, de opptrer ofte i sammenheng.

Dette er selvsagt en særskilt tilleggsbelastning for foreldrene i lavinntektsfamilier, i tillegg til deres økonomiske situasjon. Helsesvikt blant lavinntektsforeldrene kan dessuten utgjøre en belastning for barna. De kan noen ganger lide under foreldrenes helseproblemer (Sandbæk & Sture 2003:12). Foreldrenes helsevansker kan gi dem mindre ressurser for forelderrollen – mindre mulighet til å hjelpe med lekser, gi støtte til fritidsaktiviteter o.l. Dette opplever barn i lavinntektsfamilier relativt hyppigere enn barn i «vanlige» familier. Slik kan forskjellen i helseplager mellom lavinntektsforeldre og foreldre flest bidra til å forsterke vansker i oppvekstmiljøet for barn fra lavinntektsfamilier.

Men selvsagt opplever også barn i andre familier helsesvikt blant foreldre, slik at alt i alt, i absolutte tall, er det langt flere barn fra «vanlige» familier enn fra lavinntektsfamilier som vokser opp i hjem der en eller begge foreldre er plaget av helsesvikt.

Det generelle er altså at lavinntektsforeldrene hyppigere har helseplager enn foreldrene i kontrollutvalget. Samtidig er det også store variasjoner *innad* blant lavinntektsforeldrene. De samme mønstrene når det gjelder hvordan helseforhold varierer generelt i befolkningen, finner vi også innad i lavinntektsutvalget, blant foreldrene i familier med lav inntekt. Dette kan illustreres med hvordan helse varierer med utdanningsnivå. Dette finner vi i befolkningen generelt (Dahl & Elstad 2001; Zahl et al. 2003), men også blant lavinntektsforeldrene: blant dem sa 32 prosent av dem med lav (eller uoppgitt) utdanning at de hadde dårlig egenvurdert allmennhelsetilstand, mot bare 13 prosent blant lavinntektsforeldrene med høy utdanning.

Innad blant lavinntektsforeldrene er det helseforskjeller relatert både til utdanning og til yrkesaktivitet, innvandringsstatus, aleneforsørgerstatus og inntektsutvikling. Ikke sjelden er disse forholdene relatert til hverandre også, slik at de med lav utdanning, for eksempel, oftere er uten jobb.

Foreldre i lavinntektsutvalget som tilhører majoritetsbefolkningen, er yrkesaktive og tilhører to-foreldre-familier kan ikke sies å ha en alarmerende helsesituasjon. Heller ikke de som ser ut vil å være på vei ut av lavinntektsgruppen (de med lav inntekt i 2000, men med mer vanlig inntekt i 2002)

har utpreget vanskelige helseforhold. Dette har kanskje sammenheng med at lavinntektsgruppen, grovt sett, kan deles i to – de som er i en mer vedvarende situasjon med trang økonomi, og de som «dumper ned» i lavinntektsgruppen i ett eller noen år på grunn av spesielle omstendigheter som kan ha å gjøre med overgangsfaser og tidsavgrensede tilstander. Det er mange familier som er innom lavinntektsgruppen i en spesiell livsfase, men dette trenger ikke å ha noen sammenheng med vedvarende og store helseproblemer.

De markante helseproblemene blant lavinntektsforeldrene finner vi blant de som ser ut til å ha langvarig svak økonomi (men merk at foreldrene i lavinntektsutvalget som hadde særlig lav ekvivalentinntekt i 2002 hadde relativt få helseproblemer), blant de som er ikke-yrkesaktive, blant innvandrerforeldrene, og til dels blant alenemødrene. De ikke-yrkesaktive i lavinntektsutvalget – uansett hva slags situasjon de eller er i, «norsk» eller innvandrer, aleneforsørger eller toforeldre-familie – rapporterer alltid forholdsvis mye helseproblemer. Foreldrene i innvandrerfamilier i lavinntektsutvalget har også en høy rapportering av helseproblemer, men spørsmålet om yrkesaktivitet er viktig også her: Ikke-yrkesaktive fedre i innvandrerfamilier ser ut til å ha en helt ekstremt vanskelig helsesituasjon, mens de yrkesaktive tross alt ligger nærmere kontrollutvalget i helseprofil, selv om også de yrkesaktive innvandrerforeldrene rapporterer forholdsvis mye helseplager, særlig psykisk relaterte plager. Vi kan videre merke oss at somatiske helseproblemer særlig synes relatert til yrkesaktivitet, mens de mer psykisk relaterte problemene (psykiske plager, svekket livskvalitet) er spesielt utbredt blant lavinntektsforeldre som er alenemødre eller innvandrere, mest selvsagt blant de ikke-yrkesaktive, men også i noen grad blant de yrkesaktive.

Er det lav inntekt som fører til helseproblemene blant lavinntektsforeldrene, eller er det omvendt: helseproblemer fører til lav inntekt? Dette spørsmålet kan ikke besvares utfyllende i denne tverrsnittsundersøkelsen. Trolig er det en vekselvirkning som neppe kan avdekkes uten mer longitudinelle data. Den sterke sammenhengen mellom helseproblemer og yrkesaktivitet tyder selvsagt på at helsesvikt, når den engang har oppstått, bidrar sterkt til å hindre de som er rammet i å få inntektsgivende arbeid og dermed opprettholdes gjerne en lavinntektssituasjon. Den omvendte årsaksretningen er imidlertid sikkert også tilstede. En trang økonomi kan være en vedvarende belastning som svekker helsetilstanden, kanskje ikke først og fremst direkte på grunn av materielle mangler og materiell deprivasjon, men kanskje heller gjennom den psykiske belastningen det er å leve med en økonomi som ikke tilsvarer hva folk flest ellers i samfunnet kan rutte med.

6 Barns skolehverdag: Prestasjoner, sosiale relasjoner og trivsel

En sentral kunnskapsinteresse i dette prosjektet er om foreldrenes økonomiske situasjon påvirker barnas hverdagsliv på viktige arenaer som skole, fritid og hjemme. I dette kapitlet er det skolearenaen som står i fokus. Skolen er av stor betydning for barns hverdag (Östberg 2001), ikke minst som en arena for etablering av vennskap og jevnalderfelleskap (Nordahl 2000). Skolen er også en læringsarena, og har i så måte betydning både for opplevelsen av mestring her og nå og for jobb- og utdanningsmuligheter senere i livet. Å undersøke om det er slik at barns opplevelse av skolehverdagen er koplet til familiens levekårssituasjon står derfor sentralt i dette prosjektet (jfr. Sandbæk og Sture 2003).

Vi skal fokusere på to sider ved barns opplevelse av skolen og skolehverdagen. For det første skolen som undervisnings- og læringsarena; hvordan opplever barn fra lavinntektsfamilier sine egne prestasjoner sammenlignet med barn fra familier med vanlige inntekter? Er det flere barn i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget som har mottatt spesialundervisning? For det andre, de sosiale eller relasjonelle sidene ved skolehverdagen; er barns relasjoner til læreren og medelever koplet til familiens levekårssituasjon? Blir barn fra lavinntektsutvalget oftere ertet eller plaget av medelever sammenlignet med barn fra familier flest? Hva med trivsel, har familiens levekårssituasjon noe å si for hvordan barn har det på skolen? Hovedfokuset i kapitlet er rettet mot 10–12-åringene, som selv har svart på en rekke spørsmål om trivsel og mestring på skolen, men vi vil også presentere foreldrenes svar på vegne av 6–9-åringene, der det er relevant.

Å undersøke barns opplevelse av skolehverdagen er en komplisert oppgave. Våre mål på barns prestasjoner, relasjoner og trivsel er enkle, og ambisjonen i denne sammenhengen er først og fremst å undersøke om det er slik at barn fra familier med lave inntekter opplever skolehverdagen annerledes enn barn fra familier flest. Dersom vi finner systematiske forskjeller i opplevelsen av skolehverdagen mellom barn fra familier med ulike levekår kan det være rimelig å tolke dette som et tegn på at skolen ikke klarer å nå idealer om tilpasset opplæring og inkludering. Disse målsetningene er

nedfelt i opplæringsloven, og handler om at skolen skal legges til rette slik at den er i samsvar med elevenes evner og forutsetninger og slik at elevene inkluderes i det faglige, sosiale og kulturelle fellesskapet i skolen (Nordahl og Overland 1998; Nordahl 2004). Opplæringen i skolen skal gi resultater som blant annet trivsel, fellesskap, utvikling og læring for alle elever (Haug 2004). Flere forskere har imidlertid pekt på at det er et gap mellom uttalte målsettinger om tilpasset opplæring og inkludering og realitetene i dagens skole (Haug 2004; Nordahl 2004). Haug (2004:17) oppsummerer situasjonen slik: «Skulen synest å vere best for dei som er vanlege og gjennomsnittlege og for dei som høyrer til dei gruppene som har tradisjon for å fungere godt i denne skolen». Vårt fokus i denne sammenhengen handler om hvorvidt skolen fungerer like bra for barn fra familier hvor dårlig råd og lav materiell levestandard er en del av hverdagen, som for barna fra familiene i kontrollutvalget.

Skolen som undervisnings- og læringsarena

Tidligere forskning om sammenhengen mellom barns mestring og familiens levekår har kommet til ulike resultater. Studiene har dessuten anvendt ulike mål både på familiens økonomiske situasjon og på faglig mestring. To norske studier blant ungdommer som har brukt karakterer som indikator på skolefaglige prestasjoner, har for eksempel konkludert svært ulikt. Mens den ene studien (Lie, Kjærnsli et al. 2001) ikke fant noen sammenheng mellom familiens økonomiske ressurser (dvs. tilgangen til materielle goder som oppvaskmaskin, eget rom, internett, tv, pc, bil med mer) og barns skolefaglige prestasjoner (leseferdigheter og prestasjoner i naturfag og matematikk), kom Bakken (2003) til motsatt resultat. Det var tydelige sammenhenger mellom ungdommenes karakterer og familiens økonomiske situasjon¹⁹.

Disse motstridende resultatene kan koples til to ulike perspektiver på skolesystemets betydning for barns mestring. Mens noen forskere har tatt til orde for at skolen kan kompensere for mangel på tilgang til læringsfremmende ressurser i hjemmet (Lie, Kjærnsli et al. 2001), er det lang tradisjon for å påpeke at skolen bidrar til å reprodusere sosiale forskjeller (se Nordahl 2000, Bakken 2003). Forskere har også påpekt at det finnes empirisk belegg for å si at skolen bidrar til slik reproduksjon (Haug 2004b). Hvordan denne

¹⁹ Målet på familiens økonomiske situasjon var basert på informasjon om foreldrenes yrkestilknytning, den unges subjektive vurdering av familieøkonomien de siste to år og hvorvidt familien eide eller leide boligen

reproduksjonen skjer er det ulike forklaringer på. Bakken (2003, s. 21 ff) skiller mellom følgende forklaringstradisjoner: Den første forklarer prestasjonsforskjeller som er resultat av at utdanning verdsettes forskjellig i familier med ulik sosial status. Den andre fokuserer på at foreldre i ulike sosiale lag har ulik grad av ressurser som er viktige for barns prestasjoner i skolen, og en tredje fokuserer på skolens praksis som forskjellsskapende, for eksempel ved at læreren har ulike forventninger til barn fra ulike sosiale lag.

Egenvurderte faglige prestasjoner

I vårt materiale har vi ikke noe direkte eller objektivt mål på barns faglige prestasjoner. Vårt mål er indirekte, og basert på et spørsmål der barna ble bedt om å angi hvordan de vurderte sine egne prestasjoner, i forhold til medelevene. Spørsmålet var formulert slik: «Hvordan synes du selv at du får det til i fagene på skolen, hvis du sammenligner deg med de andre i klassen?». Implikasjonene av denne formuleringen er blant annet at hvem medelevene er, har stor betydning for hvordan den enkelte elev har vurdert sin egen mestring. I en klasse der mange har problemer med de faglige utfordringene vil en elev som etter mer objektive indikatorer presterer middels eller under gjennomsnittet kunne oppleve at han eller hun gjør det ganske bra, sammenlignet med de andre. Motsatt vil barn som presterer godt, men som har høye krav til seg selv kunne svare at de gjør det middels eller dårlig sammenlignet med de andre. Studier har også vist at det kan være stor diskrepans mellom elevs og lærers vurderinger (Nordahl 2000), og som kjent er det lærers vurdering som har betydning for elevens karakterer. Det er dessuten et velkjent problem at barn som blir bedt om å vurdere seg selv i forhold til andre har en tendens til å svare at de er som barn flest (Wærdahl 2003). Dette var tydelig også i vårt materiale. Om lag to tredjedeler av barna både i lavinntektsutvalget og i kontrollutvalget svarte at de gjorde det «omtrent som de andre» i fagene på skolen.

Svarene til foreldrene til 6–9-åringene, som ble stilt et tilsvarende spørsmål, var enda mer skjevfordelt. Nær nitti prosent av foreldrene i begge utvalgene oppga at barnet mestret godt eller veldig godt. For begge aldersgruppene var det altså slik at andelen barn som gjorde det dårligere enn de andre var betydelig lavere enn resultatene vi ville fått ved å bruke andre mål (for eksempel lærers vurdering).

Selv om majoriteten av 10–12-åringene i begge utvalgene mente de gjorde det bra på skolen, sammenlignet med de andre i klassen, var det også slik at barna i lavinntektsutvalget oftere enn barn fra familier flest vurderte egne prestasjoner som dårligere enn andre barns. Mønsteret var likt for

gutter og jenter. Blant foreldrene til 6–9-åringene var det ingen slik forskjell mellom lavinntektsfamiliene og familiene i kontrollutvalget.

Tabell 6.1. Vurdering av egne prestasjoner på skolen. Barn i lavinntektsutvalget sammenlignet med andre barn (10–12-åringer). Prosent

Egenvurdert skoleprestasjon	Lavinntekt (n=594)	Kontroll (n=138)
Som andre el. bedre	87	94
Dårligere enn andre	13	6
Totalt	100	100
p		*

* $p < 0,05$.

Samtidig viser tabellen over at det store flertallet av barn både i lavinntektsutvalget og i kontrollutvalget mente at de gjorde det som de andre eller bedre enn de andre på skolen.

Barn i lavinntektsutvalget hadde også en lavere akademisk selvoppfatning enn barn i kontrollutvalget. Målet på akademisk selvoppfatning er basert på den mye brukte skalaen «The perceived competence scale for children»²⁰ (Harter 1982). Dette målet er ikke et direkte mål på opplevelsen av egne prestasjoner, men handler om hvordan barn opplever at de mestrer akademiske utfordringer generelt.

Tabell 6.2. Akademisk selvoppfatning. Gjennomsnitt for barn i lavinntektsutvalget (n=633) og barn i kontrollutvalget (n=146). One-way Anova.

	Gjennomsnitt lavinntektsutvalg	Gjennomsnitt kontrollutvalg	F	Sign.
Skolefaglig kompetanse	27,15	28,09	6,26	,013

Imidlertid var det ingen forskjell mellom lavinntektsgruppen og barn fra gjennomsnittsfamiliene når det gjaldt foreldrenes involvering i skolearbeidet (dvs. om foreldrene viste interesse for skolearbeidet, snakket med barnet om skolen, hjalp til med lekser med mer) eller når det gjaldt foreldrenes kontakt

²⁰ Skalaen er basert på en rekke utsagn om barns selvoppfatning, som barna selv har tatt stilling til. Utsagnene er gjengitt i spørreskjemaet i metoderapporten fra prosjektet. I denne sammenhengen bruker vi en indeks basert på de utsagnene som måler barnets opplevelse av egen akademiske kompetanse (utsagn 1,8,9,11,13,16,17,21 og 25). Den interne reliabiliteten for faktoren var god ($\alpha=0,80$). Skalaen er skåret slik at høyere verdi indikerer høyere grad av opplevd skolefaglig kompetanse, mens lavere verdi indikerer lavere grad av slik kompetanse.

med skolen gjennom foreldremøter og konferansetimer²¹. I begge gruppene oppga et stort flertall av barna at foreldrene viste en sterk interesse for skolen, at de var fornøyde med barnets prestasjoner og at de oppmuntret barnet til å gjøre det godt på skolen. I denne sammenhengen må det nevnes at frafallsproblematikken i vår studie kan tilsløre forskjeller i foreldrenes involvering i barnas skolehverdag og kontakt med skolen mellom de to utvalgene. Resultatene er imidlertid i tråd med en tidligere studie av Oslo-ungdom med svært høy svarprosent, hvor tilsvarende spørsmål om foreldreinvolvering ble stilt (Bakken 1998). I ungdomsundersøkelsen var foreldrenes involvering relatert til de unges prestasjoner. Unge som fikk gode karakterer oppga oftere enn unge som fikk svake karakterer at de fikk ros fra foreldrene for skolearbeidet. Også en nyere studie av Bakken (2003) har vist at karakternivået øker med foreldrenes interesse for skolen. I vårt materiale fant vi ikke slike systematiske sammenhenger. Forklaringen er antakelig at vårt mål på prestasjoner er subjektivt. Barnas vurdering av egne prestasjoner var for øvrig heller ikke relatert til foreldrenes kontakt med skolen (deltakelse på foreldremøter, konferansetimer med mer).

Vi undersøkte om det å vurdere egne prestasjoner som dårligere enn andres var mer vanlig blant barn med særlige levekårsproblemer (dvs. boligfattigdom, forbruksfattigdom, subjektiv fattigdom og det å ha flere levekårsproblemer²²). Analysene tydet ikke på at barn fra noen av disse undergruppene skilte seg ut. Disse resultatene er i tråd med den svenske levekårsundersøkelsen blant barn og unge (Jonsson 2001), hvor et tilsvarende subjektivt mål på egenvurderte skolefaglige prestasjoner ble anvendt. Derimot fant vi forskjeller mellom barn med ulik etnisk bakgrunn. Andelen som vurderte skoleprestasjonene til å være dårligere enn andre barns var lavere blant barn med ikke-vestlig bakgrunn enn blant barn med norsk/vestlig bakgrunn. Denne gruppen skilte seg også ut da vi anvendte målet på akademisk selvoppfatning (tall ikke oppgitt). En forklaring på disse mønstrene kan være at barn (og foreldre) med ikke-vestlig bakgrunn tolker tilbake-

²¹ I både lavinntektsutvalget og i kontrollutvalget oppga mer enn 90 prosent av foreldrene at de hadde vært på foreldremøte og deltatt på konferansetime i løpet av det siste skoleåret. Andelen som hadde hatt annen kontakt med skolen var hhv. 61 og 57 prosent.

²² Subjektivt fattig: dvs. familier som oppga at de ikke fikk pengene til å strekke til eller måtte bruke sparepenger for å klare seg. Boligfattig: mangler to av fem kvaliteter ved boligen. Forbruksfattig: mangler en eller flere av følgende: vaskemaskin, oppvaskmaskin eller fryser. Flere levekårsproblemer: fattig på to eller flere av følgende mål (som definert her): subjektivt fattig, boligfattig, forbruksfattig. Disse målene er nærmere beskrevet i kapittel 3.

meldinger fra skolen og læreren annerledes enn barn med vestlig bakgrunn. I lys av andre studier som har dokumentert at barns skoleprestasjoner varierer med etnisk bakgrunn (Bakken 2003, Læringscenteret 2003), anser vi det som lite trolig at barn med ikke-vestlig bakgrunn i vår studie faktisk presterer bedre enn norske eller andre barn med vestlig bakgrunn. Imidlertid var det ingen forskjell etter etnisk bakgrunn når det gjaldt foreldrenes vurderinger av 6–9-åringenes prestasjoner på skolen.

Tabell 6.3. Egenvurderte skoleprestasjoner: Gjør det dårligere enn de andre, ulike undergrupper innen lavinntektsutvalget. 10–12-åringene. Prosent

Vurdering av egne prestasjoner	Lavinntekt, alle	Ikke-vestlig bakgrunn	Alene-forsørger	Mor med lav utdanning	Ikke yrkesaktiv
Gjør det dårligere enn andre	13	7*	17	12	15
(N=)	(589)	(118)	(154)	(195)	(213)

* $p < 0,05$. Signifikanstesting refererer til forskjeller innen lavinntektsutvalget, mellom den kategorien som er oppgitt og «motpolen» i utvalget. Ikke-yrkesaktiv: Ingen voksne i familien er i jobb.

Som det går fram av tabellen over var det ingen variasjon i vurderingen av egne prestasjoner etter andre sosiodemografiske variabler. Når det gjaldt målet på akademisk selvoppfatning fant vi at barn fra familier som var subjektivt fattige og barn fra familier som ikke hadde kontantmarginal (dvs. ikke kunne skaffe 10.000 kroner på kort varsel) hadde en lavere gjennomsnittsskåre enn barn i lavinntektsutvalget som ikke hadde slike kjennetegn (tall ikke vist). Øvrige mål på familiens levekårs situasjon (boligfattigdom og forbruksfattigdom) var imidlertid ikke forbundet med akademisk selvoppfatning. Foreldrenes svar på vegne av 6–9-åringene viste at deres opplevelse av barnets faglige mestring var relatert til subjektiv fattigdom.

Tabell 6.4. Foreldrenes vurdering av 6–9-åringenes prestasjoner: gjør det middels eller under middels på skolen, ulike undergrupper innen lavinntektsutvalget. Prosent

	Lavinntekt, alle	Subjektivt fattig	Bolig-fattig	Forbruks-fattig	Flere levekårsproblemer
Gjør det middels/dårlig	12	19**	14	14	17*
(N=)	(991)	(181)	(261)	(331)	(197)

$p < 0,05$, ** $p < 0,01$. Signifikanstesting refererer til forskjeller innen lavinntektsutvalget, mellom den kategorien som er oppgitt og «motpolen» i utvalget (for eksempel familier som er boligfattige vs familier som ikke er det. Se note 22 for beskrivelse av levekårsindikatorne.

Foreldre som oppga at familien hadde dårlig råd oppga oftere enn foreldre ellers at barnet gjorde det middels eller under middels på skolen. I tillegg ble det observert forskjeller mellom barn fra familier med flere levekårsproblemer og familier som ikke hadde slike tilleggsbelastninger. Disse

sammenhengene indikerer at det er forskjeller i barns opplevelse av skoleprestasjoner etter økonomiske forhold. Øvrige mål på familiens levekårs-situasjon ga imidlertid ingen utslag på foreldrenes vurdering av barnas mestring på skolen. Som vi var inne på i kapittel 5, kan slike negative vurderinger være et uttrykk for at mennesker som opplever at de sliter med økonomien har en mer negativ innstilling til mange aspekter ved livet. Det er derfor ikke gitt at vi kan tolke disse resultatene som uttrykk for reelle forskjeller i skoleprestasjoner blant barn med ulik levekårs-situasjon, selv om det er den mest sannsynlige forklaringen.

Spesialundervisning

Spesialundervisning er en fellesbetegnelse for en rekke ulike tiltak for barn som etter sakkyndig vurdering har behov for ekstra oppfølging på skolen, enten problemene er av faglig eller sosial art. Spesialundervisning er en rettighet for barn som oppfyller de nødvendige kriterier. Hvorvidt et barn har krav på spesialundervisning eller ikke vurderes som regel av Pedagogisk psykologisk tjeneste (PPT). Flere forskere har uttalt seg kritisk mot spesialundervisning som et svar på skolens utfordring om å realisere målsettinger om tilpasset opplæring (Haug 2004; Nordahl 2004). Nordahl (2004) har for eksempel påpekt at retten til tilpasset opplæring kan bli brukt for å beskytte flertallet i klassen mot elever som hemmer deres læring og lærerens undervisning. Tiltak rettet mot enkeltelever kan dessuten innebære at kontekstuelle forhold som også har betydning for hvordan elever mestrer og trives, koples ut (Haug 2004).

I motsetning til de subjektive målene på faglige prestasjoner som vi så på i avsnittet over, er spørsmålet om barnet har fått spesialundervisning eller ikke av mer objektiv karakter. For begge aldersgruppene var det foreldrene som svarte på dette spørsmålet. Andelen 10–12-åringer som hadde mottatt spesialundervisning i løpet av det siste året var 18 prosent i lavinntektsutvalget og ti prosent i kontrollutvalget. Sammenlignet med landsgjennomsnittet på seks prosent (Nordahl og Overland 1998) er dette høye tall, særlig for lavinntektsutvalget. Andelen som hadde mottatt spesialundervisning var mer enn tre ganger så stor i lavinntektsutvalget som gjennomsnittet for norske elever.

I analysene som følger har vi slått sammen det å ha fått spesialundervisning med det å ha vært i kontakt med PPT, selv om det å ha vært i kontakt med PPT ikke nødvendigvis innebærer at barnet får spesialundervisning²³. I

²³ Andelen som hadde vært i kontakt med PPT var 10 prosent i begge utvalgene. En enkel korrelasjonsanalyse viste at de to målene (kontakt med PPT og mottatt spesialundervisning) var forbundet med hverandre ($r=0,27$, $p<0,01$).

det følgende benyttes formuleringen «mottatt spesialundervisning» om denne gruppen barn (dvs. som har mottatt spesialundervisning og/eller vært i kontakt med PPT). Da vi anvendte dette samlemålet fant vi at andelen som hadde mottatt spesialundervisning var signifikant høyere blant barn fra lavinntektsfamilier enn blant barn fra familier flest (hhv. 22 og 14 prosent, $p < 0,05$).

Innenfor lavinntektsutvalget var det en sterk sammenheng mellom både egenvurderte prestasjoner og akademisk selvoppfatning og det å ha fått spesialundervisning (tall ikke vist). Slike mønstre kan tolkes på ulike måter. Elever som mottar spesialundervisning vil nødvendigvis ha dårligere skolefaglige prestasjoner enn andre elever fordi dette ofte er begrunnelsen for å motta spesialundervisning (Nordahl og Overland 1998). Men det kan også være en del av bildet at det å motta spesialundervisning kan oppleves stigmatiserende og dermed gi barnet (og for 6–9-åringenes del, foreldrene) en opplevelse av at barnet ikke gjør det bra på skolen.

Andelen barn i aldersgruppen 10–12 år som hadde fått spesialundervisning varierte med etnisk bakgrunn, og var markant høyere blant barn med ikke-vestlig bakgrunn (hhv. 31 og 20 prosent, $p < 0,01$). Dette er i tråd med resultater fra tidligere forskning (Nordahl og Overland 1998). Videre analyser viste at det kun var blant barn med norsk eller vestlig bakgrunn at det var noen sammenheng mellom det å ha fått spesialundervisning og egenvurderte dårlige skoleprestasjoner. Blant barn med norsk/vestlig bakgrunn som hadde fått spesialundervisning var det hele 39 prosent som oppga at de gjorde det dårligere enn de andre. Tilsvarende prosentandel blant barn med ikke-vestlig bakgrunn var kun 14 prosent ($p < 0,01$), hvilket støtter antakelsene om at det er kulturelle forskjeller i hvordan budskap fra skolen og skolesystemet fortolkes.

Andelen barn som hadde fått spesialundervisning var høyere blant barn fra familier som var subjektivt fattige, boligfattige og forbruksfattige. Også andre indikatorer på familiens økonomiske situasjon (ikke eie egen bolig og ikke kunne skaffe 10.000 kroner på kort varsel) var forbundet med det å ha mottatt spesialundervisning. Som vi har sett er dette levekårsproblemer som i særlig grad rammer familier med ikke-vestlige innvandrerbakgrunn. Multivariate analyser (logistisk regresjon, kun lavinntektsutvalget) viste at både ikke-vestlig bakgrunn og subjektive indikatorer på familiens økonomiske situasjon (subjektivt fattig, kan ikke skaffe 10.000 kroner) økte sannsynligheten for at barnet hadde fått spesialundervisning siste år. Som tabellen under viser ble imidlertid effekten av etnisk bakgrunn borte da vi tok disse og andre levekårsvariabler i betraktning.

Tabell 6.5. Logistisk regresjonsanalyse, avhengig variabel fått spesialundervisning. Kun lavinntektsutvalget, 10–12-åringene (n=627)

	Blokk I	Blokk II	Blokk III	Blokk IV
	OR	OR	OR	OR
Etnisk bakgrunn (ref. vestlig)*				
Ikke-vestlig	1,9***	1,5	1,5	1,5
Subjektivt fattig (ref. nei)				
Ja		0,7*	0,7*	0,7*
Kan skaffe 10.000 kroner (ref. nei)				
Ja		1,6**	1,5*	1,5*
Forbruksfattig (ref. nei)				
Ja			1,0	1,0
Boligfattig (ref. nei)				
Ja			1,2	1,1
Kjønn (ref. jente)				
Gutt				1,7**

OR= odds ratios, viser hvor mye høyere sjansen for å ha fått spesialundervisning er om personen har et bestemt kjennetegn, i forhold til om personen ikke hadde dette kjennetegnet (dvs. referanse-kategorien). Signifikanstestning av OR: *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001.

Tabellen viser videre at verken mangler ved boligen eller forbruksmangler hadde selvstendige effekter på sannsynligheten for å ha mottatt spesialundervisning. Våre analyser tyder altså på at barn fra familier som selv opplevde at økonomien var anstrengt oftere enn barn ellers hadde fått spesialundervisning. Disse resultatene gjaldt uavhengig av barnas etniske bagrunn.

Sett under ett viser analysene i dette avsnittet at spesialpedagogiske tiltak langt oftere settes i verk overfor elever fra familier med lav inntekt og andre levekårsmangler. Som allerede kommentert har forskere påpekt at spesialundervisning i noen tilfeller er mer motivert av lærerens behov for avlastning enn barnets hjelpebehov (Nordahl og Overland 1998; Nordahl 2004). Omfanget av spesialpedagogiske tiltak rettet mot barn fra familier med lav inntekt gir grunn til å spørre om noe av årsaken ligger i slike forhold. Et spørsmål som bør adresseres i fremtidig forskning er om det er slik at terskelen for å henvise til PPT og for å gi spesialpedagogisk hjelp er lavere for barn fra familier som har dårligere levekår enn familier flest enn for «gjennomsnittselevne»? Slike analyser krever langt mer finmaskede data enn vi har hatt tilgang til i denne studien, blant annet om henvisningsårsak, diagnose og hvilke spesialpedagogiske tiltak som er tilrådd og satt i verk.

Skolen som sosial arena

Hva slags relasjoner barn har til medelevene sine er et mål på hvor integrert de er i det sosiale miljøet i klassen. Barn som ikke har venner i klassen og som opplever at de ikke blir likt eller godtatt av klassekameratene kan defineres som sosialt ekskluderte fra jevnalderfellesskapet. Som Sandbæk og Sture (2003) har vært inne på i en tidligere rapport fra dette prosjektet, har spørsmål om forholdet mellom materielle levekår og fattigdom og sosial eksklusjon stått sentralt i mange studier av fattigdom blant voksne. I denne sammenhengen fokuserer vi på om familiens materielle levekår betyr noe for hvordan barn opplever forholdet til læreren og til klassekameratene sine. Vi ser også på forekomsten av erting og plaging fra medelever og barns generelle trivsel på skolen.

Forholdet til læreren

Vi så at barn fra lavinntektsgruppen skilte seg ut når det gjaldt egenvurdering av prestasjoner, og at det var en betydelig høyere andel innenfor denne gruppen enn blant barn flest som mottok spesialundervisning. Finner vi en tilsvarende forskjell når det gjelder relasjonen til læreren?

Barna ble bedt om å ta stilling til ulike utsagn om relasjonen til læreren (jeg har god kontakt med læreren, jeg kan snakke med læreren om problemer, vi blir oppmuntret til å uttrykke meninger i klassen, læreren behandler oss rettferdig, jeg får ekstra hjelp på skolen hvis jeg trenger det og læreren er interessert i meg som person). Vi fant ingen signifikante forskjeller mellom barn i lavinntektsgruppen og barn fra «gjennomsnittsfamiliene» når det gjaldt relasjonen til læreren (analyser gjennomført ved sammenligning av gjennomsnitt, one-way ANOVA). I begge utvalgene svarte et stort flertall (mellom 90 og 95 prosent) at de var helt enig eller enig i utsagnene. Videre analyser av lavinntektsutvalget viste at vurderingen av relasjonen til læreren verken var koplet til sosiodemografiske kjennetegn eller til særlige levekårsproblemer (boligfattigdom, forbruksfattigdom, subjektivt vurdert dårlig råd, manglende kontantmarginal). Resultatene tyder på at lærere flest klarer å etablere gode relasjoner til et bredt spekter av elever.

Det var ingen systematiske forskjeller mellom barn i lavinntektsutvalget som fikk spesialundervisning og barn ellers når det gjaldt relasjonen til læreren. Innenfor samme utvalg fant vi imidlertid at barn som selv mente de gjorde det dårligere enn de andre på skolen var mindre tilbøyelige til å svare at de hadde et godt forhold til læreren, til å kunne snakke med læreren om problemer og til å oppleve at de ble oppmuntret til å uttrykke sine

meninger i klassen (tall ikke vist). På den andre siden var det ikke signifikante forskjeller mellom disse gruppene når det gjaldt opplevelsen av læreren som rettferdig, hvorvidt barnet kunne få ekstra hjelp på skolen dersom det var behov for det og om læreren viste interesse for barnet. Fordi vårt kontrollutvalg var begrenset i antall var det ikke mulig å gjennomføre tilsvarende analyser som var statistisk holdbare. Likevel vil vi nevne at mønsteret var det samme i denne gruppen som blant barn fra familier med lave inntekter. Resultatene er i samsvar med tidligere forskning, som har dokumentert at forholdet til læreren er avgjørende for elevers læringsutbytte (Nordahl 2000; 2004).

Forholdet til medelever

De eldste barna i utvalget (10–12-åringene) ble bedt om å ta stilling til fem ulike utsagn om relasjoner til medelevene (alle i klassen blir godtatt, klassekameratene hjelper meg hvis det er noe jeg ikke får til, jeg er blitt venner med mange i klassen, klassekameratene bryr seg om hvordan jeg har det og klassekameratene liker meg). Det var ingen forskjeller mellom barn fra familier med lav inntekt og barn fra familier flest når det gjaldt opplevelsen av relasjonen til klassekameratene. Det var heller ingen signifikante forskjeller mellom de to gruppene av barn når det gjaldt andelen som var uenig i flere utsagn, selv om det var noen flere som oppga at to eller flere av utsagnene ikke stemte for dem (hhv. 17 og 12 prosent). Dette målet (uenig i to eller flere utsagn) ble anvendt i videre analyser av undergrupper i lavinntektsutvalget med spesielle levekårsproblemer. Ingen av resultatene tydet på at barn fra vanskeligstilte familier hadde dårligere relasjoner til klassekameratene enn barn ellers i lavinntektsutvalget. Andelen som var uenig i to eller flere av utsagnene varierte heller ikke nevneverdig med sosiodemografiske forhold som etnisk bakgrunn, familietype eller foreldrenes yrkesaktivitet.

Vi fant imidlertid at barn i lavinntektsutvalget som hadde fått spesialundervisning og/eller hadde hatt kontakt med PPT hadde mindre positive vurderinger av relasjonen til medelevene. Barn som hadde fått slik oppfølging oppga oftere at de ikke fikk hjelp av klassekameratene hvis de trengte det, at de ikke hadde mange venner i klassen og at klassekameratene ikke likte dem (høyere gjennomsnittsverdi indikerer mer negativt forhold til medelever).

Tabell 6.6. Sammenheng mellom fått spesialundervisning og forhold til medelever. Kun lavinntektsutvalget. Sammenligning av gjennomsnitt, one-way ANOVA

Påstander om forholdet til medelever:	Gjennomsnitt fått spesial- undervisning	Gjennomsnitt ikke spesial- undervisning	F- verdi	Sign.
Alle i klassen blir godtatt, også de ikke-flinke	1,74	1,68	0,600	i.s.
Klassekameratene hjelper meg	1,57	1,33	13,240	***
Jeg er blitt venner med mange i klassen	1,38	1,22	9,308	**
Klassekameratene bryr seg om hvordan jeg har det	1,72	1,60	1,538	i.s.
Klassekameratene liker meg	1,47	1,30	9,640	**

** p<0,01, ***p<0,001, i.s. = ikke signifikante forskjeller mellom grupper.

Tilsvarende analyser ble utført for kontrollutvalget, og tilsvarende forskjeller ble observert. Imidlertid var antallet barn som hadde fått spesialundervisning for lite i dette utvalget (n=20) til at vi kan feste lit til resultatene. Sett i relasjon til analysene som viste at forholdet til medelever ikke varierte med verken levekårsforhold eller sosiodemografiske bakgrunnsdata, er det kanskje likevel rimelig å konkludere med at slike sammenhenger finnes på tvers av inntektsgruppene.

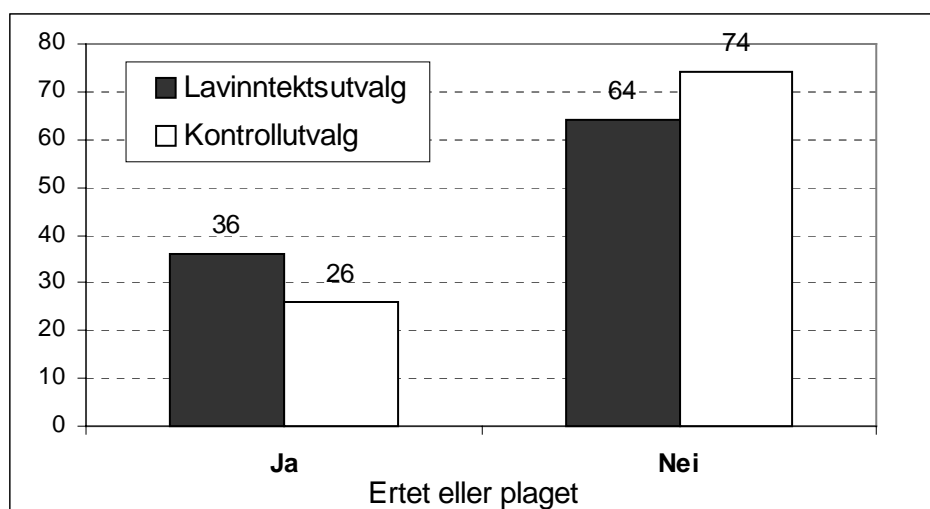
Erting og plaging

Forekomsten av krenkelser som mobbing og plaging fra jevnaldrende har fått mye oppmerksomhet både fra forskere og i offentligheten de senere år. Hvorvidt barn som kommer fra familier med dårligere levekår er mer eller mindre utsatt for erting og plaging av medelever har imidlertid vært lite tematisert. Bakkens studie av ungdom er et unntak i så måte (Bakken 2003). Resultatene fra denne studien tydet på at det å være utsatt for mobbing var relatert til familiens økonomiske situasjon; både for barn med majoritets- og minoritetsbakgrunn ble elever som kom fra familier med svak familieøkonomi oftere utsatt for mobbing enn andre.

Barna i aldersgruppen 10–12 år som deltok i vår undersøkelse ble bedt om å oppgi hvorvidt de var blitt «plaget eller mobbet på skolen eller skoleveien dette skoleåret». Spørsmålet var altså generelt formulert, og det var ikke spesifisert hvorvidt det skulle dreie seg om systematisk plaging eller ikke, som er et vanlig kriterium på hva mobbing er (jfr. Olweus 2000; Östberg 2001; Bakken 2003; Frånberg 2003). Olweus (2000) har for eksempel gitt følgende definisjon på mobbing: «En person er mobbet eller plaget når han eller hun gjentatte ganger og over en viss tid, blir utsatt for negative handlinger fra en eller flere andre personer» (s.17). Å svare JA på

vårt spørsmål om mobbing eller plaging kan imidlertid bety alt fra en enkeltstående ubehagelig hendelse til vedvarende grove overgrep. Fordi vi ikke kan vite hva slags hendelser som ligger bak tallene vi presenterer i det følgende, har vi valgt å ikke bruke begrepet mobbing, men snakker om erting og plaging. I denne sammenhengen er vi ikke opptatt av forekomsten av slike krenkelser i seg selv. Vårt fokus er rettet mot forskjeller mellom grupper, og det har derfor mindre betydning at vi ikke kan avgrense analysene til fenomener vi vanligvis definerer som mobbing.

Figur 6.1. Erting og plaging fra medelever siste år. Barn i lavinntektsutvalget og i kontrollutvalget. Prosent.

Basistall: Lavinntekt n=542, kontroll n=123, signifikant forskjell mellom lavinntekt og kontroll på 0,05-nivå.

I begge gruppene av barn var det en betydelig andel som oppga at de var blitt ertet eller plaget i løpet av det siste skoleåret. I lavinntektsutvalget svarte om lag en av tre at de var blitt utsatt for slik behandling, mens ca. hver fjerde av barna i kontrollutvalget svarte det samme. Disse tallene er høye sammenlignet med andre undersøkelser. Fordi vårt spørsmål om erting og plaging ikke var formulert i tråd med vanlige definisjoner av mobbing, kan vi imidlertid ikke sammenligne våre funn direkte med resultater fra undersøkelser hvor spørsmålene har vært mer spesifikke. Vi vil likevel nevne at Olweus (2000), basert på en studie fra tidlig på 1980-tallet, konkluderte med at om lag ni prosent av elevene i en landsomfattende undersøkelse blant elever i alderen åtte til 16 år var ofre for mobbing. I en senere undersøkelse (Olweus 2002) ble det konkludert med at om lag 15 prosent av elevene i fjerde til sjuende klasse var blitt utsatt for regelmessig mobbing minst 2–3 ganger per måned. Selv om vi ikke har mer utfyllende informasjon om hva slags hendelser som skjuler seg bak våre tall, er det rimelig å anta at ikke alle

av dem som har svart bekreftende har vært utsatt for systematiske krenkelser over tid. Selv om krenkelsene kan ha vært mindre alvorlige enn «mobbing», er det likevel et tankevekkende funn at barn fra familier med lave inntekter var mer utsatt for det de selv opplevde som mobbing og plaging fra medelever enn barn flest. Hvorvidt det også finnes «kvalitative» forskjeller når det gjelder hvilke former for krenkelser barn fra lavinntektsfamiliene og barns fra familier flest har vært utsatt for vet vi imidlertid ikke.

Blant de yngste barna var det imidlertid ingen forskjell i andelen som, etter det foreldrene hadde kjennskap til, var blitt ertet eller plaget av medelever (andelen var 21 prosent i lavinntektsutvalget og 19 prosent i kontrollutvalget). At andelen som var blitt krenket var lavere blant de yngste enn blant de eldste skyldes at det ble brukt ulike spørsmålsformuleringer. Spørsmålet til de yngste barnas foreldre var formulert slik: «Vet du om [barnet] har blitt mobbet?». I tillegg ble følgende definisjon av hva som skulle regnes som mobbing i denne sammenhengen gitt: «Det er ikke mobbing når to omtrent like sterke elever slåss eller krangler. Vi sier at en elev blir plaget eller mobbet når ett eller flere andre barn for eksempel sier vonde eller ubehagelige ting til ham eller henne, slår, sparker, ertet eller lignende.» I likhet med spørsmålet om mobbing som ble stilt til de eldste barna i utvalget, var ikke mobbing avgrenset til systematiske krenkelser. Definisjonen inneholdt heller ingen avgrensing av hvilke steder eller i hvilken tidsperiode spørsmålet gjaldt. Derfor er også tallene for 6–9-åringene høyere enn resultater fra de studiene vi refererte til over.

Vi gjennomførte separate analyser av lavinntektsutvalget for å finne ut om det å ha blitt mobbet eller plaget var relatert til andre levekårsproblemer. Resultatene fremkommer i tabellen under. Tabellen viser også omfanget av krenkelser blant de yngste barna i ulike undergrupper i lavinntektsutvalget.

Tabell 6.7. Ertet eller plaget av medelever siste år, ulike undergrupper innen lavinntektsutvalget. Barn 10–12 år, barn 6–9 år. Prosent

	Lavinntekt, alle	Subjektivt fattig	Bolig- fattig	Forbruks- fattig	Flere levekårs- problemer
10–12 år	36	48***	36	46**	44*
6–9 år	21	27*	26*	26**	29**

*p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001. Signifikanstesting refererer til forskjeller innen lavinntektsutvalget, mellom den kategorien som er oppgitt og «motpolen» i utvalget (for eksempel familier med dårlig bostandard vs familier som ikke har dårlig bostandard). Basistall 10-12 år: alle: 452, subjektivt fattig: 88, boligfattig: 124, forbruksfattig: 158, flere levekårsproblemer: 204. Basistall 6–9 år: alle: 936, subjektivt fattig: 172, boligfattig: 247, forbruksfattig: 308, flere levekårsproblemer: 184.

Barn fra familier som var subjektivt fattige og som var forbruksfattige var særlig utsatt for erting og plaging. For eksempel svarte nær halvparten av

barna fra familier med subjektivt vurdert dårlig råd at de hadde opplevd å bli utsatt for slike krenkelser i løpet av det siste skoleåret. En nesten like høy andel (46 prosent) blant barn fra familier med forbruksmangler svarte det samme. Vi undersøkte videre om det å ha blitt ertet eller plaget var koplet til sosiodemografiske bakgrunnsvariabler som familietype, foreldres yrkestilknytning og utdanningsnivå, men analysene pekte ikke i en slik retning. Å ha blitt ertet eller plaget var imidlertid koplet til etnisk bakgrunn; barn med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn svarte oftere enn barn ellers at de var blitt utsatt for slike krenkelser (hhv. 46 og 33 prosent, $p < 0,05$). Å være utsatt for erting og plaging var også mer vanlig blant barn som hadde fått spesialundervisning enn blant dem som ikke hadde fått slik undervisning (andelen som var blitt ertet/plaget var hhv. 50 og 31 prosent, $p = 0,000$).

I likhet med 10–12-åringene var det slik at andelen foreldre som mente at deres barn var blitt ertet eller mobbet var høyere i alle grupper med særlige levekårsproblemer og dermed også blant dem som hadde mer enn ett levekårsproblem. Utsatthet for slike krenkelser var derimot ikke forbundet med sosiodemografiske variabler som etnisk bakgrunn, familietype, foreldrenes yrkestilknytning eller utdanningsnivå (mors). Som for de eldre barna var utsatthet for erting og plaging sterkt forbundet med det å ha fått spesialundervisning siste år. Andelen som var blitt ertet eller plaget var nær dobbelt så høy blant dem som hadde fått slik oppfølging som blant barn ellers (31 vs 18 prosent, $p = 0,000$).

For å finne ut om de ulike faktorene som var forbundet med utsatthet for plaging og erting hadde selvstendig effekt på sannsynligheten for å bli utsatt for slike krenkelser, gjennomførte vi multivariate analyser (logistisk regresjon). Resultatene tyder på at det å ha fått spesialundervisning og være gutt var forbundet med økt sannsynlighet for å ha blitt krenket av medelever kontrollert for øvrige variabler i modellen. At gutter er mer utsatt for mobbing og plaging enn jenter er i tråd med andre studier (jfr. Olweus 2000). Effekten av spesialundervisning gjaldt imidlertid begge kjønn, den gjaldt barn med ulik etnisk bakgrunn og barn som kom fra familier med ulik vurdering av familieøkonomien. I tillegg fant vi at det å mangle sentrale forbrugsgoder i husholdet økte sannsynligheten for å ha opplevd krenkelser. Utsatthet for krenkelser var imidlertid ikke relatert til subjektivt opplevd dårlig råd eller til etnisk bakgrunn når vi tok de øvrige variablene i betraktning.

Multivariate analyser av foreldrenes svar på vegne av 6–9-åringene viste et tilsvarende mønster som analysene av 10–12-åringene. I disse analysene la vi inn spesialundervisning først og undersøkte om sannsynligheten for å ha opplevd krenkelser ble mindre for barn som hadde fått spesialunder-

visning da vi inkluderte levekårsvariabler i modellen. Kjønn og etnisk bakgrunn ble inkludert som kontrollvariabler.

Tabell 6-8 Logistisk regresjonsanalyse, avhengig variabel utsatt for erting/plaging. Kun lavinntekstutvalget, 6–9-åringene (n=936)

	Blokk I	Blokk II	Blokk III
	OR	OR	OR
Spesialundervisning siste år (ref. nei)			
Ja	1,9***	1,9***	1,8**
Kjønn (ref. jente)			
Gutt		,88	,87
Etnisk bakgrunn (ref. vestlig)			
Ikke-vestlig		,102	,88
Subjektivt vurdert dårlig råd (ref. nei)			
Ja			1,23
Forbruksmangler i husholdet (ref. nei)			
Ja			1,42
Boligmangler (ref. nei)			
Ja			1,3
Opphopning av levekårsproblemer (ref. nei)			
Ja			0,94

OR= odds ratios, viser hvor mye høyere sjansen for å ha blitt utsatt for erting og plaging er om personen har et bestemt kjennetegn, i forhold til om personen ikke hadde dette kjennetegnet (dvs. referanse kategorien). Signifikanstestning av OR: **p<0,01, ***p<0,001.

Da vi kun inkluderte det å ha fått spesialundervisning i modellen var sannsynligheten for å ha blitt mobbet betraktelig større for denne gruppen enn for dem som ikke hadde fått slik oppfølging. I neste blokk inkluderte vi to variable som var forbundet med å ha fått spesialundervisning; kjønn og etnisk bakgrunn (gutter og ikke-vestlige innvandrere oppga oftere enn jenter og barn med vestlig bakgrunn at de hadde fått spesialundervisning). Analysen viste at det å ha fått spesialundervisning var forbundet med høyere risiko for erting og plaging. Effekten av å ha fått spesialundervisning ble litt svekket da vi inkluderte levekårsvariablene i analysen, men fortsatt var det slik at barn som hadde fått slik ekstra oppfølging hadde høyere sannsynlighet for å ha blitt ertet eller plaget enn barn ellers. Lavekårsvariablene hadde imidlertid ingen selvstendig effekt på sannsynligheten for å ha blitt mobbet.

Trivsel

Trivsel handler om hvordan barn har det i skolesituasjonen (Bakken 2003). De danske forskerne Schultz Jørgensen og Ertmann (1998) har definert skoletrivsel som «lysten og gleden ved å gå på skolen» (s. 213). Skoletrivsel

handler ifølge disse forskerne både om positive forventninger og om positive opplevelser i skolekonteksten.

Barna som deltok i vår undersøkelse (10–12-åringene) ble bedt om å svare på følgende spørsmål: «Hvordan liker du deg på skolen?». Spørsmål av denne typen fanger først og fremst opp barnets opplevelse av de sosiale sidene ved skolehverdagen (jfr. Nordahl 2000). Det var ingen forskjeller å spore mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget når det gjaldt skoletrivsel. I begge utvalgene svarte om lag åtte av ti at de trivdes godt eller veldig godt på skolen, om lag to av ti trivdes passe og kun en prosent oppga at de trivdes dårlig. Resultatene er i tråd med tidligere undersøkelser blant barn og ungdom i Norge (Kristofersen 1995; Bakken 1998) og blant danske barn i samme aldersgruppe (Schultz Jørgensen & Ertmann 1998). I disse studiene ble det konkludert med at majoriteten av de unge trivdes godt på skolen. Den danske studien viste dessuten at det var liten variasjon etter foreldrenes sosioøkonomiske status og akademiske prestasjoner, men at det var en klar sammenheng mellom skoletrivsel og positive faglige vurderinger fra en lærer.

Ingen av de refererte studiene har undersøkt sammenhengen mellom skoletrivsel og familiens økonomiske situasjon på en direkte måte. Det har imidlertid Bakken (2003) gjort i en senere studie. Her ble det konkludert med at familiens økonomiske ressurser hadde betydning for ungdoms skoletrivsel, selv når en tok hensyn til at trivsel også var relatert til det å oppnå gode skoleprestasjoner og foreldrenes interesse for de unges skolegang.

I vårt materiale var det imidlertid ingen undergrupper innenfor lavinntektsutvalget som pekte seg ut. Vi gjennomførte tilsvarende analyser for aldersgruppen 6–9 år, hvor foreldrene var bedt om å angi hvorvidt barnet trivdes på skolen eller ikke. Resultatene av analysene pekte i samme retning som analysene av 10–12-åringenes egne svar. Det var ingen systematiske sammenhenger mellom verken levekårsindikatorer eller sosiodemografiske variabler og skoletrivsel.

Vi undersøkte videre om det var sammenheng mellom skoletrivsel og det å ha fått spesialundervisning, blitt ertet eller plaget, egenvurderte faglige prestasjoner og indikatorer på forholdet til medelever. For samtlige av disse målene var det for få barn i kontrollutvalget som hadde kjennetegnet til at tilsvarende analyser kunne gjennomføres.

Tabell 6.9. Trives passe eller dårlig på skolen, ulike undergrupper innen lavinntektsutvalget, 10–12-åringer. Prosent.

	Lav- inntekt, alle	Mottatt spesial- under- visning	Ertet/ plaget siste år	Gjør det dårligere enn de andre	Klassekam. bryr seg ikke om meg	Alle i klassen blir ikke godtatt
Trives passe/dårlig	20	33***	34***	37***	34***	40***
(N=)	(596)	(131)	(192)	(75)	(114)	(93)

*** $p < 0,001$. Signifikanstesting refererer til forskjeller innen lavinntektsutvalget, mellom den kategorien som er oppgitt og «motpolen» i utvalget.

Andelen barn som oppga at de ikke trivdes godt på skolen var høyere både blant dem som hadde fått spesialundervisning, som hadde blitt ertet eller plaget, som selv mente de gjorde det dårligere enn de andre på skolen og som hadde en mindre positiv relasjon til medelevene. I tillegg var det slik at barn som hadde foreldre som involverte seg i mindre grad enn foreldre flest hadde høyere sannsynlighet for ikke å trives på skolen (tall ikke vist). Når det gjelder sammenhengen mellom det å ha mottatt spesialundervisning og lavere trivsel på skolen, er funnene i tråd med tidligere forskning (Nordahl og Overland 1998).

Også blant 6–9-åringene var det å ha fått spesialundervisning, det å prestere dårligere på skolen (etter foreldrenes vurdering) og det å ha blitt ertet eller plaget, relatert til lavere trivsel i klassen. For denne gruppen har vi verken mål på foreldrenes involvering i skolen eller barnets forhold til medelever. Multivariate analyser (logistisk regresjon) hvor vi inkluderte de tre målene som var relatert til dårligere trivsel – spesialundervisning, utsatthet for krenkelser og dårligere prestasjoner enn de andre i klassen, viste at alle målene hadde selvstendige effekter på skoletrivsel.

Oppsummering

Skolen som undervisnings- og læringsarena

Som vi var inne på innledningsvis, har forskere tatt til orde for at den norske skolen langt på vei klarer å utjevne forskjeller mellom elever fra ulike samfunnsjikt (Lie, Kjærnsli et al 2001). Våre resultater pekte imidlertid ikke entydig i en slik retning. Både i lavinntektsutvalget og i kontrollutvalget var det slik at majoriteten av 10–12-åringene oppga at de gjorde det «som de andre» eller bedre på skolen. Andelen som mente de gjorde det dårligere på skolen var imidlertid om lag dobbelt så høy i lavinntektsutvalget som blant barn fra «gjennomsnittsfamilie» (13 vs. 6 prosent). Det var også slik at

barn fra lavinntektsfamilier i gjennomsnitt hadde lavere akademisk selvoppfatning enn barna fra familier flest. Innenfor lavinntektsutvalget var det i tillegg slik at barn fra familier som oppga at de hadde det trangt økonomisk skåret lavere enn andre barn. Et tilsvarende mønster ble avdekket når det gjaldt foreldrenes vurdering av 6–9-åringenes prestasjoner på skolen. Dessuten var det slik at andelen barn som hadde fått spesialundervisning var signifikant høyere i lavinntektsutvalget enn blant barn fra familier flest i begge aldersgrupper. Innenfor lavinntektsutvalget var andelen som hadde mottatt spesialundervisning høyere i alle grupper som hadde særlige levekårsproblemer sammenlignet med barn ellers.

Alt i alt er det rimelig å konkludere med at det var forskjell mellom barn fra inntektsfattige familier og barn ellers når det gjaldt både subjektive mål på skolefaglige prestasjoner og mer objektive mål på skoletilpasning, som det å motta spesialundervisning. Forskjellene mellom de to utvalgene var ikke dramatiske, og det var kun et mindretall av barna innenfor lavinntektsutvalget som mente de gjorde det dårlig på skolen og som hadde mottatt spesialundervisning. Selv med disse forbeholdene er det rimelig å tolke resultatene som en indikator på at skolen ikke fungerer like godt for barn fra familier som sliter med dårlig økonomi og eventuelt også andre levekårsproblemer som for barn fra familier flest. Resultatene er i så måte i tråd med Haugs (2004) beskrivelse av skolen som best tilpasset «gjennomsnittsbarnet», som vi refererte til innledningsvis.

Skolen som sosial arena

Samlet ga våre resultater et sammensatt bilde av sammenhengen mellom lav familieinntekt og skolens sosiale sider. Verken relasjonen til læreren eller relasjonen til medelevene varierte med familiens inntekt. Samtidig var det slik at barn som opplevde at de gjorde det dårlig på skolen også hadde et dårligere forhold til læreren. Barn som hadde fått spesialundervisning pekte seg ut ved å ha et mer negativt forhold til klassekameratene. Denne gruppen oppga også oftere enn andre barn at de var blitt utsatt for krenkelser fra medelever i løpet av det siste året.

10–12-åringene i lavinntektsutvalget var generelt mer utsatt for erting og plaging fra medelever enn barn i lavinntektsutvalget. Innenfor lavinntektsutvalget var utsatthet for slike krenkelser relatert både til subjektiv fattigdom, boligfattigdom og ikke-vestlig innvandrerbakgrunn. Barn som hadde mottatt spesialundervisning var aller mest utsatt. Også i den yngste

aldersgruppen var det slik at barn som hadde fått spesialundervisning var mer utsatt for krenkelser i skolekonteksten enn andre barn.

Hvorvidt barna oppga at de trivdes eller ikke var verken forbundet med materielle levekår eller sosiodemografiske forhold. Trivsel på skolen var imidlertid relatert til foreldrenes involvering. Barn som hadde foreldre som interesserte seg mindre for skolen trivdes dårligere på skolen enn barn som hadde foreldre som involverte seg mye. Barns trivsel var også knyttet til forholdet til medelevene, og barn som hadde fått spesialundervisning pekte seg ut som en gruppe som trivdes dårligere på skolen enn andre barn.

Alt i alt peker resultatene i retning av at barns materielle levekår farger opplevelsen av noen sider ved skolehverdagen mer enn andre. Barn fra familier med lave inntekter og/eller andre levekårsproblemer hadde en mindre positiv vurdering av egne prestasjoner enn barn flest, de mottok oftere spesialundervisning og de ble oftere ertet og plaget enn andre elever. Disse resultatene føyer seg inn i et mønster hvor barns skoleerfaringer, særlig knyttet til skolen som undervisnings- og læringsarena, er koplet til kjenne-tegn ved familien. Samtidig var det slik at verken forholdet til læreren, relasjonen til medelevene eller trivsel på skolen var koplet til familiens inntekt eller levekårssituasjon på noen direkte måte. Disse resultatene indikerer at levekårsforskjeller har mindre betydning for hvordan barn opplever skolen som sosial arena, enn for opplevelsen av skolen som undervisnings- og læringsarena. Samtidig fant vi at barn i lavinntektsutvalget som mottok spesialundervisning skilte seg ut når det gjaldt de sosiale sidene ved skolehverdagen; de ble oftere mobbet, de trivdes dårligere og de hadde mindre positive relasjoner til medelevene sammenlignet med barn ellers. Et nærliggende spørsmål er hvilken betydning det har for disse barnas opplevelse av skolen at de får spesialundervisning. Kan det tenkes at spesialundervisningen bidrar til at noen lavinntektsbarn får flere problemer på skolen enn de hadde i utgangspunktet?

7 Fritid og sosial deltakelse

I dette kapitlet skal vi undersøke om familiens levekårssituasjon har betydning for barns fritid og sosiale deltakelse. Følgende problemstillinger vil bli belyst: Deltar barn fra familier med lav inntekt i mindre grad enn barn fra familier med vanlige inntekter i organiserte fritidsaktiviteter? Har familiens inntekt betydning for barns relasjoner til jevnaldrende? Og er det sammenheng mellom familiens levekårssituasjon og barns tilgang til utstyr til lek og fritid?

Fritidsarenaen er viktig for barn og unges identitetsutforming og livsutfoldelse (se for eksempel Bakken 1998; Strandbu & Bjerkeset 1998; Øia 2003). Barns fritid består av en rekke forskjellige aktiviteter som foregår på ulike arenaer. Et vanlig skille går mellom organiserte fritidsaktiviteter og den frie eller uorganiserte fritiden (jfr. Bakken 1998; Brusdal & Lavik 1991; Øia 2003). Både den organiserte og den frie fritiden har en økonomisk side. Deltakelse i organiserte aktiviteter og utstyr til lek og forlystelse koster penger. I SIFOs standardbudsjett²⁴ er kostnaden til lek og fritid²⁵ satt til 520 kroner i måneden for aldersgruppen 7–10 år og 560 kroner i måneden for aldersgruppen 11–14 år. For en familie med dårlig råd kan dette utgjøre vesentlige utgifter, som det kan være vanskelig eller umulig å prioritere. Samtidig er det grunn til å tro at mange foreldre med dårlig råd strekker seg langt for at barna skal få delta i fritidsaktiviteter på lik linje med andre barn. Hvorvidt foreldre ønsker at barn skal drive med ulike former for organisert aktivitet på fritida eller ha ulike typer leker og fritidsutstyr, er imidlertid ikke bare et spørsmål om penger. Foreldrenes kulturelle preferanser vil også ha betydning for hvilke materielle goder ulike grupper av barn i denne aldersgruppen har, og hva de gjør i fritiden.

Dette kapitlet omhandler i hovedsak 10–12-åringenes egne svar på spørsmål om fritidsaktiviteter, forbruksgoder og vennskapsmønstre, men vi presenterer også analyser basert på foreldrenes svar på vegne av 6–9-åringene.

²⁴ Se www.sifo.no

²⁵ Budsjettposten omfatter leker, sykler, sportsutstyr, bøker, plater, blader, kino, teater osv., samt deltakelse i enkelte fritidsaktiviteter.

Organisert fritid

De aller fleste barn i Norge deltar i organiserte fritidsaktiviteter i løpet av barndommen, men det er stor variasjon i hvor stor del av barnas liv den organiserte aktiviteten opptar, og hva slags aktiviteter barna driver med. Deltakelse i organiserte aktiviteter ses gjerne som en indikator på barns deltakelse i samfunnet. I et slikt perspektiv fremheves ofte fritidsarenaen som en viktig sosialiseringsarena. Gjennom å forholde seg til regler og plikter lærer barn ferdigheter som er viktige også i voksenlivets organisasjoner (Brusdal & Lavik 1991; Sandvin & Hanssen 1993). I tillegg til slike formålsrasjonelle sider ved organiserte fritidsaktiviteter, er organisasjonene også viktige som sosiale arenaer for lek og samvær med jevnaldrende. Å ikke delta i organiserte fritidsaktiviteter kan i et slikt perspektiv tolkes som en indikator på sosial eksklusjon (jfr. Fløtten, et al. 2001).

Deltakelse i organiserte aktiviteter innebærer nesten uten unntak kostnader for familien. I tillegg til kontingenter og treningsavgifter kommer utlegg til utstyr og turer. Det kan derfor være grunn til å forvente at det er sammenhenger mellom familiens økonomi og barns deltakelse i organiserte aktiviteter.

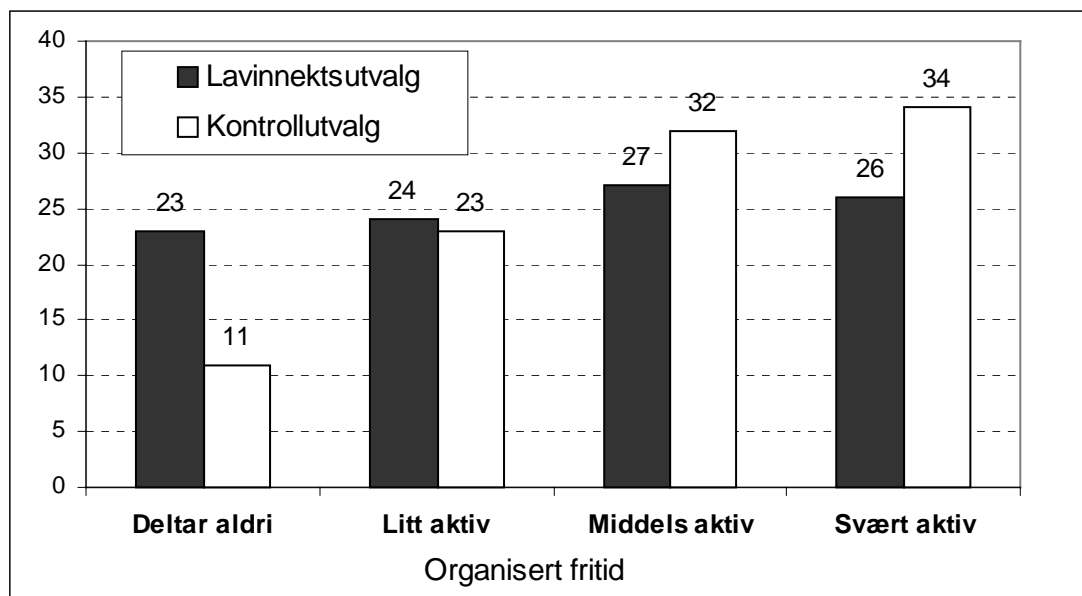
Spørreskjemaet til 10–12-åringene inneholdt to spørsmål som på en eksplisitt måte koplet deltakelse i fritidsaktiviteter til familiens økonomi. Spørsmålene var formulert slik: «Har det hendt at foreldrene dine ikke har hatt råd til å gi deg penger til a) fritidsaktiviteter der man må betale inngangspenger eller medlemsavgift og b) turer med idrettslag e.l.?». I motsetning til hva en kanskje kunne forvente var det ingen signifikante forskjeller mellom barna fra lavinntektsfamiliene og barna i tverrsnittsutvalget når det gjaldt disse spørsmålene. I begge utvalgene var det få som svarte at foreldrenes økonomi hadde hindret dem i å delta i slike aktiviteter.

10–12-åringene ble i tillegg stilt to generelle spørsmål om deltakelse i organiserte fritidsaktiviteter. Disse var formulert slik: «[Hvor ofte] trener du i klubb eller forening, for eksempel fotball, riding eller lignende?», og «[Hvor ofte] er du med i speider'n, teatergruppe eller lignende, der det er en voksen leder?». Svaralternativene var «aldri», «sjelden», «en dag i uka», «flere dager i uka» og «hver dag». Andelen som aldri deltok i organisert idrett var som forventet høyere i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget (hhv. 32 og 20 prosent, $p < 0,001$). Forskjellen mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget gikk i samme retning når det gjaldt andre organiserte aktiviteter, men var ikke signifikant (andelen som aldri deltok var hhv. 62 og 57 prosent). Blant foreldrene til 6–9-åringene var det imidlertid en høyere andel

i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget som oppga at barnet sjelden eller aldri²⁶ deltok både i organiserte idrettsaktiviteter (hhv. 51 og 27, $p < 0,01$) og andre organiserte fritidsaktiviteter (hhv. 76 og 69, $p < 0,05$).

Våre to mål på organisert fritidsaktivitet var korrelert med hverandre. Barn som deltok i organisert idrett drev oftere også med andre organiserte aktiviteter på fritida enn barn som ikke var med i idrettslag eller lignende. Vi konstruerte et samlet mål på 10–12-åringenes deltakelse i organiserte aktiviteter ved å summere opp svarene på disse spørsmålene. Skalaen gikk fra 0 til 8, hvor høyt tall tilsvare høy grad av aktivitet. Gjennomsnittsverdiene for lavinnteksgruppen og kontrollutvalget var hhv. 2,5 og 3,1 ($p < 0,001$). I tabellen under skiller vi mellom ingen organisert aktivitet (0), litt aktiv (verdier mellom 1 og 2), middels aktiv (3) og svært aktiv (4+ nivå).

Figur 7.1. Deltakelse i organisert fritidsaktivitet blant barn fra lavinntektsfamilier og blant barn i kontrollutvalget. Prosent.

Basistall lavinntekt: 593, kontrollutvalg: 137. Signifikant forskjell mellom gruppene ($p < 0,01$)

Andelen barn som ikke deltok i organiserte fritidsaktiviteter var markant høyere blant barna fra lavinnteksgruppen enn blant barna fra tverrsnitts-utvalget (hhv. 23 og 11 prosent). Samtidig er det viktig å påpeke at mer enn tre fjerdedeler av barna fra familier med lav husholdsinntekt var aktive på den organiserte fritidsarenaen, men at det var færre i denne gruppen enn blant gutter og jenter flest som var svært aktive.

²⁶ I motsetning til spørsmålet til 10–12-åringene hvor «sjelden» og «aldri» var to forskjellige svaralternativer, var disse kategoriene samlet i ett svaralternativ i spørsmålet til de yngste barnas foreldre.

Vi vet fra tidligere studier (bl.a. Brusdal & Lavik 1991) at gutter og jenter har noe ulike fritidsmønstre, blant annet er gutter mer aktive enn jenter når det gjelder sportslige aktiviteter. Separate analyser av de to utvalgene viste at det ikke var noen kjønnsforskjell å spore mellom gutter og jenter i kontrollutvalget når det gjaldt deltakelse i organiserte fritidsaktiviteter. Derimot var det tydelige forskjeller mellom guttene og jentene i lavinntektsutvalget: Blant guttene svarte 17 prosent at de ikke deltok i organiserte aktiviteter på fritiden, blant jentene var tilsvarende andel betydelig høyere, 28 prosent ($p < 0,01$). Denne markante kjønnsforskjellen tilsier at analyser av sammenhenger mellom organisasjonsdeltakelse og levekårsforhold bør gjøres for gutter og jenter separat. I tabellen under viser vi hvordan andelen gutter og jenter innenfor lavinntektsutvalget som *ikke* deltar i organiserte fritidsaktiviteter varierte med ulike levekårsindikatorer.

Tabell 7.1. Deltar ikke i organiserte fritidsaktiviteter. Ulike grupper i lavinntektsutvalget. Gutter (G) og jenter (J). Prosent

	(Antall G/J)	Gutter	Jenter
Hele lavinntektsutvalget	(286/310)	17	28
Subjektivt fattig	(45/49)	11	43***
Forbruksfattig	(87/85)	20	39***
Boligfattig	(71/65)	23	26
Bor i kommunal bolig	(36/27)	19	48*

* = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$; *** = $p < 0,001$; i.s. = ikke-signifikante forskjeller mellom grupper

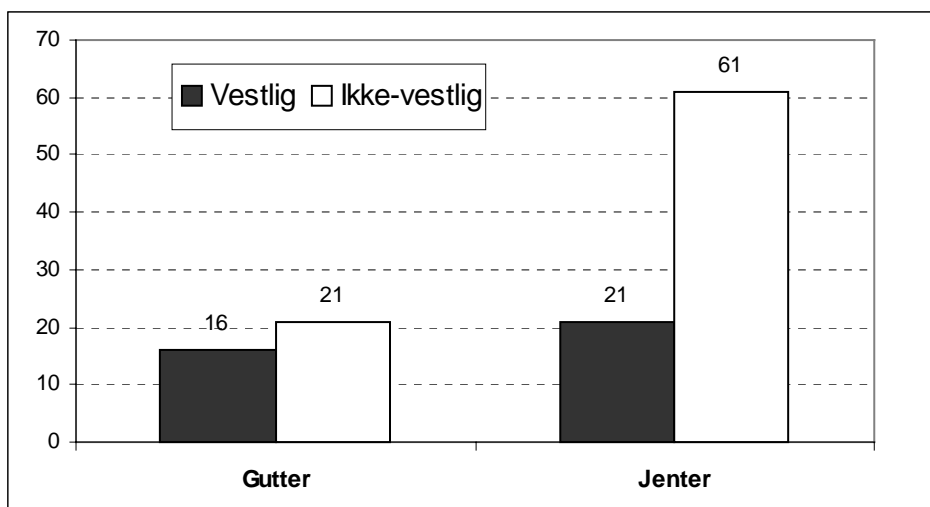
Signifikanstesting refererer til forskjeller innen lavinntektsutvalget, mellom den kategorien som er oppgitt og «motpolen» i utvalget (for eksempel jenter i boligfattige familier vs jenter i andre familier). Subjektivt fattig: dvs. familier som oppgir at de ikke får pengene til å strekke til eller må bruke sparepenger for å klare seg. Boligfattig: mangler to av fem kvaliteter ved boligen. Forbruksfattig: mangler en eller flere av følgende: vaskemaskin, oppvaskmaskin eller fryser.

Som tabellen viser, var variasjonen i gutters organiserte fritidsdeltakelse liten. Blant jentene var det imidlertid flere grupper som skilte seg ut. Både jenter fra familier hvor foreldrene oppga at de hadde dårlig råd, jenter fra familier som var forbruksfattige og jenter som bodde i kommunale boliger oppga oftere enn jenter ellers at de ikke deltok i organiserte fritidsaktiviteter.

Variasjoner etter etnisk bakgrunn

Som det tydelig går fram av figuren under var jenters organisasjonsdeltakelse i tillegg koplet til etnisk bakgrunn. Blant gutter med ulik etnisk bakgrunn var det imidlertid ingen slik forskjell.

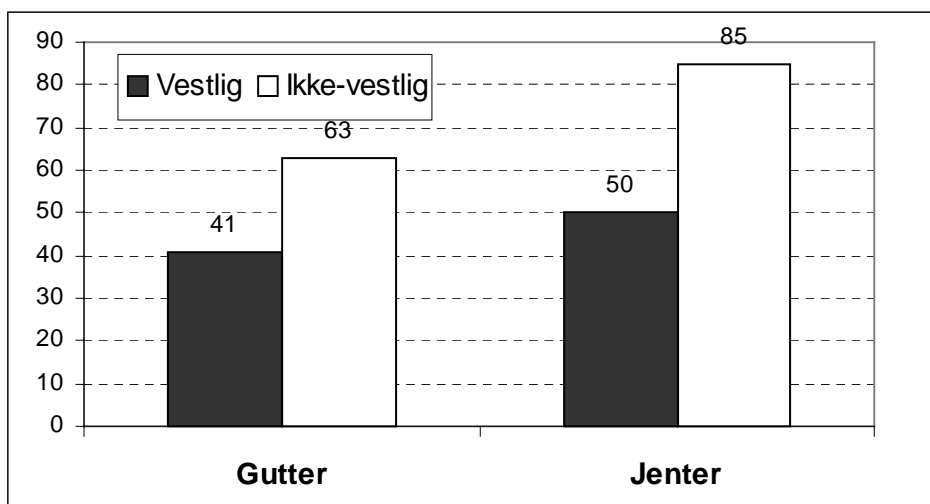
Figur 7.2. Deltar ikke i organiserte fritidsaktiviteter. Gutter og jenter i lavinntektsutvalget med ulik etnisk bakgrunn. Prosent

Basistall: Gutter: vestlig: 224, ikke-vestlig: 62, jenter: vestlig: 254, ikke-vestlig: 56.
Signifikanstest: Gutter: i.s., jenter $p < 0,001$

Forskjellen mellom jenter med ulik etnisk bakgrunn var betydelig – nær tre ganger så mange jenter med ikke-vestlig bakgrunn som jenter med norsk eller annen vestlig bakgrunn oppga at de ikke deltok i organiserte fritidsaktiviteter overhodet. Også blant de yngste barna ble det observert forskjeller i organisasjonsdeltakelse mellom barn med vestlig og ikke-vestlig bakgrunn. I denne aldersgruppen var forskjellen tydelig både blant jenter og gutter.

Figur 7.3. Deltar sjelden/aldri i organisert idrett. Gutter og jenter 6–9 år i lavinntektsutvalget. Prosent.

Basistall: Gutter (vestlig/ikke-vestlig): 363/110, jenter (vestlig/ikke-vestlig): 396/98).
Signifikanstest gutter: $p < 0,01$, jenter: $p < 0,001$.

Som det går fram av figuren var det imidlertid jenter med ikke-vestlig bakgrunn som først og fremst skilte seg ut (forskjellen mellom gutter og jenter med ikke-vestlig bakgrunn var signifikant på 0,01 nivå).

Våre funn om lavere grad av deltakelse i organisert fritid blant jenter med ikke-vestlig bakgrunn, er i tråd med resultater fra både norsk og internasjonal forskning om innvandrerungdoms deltakelse i organisert idrett (se Strandbu & Bjerkeset 1998).

Multivariate analyser (logistisk regresjon) av de eldste jentenes svar tydet på at etnisk bakgrunn hadde en selvstendig effekt på organisasjonsdeltakelsen. Vi fant for eksempel at uansett om foreldrene mente at familien hadde dårlig råd eller ikke, om familien bodde i kommunal bolig eller ikke eller om begge foreldrene sto utenfor arbeidsstyrken, hadde jenter med ikke-vestlig bakgrunn større sannsynlighet for å ikke delta i organiserte fritidsaktiviteter enn jenter med vestlig bakgrunn. For øvrig hadde ingen av levekårsvariablene som ble benyttet i analysen selvstendige effekter på jenters organisasjonsdeltakelse. Sammenhengene mellom levekårsproblemer og organisasjonsdeltakelse i tabell 7.1. var med andre ord et uttrykk for at jenter med ikke-vestlig bakgrunn både har lavere organisasjonsdeltakelse og oftere kommer fra familier med levekårsproblemer. Fordi det var svært få jenter med ikke-vestlig bakgrunn i kontrollutvalget, kunne vi ikke undersøke om det var forskjeller i organisert fritidsaktivitet mellom ikke-vestlige og vestlige jenter fra familier som ikke hadde lav husholdsinntekt.

Flere ulike forklaringer på innvandrerjenters lavere deltakelse i organiserte aktiviteter er blitt diskutert i litteraturen. Fokuset har blant annet vært rettet mot kulturelle og religiøse forhold, (Strandbu 2002). Strandbu og Bjerkeset (1998) påpeker at foreldrenes betydning i denne litteraturen først og fremst har blitt koplet til grensesetting. Strandbu (2002) trekker fram den kroppslige eksponeringen som er en del av mange idretter som en faktor i dette bildet. I vårt materiale fant vi imidlertid at jenter i alderen 10–12 år med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn deltok sjeldnere enn jenter med vestlig bakgrunn også i andre organiserte aktiviteter (andelen som aldri deltok i slike aktiviteter var hhv. 89 og 52 prosent, $p < 0,001$), hvilket indikerer at også andre forhold enn restriktive holdninger til kroppslig eksponering nok har betydning.

Strandbu (2002) peker også på at krav om foreldreengasjement kan forklare lavere deltakelse i organisert aktivitet blant innvandrerbarn. Hun viser til en evaluering av et særskilt prosjekt som hadde til hensikt å øke rekrutteringen av innvandrere til idretten (Eidheim 1998), som konkluderte med at det hadde vært vanskelig å få til en oppslutning fra innvandrer-

foreldrene om barn og unges idrettsaktiviteter. Ut fra våre resultater skulle det bety at foreldre med innvandrerbakgrunn oftere stiller opp for sønnene enn for døtrene sine. Forskjellen mellom gutter og jenter med innvandrerbakgrunn kan i et slikt perspektiv være et uttrykk for at gutter og jenter med ikke-vestlig bakgrunn oppdras på forskjellig vis.

Betyr familiens inntekt noe for de norske barna?

Innebærer resultatene vi presenterte over at forskjellen mellom lavinntektsutvalget og barn fra familier flest egentlig er uttrykk for en «innvandrer-effekt»? Da vi ekskluderte barn med ikke-vestlig bakgrunn fra analysene av 10–12-åringenes organisasjonsdeltakelse ble forskjellen mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget noe redusert. Men, det var fortsatt slik at andelen som oppga at de ikke var aktive i verken idrett eller andre organiserte aktiviteter, var høyere blant barn fra familier med lave inntekter enn blant barn fra familier flest (hhv. 18 og 11 prosent, $p < 0,05$). Organisasjonsdeltakelsen var imidlertid verken koplet til foreldrenes utdanningsbakgrunn, familietype eller til andre levekårsproblemer, som foreldrenes arbeidsledighet, subjektivt opplevd dårlig råd, boligfattigdom eller forbruksfattigdom.

Blant de yngste barna med norsk og annen vestlig bakgrunn var forskjellen mellom barn fra familier med lav inntekt og barn fra familier med vanlige inntekter betydelig. Andelen foreldre som oppga at barnet sjelden eller aldri deltok i organisert idrett var hhv. 46 og 26 prosent ($p = 0,000$). Imidlertid var det ingen forskjell mellom barn i de to utvalgene når det gjaldt deltakelse i andre organiserte aktiviteter.

Blant de yngste barna var det slik at andelen barn som sjelden eller aldri deltok i organisert idrett var betydelig høyere i grupper med særlige levekårsproblemer enn blant barn ellers (tall ikke vist). Dette gjaldt for eksempel barn fra familier med subjektivt opplevd dårlig råd, barn fra familier som ikke kunne skaffe 10.000 kroner på kort varsel og barn som bodde i kommunale boliger. I sistnevnte gruppe ($n = 46$) oppga for eksempel to tredjedeler av foreldrene at barnet sjelden eller aldri deltok i organisert idrett. Til sammenligning var det 46 prosent av foreldrene i hele lavinntektsutvalget som oppga at barnet ikke var med på organiserte idrettsaktiviteter på fritida. Vi fant også at barn fra familier der de voksne ikke var i jobb, deltok sjeldnere i organisert idrett enn barn fra familier hvor minst en voksen var i jobb. Vi gjennomførte multivariate analyser (logistisk regresjon) for å finne ut om noen av disse faktorene (som var forbundet med hverandre) hadde selvstendige effekter på barnas organisasjonsdeltakelse.

Tabell 7.2. Logistisk regresjon. Avhengig variabel deltakelse i organisert idrett. Barn i alderen 6–9 år med vestlig bakgrunn i to-foreldre-familier. Kun lavinntektsutvalget (n=549).

	Blokk I OR	Blokk II OR	Blokk III OR
To voksne uten jobb (ref. minst en voksen i jobb)	1,9*	1,5	1,3
Subjektivt vurdert dårlig råd (ref. ikke dårlig råd)		1,5	1,4
Boligfattig (ref. ikke boligfattig)		2,1**	2,0**
Bor i kommunal bolig (ref. leier privat/eier boligen)			2,4*

OR= odds ratios, viser hvor mye høyere sjansen er for å ikke delta i organisert idrett om personen har et bestemt kjennetegn, i forhold til referanse-kategorien. Signifikanstesting av OR: *p<0,05, **p<0,01.

Regresjonsanalysen tyder på at familiens bosituasjon og boligstandard hadde betydning for barns organisasjonsdeltakelse. Sannsynligheten for at foreldrene har oppgitt at barnet ikke deltar i organisert idrett var høyere både for barn som bodde i kommunal bolig og for barn fra familier som hadde en dårlig bolig enn for barn flest i lavinntektsutvalget. En nærliggende tolkning er at det å bo i kommunal bolig og å ha problemer med boligen kan være indikatorer på en mer vedvarende fattigdomssituasjon, og at lavere grad av deltakelse i organiserte aktiviteter først og fremst er knyttet til grupper som har det vanskelig over tid.

Den sosiale fritiden

I en komparativ nordisk undersøkelse om 10-åringers oppvekstmiljø (Backe-Hansen & Ogden 1998) beskrives 10-årsalderen som en utviklingsfase hvor vennskapet og jevnalderrelasjoner får større betydning. Behovet for å bli akseptert av jevnaldrende er en viktig drivkraft for den sosiale atferden for barn i denne aldersgruppen. Barnet er opptatt av å vise seg, hevde seg og å bli likt av venner og klassekamerater. Barnet forstår også at konformitet i forhold til jevnaldringsgruppa er en forutsetning for aksept og inkludering.

I motsetning til den organiserte fritiden, som nesten uten unntak innebærer økonomiske utlegg for familien, er ikke det å være sammen med venner nødvendigvis knyttet til utgifter. Samtidig kan det være slik at barn som ikke har tilgang til utstyr og ting som er viktige i den lokale barnekulturen kan bli ekskludert fra noen typer relasjoner og sammenhenger. Basert på en omfattende undersøkelse blant ungdomsskoleelever (n=6000) har Sletten m.fl. (2004) undersøkt om unge som oppga at familien hadde dårlig råd²⁷ var mer

²⁷ Det er altså et subjektivt mål på familiens inntekt som ligger til grunn for inndelingen.

utsatt for sosial isolasjon²⁸ enn ungdom ellers. Konklusjonen var at unge fra familier med dårlig råd oftere var sosialt isolerte sammenlignet med andre unge, men at lavere forbruk i liten grad kunne forklare at disse ungdommene viste tegn på sosial isolasjon oftere enn andre. Forskerne bak studien antyder at resultatene kan skyldes andre trekk ved familien og de unge som både er relatert til familiens økonomiske situasjon og de unges opplevelse av sosial isolasjon, og viser til at familier med dårlig økonomi er en selektert gruppe som oftere enn andre sliter med tilleggsproblemer som arbeidsledighet, psykisk sykdom med mer.

Samvær med venner

Våre mål på barns sosiale relasjoner er enklere enn i den nevnte studien. Vi kartla barnas vennsrelasjoner gjennom å spørre om hvem de pleide å være sammen med i fritiden. De aller fleste barna (mellom 70 og 80 prosent) i begge utvalgene oppga at de hadde faste venner. Det å ha et tilfeldig vennskapsmønster²⁹ var noe mer utbredt blant barna i kontrollutvalget enn blant barna i lavinntektsutvalget (hhv. 30 og 21 prosent). Vi undersøkte likevel om det å ikke ha faste venner kunne være mer vanlig blant barn fra familier med ulike levekårsproblemer innenfor lavinntektsutvalget (boligfattigdom, subjektiv fattigdom, forbruksfattigdom), men ingen av resultatene pekte i en slik retning. Det var heller ingen forskjell mellom barn med ulik etnisk bakgrunn.

Den sosiale fritiden handler ikke bare om hvem man er sammen med, men også om hvor og hvordan man er sammen med jevnaldrende. Brusdal og Laviks (1991) undersøkelse om barn og unges fritid og forbruksmønstre viste at den vanligste aktiviteten barn og unge holder på med er å være inne hos hverandre. I vår undersøkelse ble 10–12-åringene stilt tre spørsmål som handlet om hvor de var sammen med vennene sine.

²⁸ Unge som var sosialt isolerte oppfylte to av følgende kriterier: lav grad av intimitet i vennsrelasjoner, ikke populær blant jevnaldrende, følte seg ensom, manglet bestevenner, var ikke sammen med faste venner og hadde blitt mobbet, plaget eller frosset ut av jevnaldrende minst en gang i uka.

²⁹ Dvs. valgt ett av disse svaralternativene: «Nokså tilfeldig hvem du er sammen med» eller «Er ikke så ofte sammen med venner i fritiden».

Tabell 7.3. Har med venner hjem, er med venner hjem, møter venner andre steder. Barn i lavinntektsutvalget og barn i kontrollutvalget. Prosent.

	Lavinntekt	Kontrollutvalget
Har med venner hjem**		
Flere dager i uka	50	66
En dag i uka	23	19
Sjeldnere	28	15
Totalt	101 ¹	100
Er med venner hjem**		
Flere dager i uka	51	63
En dag i uka	23	23
Sjeldnere	26	15
Totalt	100	100
Møter venner andre steder		
Flere dager i uka	56	52
En dag i uka	17	18
Sjeldnere	27	30
Totalt	100	100
Minste n	595	138

** = $p < 0,01$

¹ Totalen overstiger 100 pga. desimalavrunding

Som det går fram av tabellen var det signifikante forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget både når det gjaldt å ha med venner hjem og å være med venner hjem. Det var imidlertid ingen slik forskjell å spore når det gjaldt å hvor ofte barna møtte venner andre steder. Blant 6–9-åringene var mønsteret motsatt. Det var forskjell når det gjaldt hvor ofte barn fra lavinntektsfamilier og barn fra kontrollutvalget traff venner ute, men det var ingen forskjell mellom gruppene når det gjaldt hvor ofte barna hadde besøk hjemme eller var på besøk hos andre (tall ikke vist).

Årsakene til at noen barn ikke har med seg venner hjem vil variere, og ofte vil det ikke være mulig å peke på ett enkelt forhold som er avgjørende. Det er imidlertid sannsynlig at barn fra inntektsfattige familier har et hjemmemiljø som har mindre å by på av leker og aktivitetsmuligheter, og at besøkene begrenses av den grunn. I så fall vil vi forvente å finne forskjeller mellom barn fra familier med ulik levekårssituasjon innenfor lavinntektsutvalget. Analysene vi foretok tydet ikke på at det var tilfelle, med ett unntak. Barn som bodde i kommunale boliger ($n=63$) oppga oftere enn barn ellers at de sjelden eller aldri hadde besøk av venner hjemme (hhv. 43 og 26 prosent, $p < 0,05$) og at de sjelden eller aldri dro på besøk til venner (hhv. 37 og 25 prosent, $p < 0,01$). Til gjengjeld traff de venner andre steder oftere enn

barnegruppen for øvrig (hhv. 78 og 53 prosent oppga at de traff venner andre steder flere ganger i uka, $p < 0,001$).

I tabellen under fremkommer det også tydelig at barn med ikke-vestlig bakgrunn sjeldnere enn andre barn oppga at de hadde med seg venner hjem.

Tabell 7.4. Andel gutter (G) og jenter (J) i alderen 10–12 år i lavinntektsutvalget som sjelden eller aldri har med venner hjem etter etnisk bakgrunn. Prosent

	(antall G/J)	Gutter	Jenter
Vestlig bakgrunn	(224/254)	29	22
Ikke-vestlig bakgrunn	(62/56)	37	38
p		i.s.	***

*** = $p < 0,001$; i.s. = ikke-signifikante forskjeller mellom grupper

Forskjellen i andelen som sjelden hadde besøk hjemme var særlig markant mellom jenter med vestlig og jenter med ikke-vestlig bakgrunn. Tilsvarende sammenheng gjorde seg gjeldende også for det å dra på besøk hos venner. Spørsmålene var for øvrig sterkt korrelert. Blant barn med ikke-vestlig bakgrunn som svarte at de sjelden eller aldri hadde med venner hjem, svarte mer enn sju av ti at de sjelden eller aldri var med venner hjem ($p < 0,001$). Blant barn med ikke-vestlig bakgrunn var det også slik at de som bodde kommunale boliger ($n=41$) var mer tilbøyelige enn barn ellers ($n=77$) til å svare at de sjelden eller aldri hadde med seg venner hjem (hhv. 51 og 30 prosent, $p < 0,05$).

Fordi det var svært få barn med ikke-vestlig bakgrunn i kontrollutvalget, hadde vi ingen mulighet til å undersøke om det var en tilsvarende forskjell mellom barn med ulik etnisk bakgrunn i kontrollutvalget som i lavinntektsutvalget. Materialet muliggjorde imidlertid sammenligninger mellom barn i de to utvalgene med vestlig kulturbakgrunn. Analysene viste at det var en markant høyere andel av barna i lavinntektsutvalget med vestlig bakgrunn enn blant barna i kontrollutvalget med slik bakgrunn som oppga at de sjelden eller aldri hadde med seg venner hjem (hhv. 25 og 15 prosent, $p < 0,05$). Vi undersøkte om det å ikke ha med seg venner hjem kunne være koplet til variasjoner i familiens levekårssituasjon for barn med vestlig bakgrunn, men ingen av analysene pekte i en slik retning. Hvorvidt barnet selv hadde eget rom viste seg imidlertid å ha betydning. Andelen som sjelden eller aldri hadde besøk av venner hjemme var 34 prosent blant dem som ikke hadde eget rom og 22 prosent blant dem som hadde eget rom ($p < 0,05$). Barn som oppga at de hadde er mer tilfeldig vennskapsmønster var også mer tilbøyelige enn andre barn til å svare at de sjelden eller aldri hadde med venner hjem (hhv. 36 og 22 prosent, $p < 0,05$).

Fortrolighet i vennskapsrelasjoner

Et annet mål på barns vennskapsrelasjoner er om de føler at de kan snakke med vennene sine om problemer. Et interessant spørsmål i forlengelsen av resultatene fra tidligere analyser er om etnisk bakgrunn og levekårssituasjon også har noe å si for hvor nære vennskap barn utvikler. Et av spørsmålene i spørreskjemaet handlet om graden av fortrolighet i vennskapsrelasjoner. Dette spørsmålet var formulert slik: «Tenk deg at du har et problem eller at det er noe som er leit. Ville du kunne snakke med venner/venninner [om det]?». Vi fant ingen signifikante forskjeller mellom barna fra lavinntektsfamilier og barna fra kontrollutvalget i så henseende (andelen som svarte positivt var hhv. 50 og 49 prosent). I begge grupper var det for øvrig betydelig flere jenter enn gutter som oppga at de kunne snakke med venner om vanskelige ting. Blant jenter i lavinntektsgruppen var det også slik at graden av fortrolighet i vennskap varierte med etnisk bakgrunn. Blant jentene svarte henholdsvis 36 prosent av dem med vestlig bakgrunn og 67 prosent av dem med ikke-vestlig bakgrunn at de ikke kunne snakke med venner eller venninner om problemer ($p < 0,001$). Jenter med ikke-vestlig bakgrunn skilte seg imidlertid ikke nevneverdig fra gutter med ikke-vestlig bakgrunn eller fra gutter med vestlig bakgrunn.

Videre analyser viste at barn i lavinntektsfamilier som hadde andre levekårsproblemer (subjektivt opplevd dårlig råd, boligmangler og forbruksmangler i husholdet) ikke skilte seg fra øvrige barn i lavinntektsutvalget når det gjaldt det å kunne snakke med venner om problemer. I likhet med spørsmålene om samvær med venner fant vi imidlertid at barn som bodde i kommunal bolig var mer tilbøyelige enn barn ellers til å svare at de ikke kunne betro seg til venner (hhv. 69 og 48 prosent, $p < 0,001$). Mønsteret var likt for både gutter og jenter. Da vi kontrollerte for etnisk bakgrunn fant vi et tilsvarende bilde som i analysene over. Det var kun blant barn med ikke-vestlig bakgrunn at det var tydelige forskjeller mellom barn som bodde i kommunal bolig og barn ellers (andelen som ikke kunne snakke med venner om problemer var hhv. 80 og 58 prosent, $p < 0,05$). Som nevnt før, var antallet barn med ikke-vestlig bakgrunn som bodde i kommunal bolig begrenset ($n=45$). Dette må tas i betraktning når en tolker disse resultatene.

Utstyr til lek og fritid

Er det slik at barn fra familier med lav inntekt har færre forbruksgoder enn barn fra gjennomsnittsfamilier? I tabellen under viser vi andelen barn fra lavinntektsfamilier og barn i kontrollutvalget som svarte bekreftende spørsmålet om de eide ulike forbruksgoder.

Tabell 7.5. Har ulike typer utstyr. Barn fra lavinntektsfamilier og barn i kontrollutvalget. Prosent.

Utstyr	Lavinntekt	Kontroll
CD-spiller /diskman***	73	90
Mobiltelefon	62	60
Ski /snowboard***	75	96
Sykkel	93	96
TV (evt. med søsken)	57	50
PC (evt. med søsken)	46	47
4 eller flere av disse**	65	76
Samtlige av disse	14	16

*** = $p < 0,01$; ** = $p < 0,001$.

Barn fra lavinntektsfamilier oppga i mindre grad enn barna i kontrollutvalget at de eide egen cd-spiller eller diskman og at de hadde ski eller snowboard. For de øvrige forbruksgodene vi stilte spørsmål om var det ikke forskjeller mellom de to utvalgene. Et tilsvarende spørsmål om forbruksgoder ble stilt til 6–9-åringenes foreldre. Mønsteret var svært likt. Barn i lavinntektsutvalget eide sjeldnere enn barn fra kontrollutvalget cd-spiller eller diskman, ski/snowboard og sykkel. Ut over dette var det ingen forskjeller.

Når det gjaldt 10–12-åringenes bruk av tv og pc, avdekket vi litt ulike mønstre. Det var ingen forskjeller knyttet til tv-bruk mellom barn i lavinntektsutvalget og barn fra familier flest eller mellom barn med ulik etnisk bakgrunn innenfor lavinntektsutvalget. Når det gjaldt bruk av pc, fant vi imidlertid at det var en lavere andel av barna i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget som oppga at de brukte pc hjemme (hhv. 75 og 85 prosent, $p < 0,05$). Videre analyser viste at det særlig var jenter med ikke-vestlig bakgrunn som svarte at de *ikke* brukte pc hjemme. Andelen jenter med ikke-vestlig bakgrunn som oppga at de ikke brukte pc hjemme var signifikant høyere både enn andre jenter (hhv. 46 og 28 prosent, $p < 0,01$) og enn gutter med samme etniske bakgrunn (hhv. 46 og 26 prosent, $p < 0,05$). Det var for øvrig ingen forskjell mellom barn fra lavinntektsutvalget og barn fra «gjennomsnittsfamilier» når det gjaldt hvor ofte barna surfet på internett eller spilte data- eller pc-spill.

Innenfor lavinntektsgruppen var store forskjeller mellom barn med vestlig og ikke-vestlig bakgrunn når det gjaldt noen av forbruksgodene (cd-spiller, mobiltelefon, ski/snowboard og sykkel). Barn med opphav i ikke-vestlige land oppga i langt mindre grad at de eide slikt utstyr sammenlignet med barn med vestlig bakgrunn. Andelen som oppga at de eide egen tv og pc varierte derimot ikke med etnisk bakgrunn.

Hvem har «standardpakken»

Wærdahls (2003) påpekning om at materielle kulturer må forstås lokalt, er relevant i denne sammenhengen. Det er ikke nødvendigvis slik at det å ikke ha ski eller sovepose inngår i «standardpakken» i alle miljøer. Begrepet standardpakken refererer til forbruksgoder som er sentrale i lokale barnekulturer. Dette skulle tilsi at det for eksempel er mindre problematisk å ikke ha ski for unger i Oslos indre by, enn for barn som vokser opp på steder der ski og skileik er viktig i den lokale barnekulturen. Likevel er det slik at barn som ikke eier svært vanlige forbruksgoder i en viss forstand kan betraktes som forbruksfattige. I tråd med Wærdahl (2003) kan det å ikke eie det som er vanlige forbruksgoder i majoritetskulturen betraktes som en barriere mot integrering. Inspirert av Wærdahls analyser konstruerte vi et mål på barne-relatert forbruksfattigdom ved å summere opp svarene på spørsmålene om de tre forbruksgodene som var vanligst å eie blant barna i tverrsnittsutvalget (cd-spiller/diskman, ski/snowboard og sykkel). Som tabellen under viser var det langt færre i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget som eide samtlige av disse forbruksgodene.

Tabell 7.6. Antall forbruksgoder blant barn fra lavinntektsfamilier og barn i kontrollutvalget. Prosent.

Antall forbruksgoder	Lavinntekt	Kontrollutvalg
0-1	20	7
2	26	14
3	55	79
Totalt (N)	101 ¹ (633)	100 (115)
p		***

*** = $p < 0,001$

¹ Totalen overstiger 100 pga. desimalavrunding

Som tabellen under viser, var det også stor forskjell mellom barn med ulik etnisk bakgrunn innenfor lavinntektsutvalget. Mønsteret var det samme for gutter og jenter, og vi viser derfor kun totaltallene.

Tabell 7.7. Antall forbruksgoder blant barn med vestlig og blant barn med ikke-vestlig bakgrunn (kun lavinntektsutvalget). Prosent.

Antall forbruksgoder	Ikke-vestlig	Vestlig
0–1	50	12
2	34	24
3	17	64
Totalt (N)	101 ¹ (507)	100 (126)
p	***	

*** = $p < 0,001$

¹ Totalen overstiger 100 pga. desimalavrunding

Nær to tredjedeler av barna med norsk eller annen vestlig bakgrunn oppga at de eide hele «standardpakken» av forbruksgoder. Blant barna med ikke-vestlig bakgrunn svarte kun 17 prosent det samme, og halvparten av dem eide kun én eller ingen av disse forbruksgodene. Forskjellen mellom barna i de to gruppene var med andre ord betydelig. Som vist i tabellen under var det imidlertid slik at forskjellen mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget var tydelig også da vi ekskluderte ikke-vestlige innvandrere fra analysen.

Tabell 7.8. Antall forbruksgoder blant barn i lavinntektsutvalget og i kontrollutvalget. Kun barn med vestlig bakgrunn. Prosent.

Antall forbruksgoder	Lavinntekt	Kontroll
1	12	6
2	24	14
3	64	80
Totalt (N)	100 (507)	100 (144)
p	**	

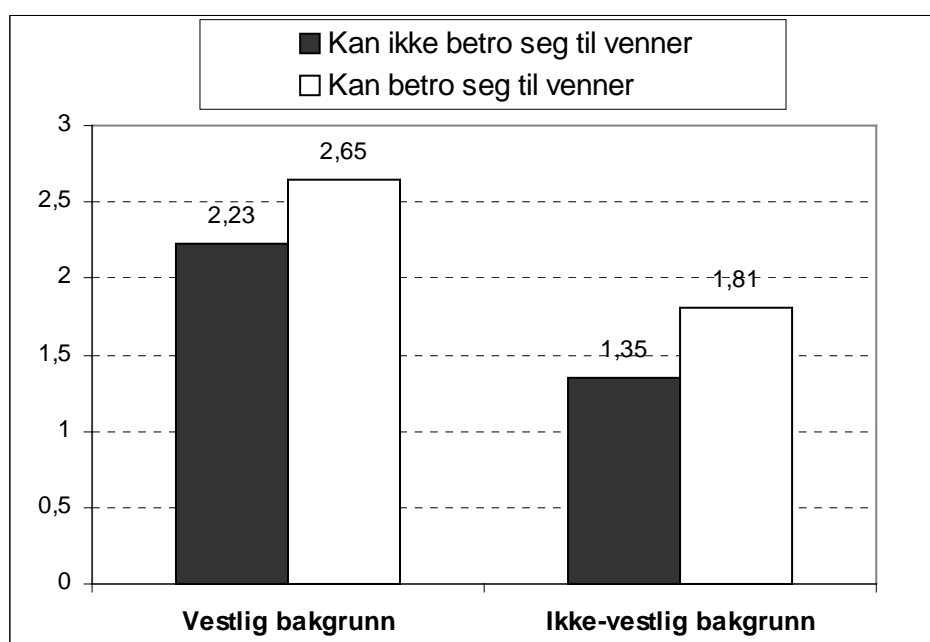
** = $p < 0,01$

Selv om det var en betydelig lavere andel av lavinntektsbarna enn barn fra «gjennomsnittsfamilier» som eide hele «standardpakken», var det også slik at nærmere to tredjedeler av barna i lavinnteksgruppen ikke manglet noen av de forbruksgodene som inngikk i denne «pakken». Innenfor lavinntektsutvalget var det også slik at barn fra familier som hadde tilleggsbelastninger som boligproblemer og mangel på forbruksgoder eller som på subjektive mål hadde dårlig økonomi i gjennomsnitt, hadde færre ting enn barn ellers (analyser gjennomført ved sammenligning av gjennomsnitt, one-way ANOVA, tall ikke vist). Blant barn med ikke-vestlig bakgrunn i lavinntektsutvalget var det imidlertid ingen slike forskjeller å spore.

Materielle ressurser og vennsrelasjoner

Som vi har beskrevet tidligere i dette kapitlet, tydet resultatene fra en norsk studie blant ungdomsskoleelever (Sletten, et al. 2004) på at materielle ressurser, forbruk og deltakelse i organiserte aktiviteter bare i begrenset grad kunne forklare hvorfor barn fra familier med dårlig råd hadde svakere bånd til sine jevnaldrende enn ungdom for øvrig. Hvordan ser dette ut i vårt materiale? Våre analyser tydet ikke på at det var noen sammenheng mellom hvor mange ting barna hadde og hvorvidt de hadde et tilfeldig vennskapsmønster. Som figuren under viser, var det imidlertid slik at barn som ikke kunne snakke med venner om problemer, hadde færre ting enn barn som oppga at de kunne betro seg til vennene sine. Dette mønsteret ble observert både i forhold til barn med vestlig og barn med ikke-vestlig bakgrunn.

Figur 7.4. Gjennomsnittlig antall ting fra standardpakken (skala 0-3) i ulike undergrupper i lavinntektsutvalget. One-way ANOVA.

Basistall: vestlig bakgrunn: kan betro seg til venner n=275, kan ikke betro seg til venner n=232, ikke-vestlig bakgrunn: kan betro seg til venner n=43, kan ikke betro seg til venner n=83.

Signifikanstest: Vestlig bakgrunn: F=30,65, sign. 0,000, Ikke-vestlig bakgrunn: F=6,93, sign. 0,010.

Våre resultater peker altså i en annen retning enn studien blant ungdom. Vi understreker imidlertid at våre mål på relasjonen til jevnaldrende er enkle sammenlignet med ungdomsundersøkelsen. Det kan også diskuteres om det å kunne betro seg til en venn er den beste indikatoren på kvaliteten på vennskapene til barn i denne alderen. For barn i alderen 10–12 år står for eksempel leken fremdeles sentralt i samværet med jevnaldrende.

Oppsummering

Majoriteten av barna både i lavinntektsutvalget og i kontrollutvalget deltok i organiserte fritidsaktiviteter. Barn fra inntektsfattige familier deltok imidlertid i mindre grad enn barn ellers. Lavere grad av deltakelse var for de eldste barna særlig knyttet til jenter med ikke-vestlig bakgrunn. I den yngste aldersgruppen var deltakelsen markant lavere både blant gutter og jenter med ikke-vestlig bakgrunn enn blant vestlige gutter og jenter. Imidlertid var det slik at det var forskjell mellom barn fra lavinntektsutvalget og fra kontrollutvalget også da vi utelot barn med ikke-vestlig bakgrunn fra analysene. Blant de yngste barna med vestlig bakgrunn var andelen barn som ikke var aktiv høyere blant barn fra familier med boligproblemer. Boligproblemer kan i denne sammenhengen tolkes som en indikator på det å være i en vedvarende vanskelig økonomisk situasjon. Å ikke kunne prioritere barns deltakelse er dermed ikke noe som karakteriserer lavinntektsfamiliene som gruppe, men et fenomen som først og fremst er knyttet til familier i en vedvarende vanskelig situasjon. Forskjellen mellom barna med vestlig bakgrunn i de to aldersgruppene henger antakelig sammen med at deltakelse i organiserte aktiviteter blir viktigere for barn jo eldre de blir. Dette betyr at de sosiale omkostningene ved ikke å delta blir større. Antakelig er det slik at foreldrene til 10–12-åringene prioriterer barnas fritidsaktiviteter høyere enn foreldrene til barna i den yngste aldersgruppen, hvor det slett ikke er uvanlig å ikke være aktiv selv om familien ikke er i en vanskelig situasjon.

Barns relasjoner til jevnaldrende var i mindre grad koplet til familiens inntekt. I begge utvalgene var det kun et mindretall som oppga at de ikke hadde faste venner. Det var imidlertid forskjeller knyttet til samvær med venner. Andelen barn som aldri hadde besøk av venner hjemme eller var på besøk hjemme hos venner var betydelig større blant lavinntektsbarna enn blant barn ellers. Dette mønsteret var særlig tydelig blant barn med ikke-vestlig bakgrunn, men det var fortsatt slik at det var forskjell mellom barn fra inntektsfattige familier og fra familier flest når vi utelot barn med minoritetsbakgrunn fra analysene. Blant barn med ikke-vestlig bakgrunn var det særlig de som bodde i kommunal bolig som oppga at de ikke hadde besøk av venner hjemme eller dro på besøk til andre. Disse barna var også mer tilbøyelige enn barn ellers til å svare at de ikke kunne snakke med venner hvis de hadde problemer eller noe var leit.

Majoriteten av 10–12-åringene både i lavinntektsutvalget og i kontrollutvalget oppga at de hadde «hele standardpakken», dvs. forbruksgoder som de aller fleste av barna i denne aldersgruppen har tilgang til. Samtidig oppga

barn i lavinntektsutvalget oftere enn barn fra familier flest at de manglet forbruksartikler som inngikk i «standardpakken» slik vi har definert den her. Innenfor lavinntektsutvalget hadde barn med ikke-vestlig bakgrunn færre forbrugsgoder enn barn med vestlig bakgrunn. Vi fant imidlertid at det også var slik at barn med vestlig bakgrunn i lavinntektsutvalget hadde færre ting i gjennomsnitt enn (de vestlige) barna i kontrollutvalget. Innenfor lavinntektsutvalget var det også slik at barn fra familier som hadde tilleggsbelastninger som boligproblemer og mangel på forbrugsgoder eller som på subjektive mål hadde dårlig økonomi i gjennomsnitt hadde færre ting enn barn ellers. Blant barn med ikke-vestlig bakgrunn var det ingen slike forskjeller mellom grupper med spesielle levekårsproblemer og barn ellers.

Avslutningsvis vil vi peke på at våre mål på barns tilgang til forbrugsgoder er grove, og derfor ikke fanger opp forskjeller knyttet til kvaliteten på tingene, for eksempel forskjellen på å ha en ny og fin sykkel og en sykkel som kanskje er for liten eller som er slitt og ikke fungerer slik den skal. Mest sannsynlig kommer dette i tillegg til de mønstrene vi har beskrevet. Vi har heller ikke informasjon om det tilleggsutstyret som ofte inngår i ulike aktiviteter. Som Brusdal (2001) har beskrevet, har fritidens utstyrsside to aspekter – det man direkte trenger for å kunne utføre aktiviteten (for eksempel skateboard) og det ekstra- eller spesialutstyret som inngår i aktiviteten (for eksempel skateklær). Ofte hjelper det lite å ha den nødvendige gjenstanden når man ikke har det tilleggsutstyret som er normativt foreskrevet.

8 Barns opplevelse av familieøkonomien og egne økonomiske ressurser

Familier med dårlig råd vil håndtere den situasjonen de er i på ulike måter. Flere studier har undersøkt om foreldre som er i en vanskelig situasjon klarer å skjerme barna for negative følger av familieøkonomien. Denne forskningen har vist at det ikke trenger å være slik at barn rammes av familiens dårlige økonomi på noen direkte måte, selv i familier som ut fra objektive kriterier sliter mer enn andre. En finsk studie blant familier rammet av arbeidsledighet (Salmi, et al. 1996)³⁰ viste for eksempel at utgifter til barn og fritidssysler var blant de siste familiene sparte inn på når det ble trangere tider. Tilsvarende resultater er også rapportert i en annen finsk undersøkelse (Pölkki, et al. 1998) og i en britisk studie blant barn fra depriverte boområder (Ghate & Hazel 2002). Også familiens nettverk kan bidra til å dempe effektene av familiens materielle levekår for barna. I en engelsk studie (Adelman, et al. 1999) fant man for eksempel at mer enn halvparten av barn fra familier hvor foreldrene ikke hadde vært på ferie, selv hadde vært på ferie – antakelig sammen med slektninger eller andre i familiens nettverk.

I dette kapitlet skal vi nærme oss dette temaet ved å undersøke om det er sammenfall mellom foreldrenes og barnas vurdering av økonomien. Er barns vurdering av familiens økonomiske situasjon koplet til familiens materielle levestandard? Et annet fokus i kapitlet retter seg mot et avgrenset aspekt ved barns økonomiske hverdag: Hvilken sammenheng er det mellom familiens økonomiske situasjon og hvor mye penger barnet har til å bruke på seg selv? Kapitlet omhandler kun den eldste aldersgruppen i utvalget.

Når vi i dette prosjektet fokuserer på barns tilgang til økonomiske midler er det fordi det å ha penger til eget forbruk er en del av den «normale» barndommen i vår kultur. Fra foreldres perspektiv kan det å gi barn lommepenger handle om å lære barna å håndtere penger (Brusdal 1998; Ridge 2002). Sett fra barnets perspektiv kan det å ha egne penger ha helt andre betydninger, for eksempel kan penger være inngangsport til sosiale

³⁰ Sitert i Backe-Hansen og Ogden, red. (1998): 10-åringer i Norden. Kompetanse, risiko og oppvekstmiljø. Publikasjon fra Nordisk ministerråd.

felleskap. Penger er også et middel til å skaffe seg forbruks-goder som er viktige i den lokale barnekulturen og som markerer identitet og tilhørighet. Barn som har betydelig mindre ressurser enn sine jevnaldrende kan ha større risiko for å bli ekskludert fra jevnalderfellesskapet (Brusdal 200) blant annet fordi de ikke kan ta beslutninger om å være med på ulike aktiviteter og gjøremål på stående fot (Roker & Coleman 2000). Å ha egne penger er også et spørsmål om ansvar og om autonomi (Ridge 2002; Wærdahl 2003). Wærdahl utdyper dette slik: «Being in charge of money, whether the sum is large or small, facilitates personal choice» (s. 251). Å ha penger gir barn en bedre posisjon til å forhandle om egne preferanser og til å utvikle kompetanse til å ta økonomiske beslutninger. Dersom tilgangen til egne penger avhenger av familiens levekårssituasjon, innebærer det at muligheten til å utvikle slik kompetanse begrenses for noen grupper av barn.

Har familien god eller dårlig råd – slik barnet ser det?

For å få et mål på barnas opplevelse av familiens økonomi og levestandard ble de stilt følgende spørsmål: «Synes du at familien din har ... veldig god råd, god råd, verken god eller dårlig råd, dårlig råd eller veldig dårlig råd?». Tabellen under viser hvordan svarene fra barna i lavinntektsutvalget og i kontrollutvalget fordelte seg på dette spørsmålet.

Tabell 8.1. Barns opplevelse av familiens økonomi i lavinntektsutvalget og i kontrollutvalget. Prosent.

Barnets vurdering av familiens økonomi	Lavinntekt (n=587)	Kontroll (n=135)
Dårlig råd	6	2
Verken god eller dårlig råd	42	30
God råd	52	67
Totalt	100	99 ¹
p		**

** = $p < 0,01$

¹ Totalen er under 100% pga desimalavrunding

I alt oppga 16 prosent av foreldrene til 10–12-åringene i lavinntektsutvalget at familieøkonomien var dårlig. Andelen barn i lavinntektsgruppen som hadde en tilsvarende vurdering av familiens økonomi var en god del lavere. Imidlertid var det flere i denne gruppen enn blant barna i kontrollutvalget som mente at familien hadde dårlig råd (hhv. seks og to prosent). Selv om vi finner denne forskjellen er det grunn til å kommentere at tabellen også viser

at majoriteten av barna i begge utvalgene mente at familiens økonomi var god (hhv. 52 og 67 prosent). Resultatene i tabellen er for øvrig i tråd med tidligere forskning, blant annet fra England, hvor mottak av sosial stønad er blitt brukt som indikator på økonomisk deprivasjon (Shropshire & Middleton 1999). I denne studien oppga i underkant av 60 prosent av barna fra fattige familier at familien hadde akkurat nok penger, ganske mye eller mye penger. Forskerne kommenterer at det er et velkjent problem at barn vil plassere seg midt på treet når de blir bedt om å sammenligne seg med andre. En annen britisk studie, hvor barn fra familier som var avhengige av sosialhjelp ble intervjuet (Roker & Coleman 2000), ga et innblikk i hvordan barn definerer det å leve i fattigdom. Flere av barna som ble intervjuet mente at fattigdom var noe annet enn det å klare seg, å ha lite å klare seg med eller å ha det vanskelig økonomisk. Slik barna selv vurderte det falt deres egen familie i sistnevnte kategori.

Som vi har sett i flere av de foregående kapitlene, har barn fra familier hvor foreldrene oppga at økonomien var dårlig skilt seg ut på flere områder, blant annet ved å ha dårligere boligstandard og færre forbruksgoder i husholdet. Det er derfor rimelig å forvente at lavinntektsbarna vil være mer tilbøyelige enn barn ellers til å mene at familiens økonomi er dårlig.

Tabell 8.2. Barns opplevelse av familiens økonomi etter foreldrenes subjektive vurdering av familieøkonomien. Kun lavinntektsutvalget. Prosent.

Barnets vurdering av familiens økonomi	Foreldrenes vurdering		
	Dårlig råd (n=100)	Verken god eller dårlig råd (n=312)	God råd (n=219)
Dårlig råd	20	5	1
Verken god eller dårlig råd	42	50	31
God råd	38	45	68
Totalt	100	100	100
p		***	

*** = p<0,001

Som tabellen viser, var det markante forskjeller i barnas vurdering av familieøkonomien etter hvordan foreldrene vurderte familiens økonomiske situasjon. Barn fra familier som oppga at de hadde dårlig råd svarte langt oftere enn barn ellers at familieøkonomien var dårlig. Men, det var også slik at kun 20 prosent av barna fra familier hvor foreldrene oppga at de ikke fikk pengene til å strekke til, var enige i foreldrenes utsagn.

Resultatene i tabellen er overraskende når vi sammenholder dem med hva foreldrene i denne gruppen har svart på spørsmål om hvorvidt økono-

mien har hatt direkte negative følger for barnet. I gruppen av familier som oppga at de hadde dårlig råd var det heller regelen enn unntaket at foreldrene opplevde at økonomien hadde hatt direkte negative følger for barnet. Omlag to tredjedeler (67 prosent) av foreldrene i denne gruppen svarte at barnet hadde måttet forsake fritidsutstyr, klær eller legebepesøk/medisiner, og om lag to av ti foreldre (22 prosent) oppga at barnet hadde måttet unnvære minst to slike nødvendigheter. I tillegg svarte fire av ti av disse familiene at de hadde redusert på utgifter til gaver, leker og fritidsaktiviteter, og en tilsvarende andel oppga at det hendte at familiens økonomiske situasjon førte til at barnet ikke kunne gjøre det samme som venner eller jevnaldrende³¹. Å oppgi slike direkte konsekvenser av familiens økonomi var for øvrig mer vanlig blant familiene i lavinntektsutvalget enn blant familiene i kontrollutvalget. Forskjellen var særlig tydelig for spørsmålet om å forsake fritidsutstyr; andelen som svarte at barnet ikke hadde kunnet få fritidsutstyr til aktiviteter han eller hun ønsket seg var hhv. 20 og 8 prosent ($p < 0,001$).

Flere momenter har antakelig betydning for at barn vurderer familiens økonomi mer positivt enn foreldrene. At barn fra familier med god råd var langt mer tilbøyelige til å være enige med foreldrene i at familien var i en gunstig økonomisk situasjon, er et interessant resultat i denne sammenhengen. Det er ikke urimelig å tolke dette som en indikator på at også barn i denne aldersgruppen forholder seg til kulturelle forestillinger om hvordan økonomi er koplet sammen med status og makt. Å identifisere seg selv som et barn fra en familie med dårlig råd innebærer at barnet erkjenner at familien er i en «uvanlig» situasjon som det kan hefte negative forestillinger ved. At det er færre barn enn voksne som opplever at familieøkonomien er dårlig kan også henge sammen med at foreldrene klarer å skjerme barna fra konsekvensene av dårlig økonomi ved å anvende ulike strategier, som å unngå å snakke om penger eller å ikke bruke mangel på penger som argument for at barnet ikke kan få ting det ønsker seg eller delta på aktiviteter det er interessert i. I tillegg er det sannsynlig at barn og foreldre har ulike oppfatninger om hva det er å ha dårlig råd.

³¹ Foreldre som svarte at familiens økonomiske situasjon førte til at barnet ikke kunne gjøre det samme som sine jevnaldrende ble bedt om å spesifisere hvilke aktiviteter dette gjaldt. Svarene fordelte seg i tre hovedkategorier: *Skolerelaterte aktiviteter*, som skolefester, skoleturer, gå på skolefritidsordning, *deltakelse i organiserte fritidstilbud*, inkludert turer i som arrangeres av idrettslaget, korpset osv. og *reiser og turer* av annen karakter, for eksempel turer med venner, ferie osv. Foreldrene nevnte også å gå på kino, gaver til bursdager og en generell tilbakeholdenhet, for eksempel «Aktiviteter som koster penger» og «Alt mulig».

Barnas svar på spørsmålet om de selv hadde opplevd at familiens økonomi hadde begrenset deres sosiale deltakelse³², viser at barns vurdering av familiens økonomiske situasjon er et sammensatt fenomen. For eksempel var det en betydelig høyere andel blant barn fra familier som var subjektivt fattige som oppga at de ikke hadde kunnet være med på ulike typer sosiale aktiviteter, enn som oppga at de vurderte familieøkonomien til å være dårlig. Andelen barn som hadde opplevd at deres sosiale liv ble begrenset av familiens økonomiske situasjon var for øvrig betydelig høyere blant barn fra familier med dårlig råd enn fra familier som verken hadde god eller dårlig råd eller som hadde god råd (andelen som hadde opplevd dette var hhv. 44, 29 og 20 prosent, $p < 0,001$). Det skal imidlertid bemerkes at majoriteten av barna i lavinntektsutvalget (nær tre fjerdedeler) ikke hadde opplevd at familiens økonomi hadde medført at de ikke kunne delta i sosiale aktiviteter, men at det var signifikant flere i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget som hadde slike erfaringer (hhv. 29 og 16 prosent, $p < 0,01$).

I motsetning til i foreldrematerialet (se kap. 3) var det å vurdere familiens økonomi som dårlig for barnas vedkommende ikke koplet til sosio-demografiske variable som familietype, etnisk bakgrunn eller foreldrenes tilknytning til arbeidslivet (med unntak av aleneforsørgere som ikke var i arbeid). Av levekårsvariablene var det kun foreldrenes subjektive vurdering av økonomien og det å bo i kommunal bolig som slo ut. Sistnevnte sammenheng forsvant imidlertid når vi kontrollerte for subjektivt vurdert dårlig råd. Effekten var altså uttrykk for at det var vanlig å oppleve økonomien som dårlig i denne gruppen av familier.

Barns egne økonomiske ressurser

I den svenske levekårsundersøkelsen blant barn og unge (Jonsson 2001) fant man en tydelig sammenheng mellom husholdets økonomiske ressurser og barnas egen økonomi. For eksempel var det langt flere av barna fra hushold som hadde problemer med løpende utgifter enn blant barna fra hushold uten slike problemer, som selv ikke hadde eller kunne skaffe 100 kroner dersom de trengte det. Også andre mål på husholdets økonomiske situasjon, som foreldres manglende tilknytning til arbeidslivet, å bo i leid bolig, å ikke ha

³² «Har det hendt at foreldrene dine ikke har hatt råd til å gi deg penger til ... tilstelninger på skolen, som skolefester, turer og lignende, aktiviteter med venner, f.eks. kino, konserter og lignende, bursdag hvor man må ha med gave, fritidsaktiviteter der man må betale inngangspenger eller betale medlemsavgift og/eller turer med idrettslag eller lignende?».

penger til uforutsette utgifter var forbundet med mangel på økonomiske ressurser for barnas del. Det samlede bildet var likevel at barnas økonomi var mindre skjevfordelt enn foreldrenes.

Resultater fra en geografisk begrenset studie blant norske 12-åringer (Wærdahl 2003) tyder på at barn flest ikke får store pengesummer fra foreldrene sine. Majoriteten av barna (70 prosent) i denne studien oppga at de fikk lommepenger regelmessig. Beløpet de fikk varierte, men for de fleste var det snakk om mellom 25 og 50 kroner i uka. Resultatene er i tråd med andre norske studier (Brusdal 1998; Brusdal 2001). I en av disse studiene, som omfattet elever i 6. til 9. klasse (Brusdal 1998), ble det undersøkt om foreldrenes bakgrunn og ressurser hadde betydning for hvor mye penger barna fikk, men det viste seg at slike faktorer hadde lite å si. Undersøkelsen konkluderte med at foreldrenes holdninger, eller hva de ønsket å gi, hadde større betydning enn deres reelle mulighet til å gi barna penger. I tillegg til lommepenger fikk barna i denne studien «ekstrapenger», det vil si penger som var knyttet til bestemte forbruksposter, som klær, utstyr og kulturelle aktiviteter. Heller ikke når det gjaldt slike utgifter, som var langt mer omfattende enn de avtalte lommepengene, var det noen forskjell å spore mellom barn med ulik sosioøkonomisk bakgrunn.

Mest sannsynlig er disse funnene et uttrykk for at det finnes et sett av normer blant foreldre flest om hvor mye penger barn i denne aldersgruppen trenger og er i stand til å bruke på en fornuftig måte. Dette beløpet er antakelig ikke særlig høyt, og det kan godt være at det ikke byr på særlige problemer for foreldre med lave inntekter å møte barnas behov for å ha penger til egen disposisjon. I likhet med tidligere studier (for eksempel Jonsson 2001) forventer vi derfor å finne mindre variasjon i barnas økonomiske ressurser enn i familienes økonomiske situasjon.

Spørreskjemaet inneholdt flere spørsmål om barns egne økonomiske ressurser, blant annet om barna fikk faste lommepenger, hvor mye de fikk i lommepenger og om de fikk penger fra andre enn foreldrene. I tillegg ble barna spurt om de kunne spare penger, om de tjente penger selv og hvor mye penger de brukte per uke. Tabellen under gir en oversikt over svarene fra barna i lavinntektsutvalget og fra barna i kontrollutvalget.

Tabell 8.3. Ulike mål på barns økonomiske ressurser. Barn i lavinntektsutvalget og i kontrollutvalget. Prosent og gjennomsnitt.

	Lavinntekt	Kontroll
Får aldri ukepenger	5	4
Får ikke penger fra andre enn foreldre	29	21
Sparer ikke penger	14	10
Tjener ikke penger selv	63	55
Gjennomsnittlig beløp ukepenger	53	50
Gjennomsnittlig beløp forbruk per uke**	46	30
Minste N	(551)	(124)

** $p < ,01$

Med ett unntak fant vi ingen signifikante forskjeller mellom barna i lavinntektsfamiliene og barn ellers når det gjaldt barns egne økonomiske ressurser. Unntaket gjaldt barnas ukentlige forbruk. I motsetning til hva de fleste ville forvente var det gjennomsnittlige beløpet høyere i lavinntektsgruppen enn i kontrollgruppen.

Selv om vi ikke fant forskjeller mellom barn fra lavinntektsgruppen og barn fra familier flest når det gjelder barns tilgang til penger, kan det likevel være undergrupper i lavinntektsgruppen som skiller seg ut. I den svenske levekårsundersøkelsen blant barn og unge konstruerte Jonsson (2001) en «ekstremkategori» bestående av barn fra familier som ikke hadde økonomisk buffert, som leide boligen familien bodde i og i tillegg hadde hatt problemer med løpende utgifter. Barn fra disse husholdene hadde en betydelig dårligere økonomisk situasjon enn barn fra andre hushold. For eksempel var det månedlige beløpet 10–18-åringene i denne gruppen hadde til disposisjon 350 kroner lavere enn i utvalget for øvrig. Jonsson konkluderer likevel med at sammenhengen mellom foreldrenes økonomiske situasjon og barnas økonomiske ressurser er svak, og at foreldre med dårlig økonomi strekker seg langt for å prioritere barnas behov.

Inspirert av Jonsson konstruerte også vi et mål på det å være spesielt utsatt på husholdsnivå, hvor vi inkluderte barn fra familier i lavinntektsutvalget som hadde minst to av følgende kjennetegn³³: Subjektivt vurdert dårlig økonomi (foreldrenes vurdering), manglet økonomisk buffert og bodde i leid bolig på undersøkelsestidspunktet.

I motsetning til den svenske levekårsundersøkelsen fant vi, med ett par unntak, ingen forskjeller mellom barna fra familier som var i en økonomisk

³³ Grensen ble satt ved minst to kriterier fordi det var svært få barn i lavinntektsutvalget som kom fra familier som hadde alle de tre kjennetegnene (n=17).

sett mer marginal posisjon og de øvrige barna når det gjaldt følgende mål på barns økonomiske ressurser. Andelen som aldri fikk lommepenger, som ikke kunne skaffe penger til kino, som fikk mindre enn 50 kroner i lommepenger, og som brukte mindre enn 30 kroner per uke. For to andre mål (det å ikke spare penger selv og det å ikke tjene penger selv) var det imidlertid slik at en noe høyere andel blant barna som hadde en dårligere levekårsituasjon enn blant de øvrige barna i lavinntektsutvalget svarte bekreftende. Når vi ser på analysene samlet, vil vi likevel konkludere med at det var liten forskjell mellom barn fra familier med særlige økonomiske vansker og barn fra familier uten slike kjennetegn i lavinntektsutvalget. Vi foretok tilsvarende analyser basert på det samlemålet vi har anvendt i tidligere kapitler, hvor både forbruksfattigdom, boligfattigdom og subjektivt opplevd dårlig råd inngikk. Heller ikke disse analysene bekreftet de svenske funnene.

Til nå har vi sett på de ulike indikatorene på barns økonomiske ressurser hver for seg. I det følgende skal vi undersøke om det er slik at det å mangle ressurser på flere av disse indikatorene forekommer oftere i grupper som har levekårsproblemer. Vi konstruerte en indeks basert på tre ulike mål på barns økonomiske ressurser. Følgende mål inngikk i indeksen: å få mindre enn 50 kroner i uka i lommepenger, å ikke få penger av andre og å ikke tjene penger selv. Basert på indeksen delte vi barnegruppa i to. Barn med to eller flere av kjennetegnene inngikk i gruppen «mangler penger til eget forbruk», mens barn med færre enn to kjennetegn ble plassert i gruppen «har penger til eget forbruk». Hvor godt dette målet er som indikator på hvor mye penger barna har til forbruk kan selvsagt diskuteres. For eksempel er det mulig å havne i gruppen «mangler penger» dersom man får et stort beløp i lommepenger, men verken får penger av andre eller tjener penger selv. For å få tilstrekkelig store grupper til at det var mulig å undersøke gruppeforskjeller, valgte vi å være pragmatiske i vurderingen av denne indikatoren. Både for lavinntektsutvalget og i kontrollutvalget var det imidlertid slik at gruppen som basert på vår indikator ikke hadde økonomiske ressurser til rådighet brukte mindre penger per uke enn gruppen som ikke manglet penger. Forskjellen var kun signifikant innenfor lavinntektsutvalget (gjennomsnitt «mangler penger»: 35 kr per uke, gjennomsnitt «mangler ikke penger»: 51 kroner per uke, $F=9,88$, sig. 0,002). Resultatet kan likevel tolkes som en indikasjon på at indeksen faktisk fanger opp forskjeller i ressurser til rådighet blant barna i utvalget.

Blant barna i lavinntektsutvalget utgjorde gruppen som manglet penger til forbruk 31 prosent av utvalget, mens den utgjorde 23 prosent av barna i kontrollutvalget ($p<0,05$). I begge utvalgene var det for øvrig et lite

mindretall som oppga at de både fikk mindre enn 50 kroner i uka i lomme-penger, ikke fikk penger av andre og ikke tjente penger selv (4 prosent i begge grupper). Da vi undersøkte om det å mangle ressurser var relatert til særlige levekårsproblemer fikk vi følgende resultater (analyser kun for lavinntektsutvalget):

Tabell 8.4. Barnet mangler / har lite penger til eget forbruk¹, ulike undergrupper innen lavinntektsutvalget. Prosent.

	Lavinntekt, alle	Kan ikke skaffe 10.000 kr	Kommunal bolig	Subjektivt fattig	Bolig-fattig	Forbruks-fattig	Flere levekårs-mangler ²
Har ikke penger (2)	31	54***	63***	47***	37	38*	43**
Har ikke penger (3)	4	9*	16***	10***	7*	5	8**
Minste N	(591)	(54)	(63)	(94)	(136)	(172)	(114)

¹ Minst to/tre av følgende kjennetegn: mindre enn 50 kr i lomme-penger, tjener ikke penger, får ikke penger av andre. *p<0,05, ** p<0,01, ***p<0,001. Signifikanstesting refererer til forskjeller innen lavinntektsutvalget, mellom den kategorien som er oppgitt og «motpolen» i utvalget (for eksempel familier med dårlig bostandard vs familier som ikke har dårlig bostandard).

² Dvs. minst to av følgende kjennetegn; boligfattig, forbruksfattig eller subjektivt fattig.

Å ha begrenset med penger til eget forbruk var vanligere blant barn fra familier med «objektive» levekårsproblemer og blant barn fra familier hvor foreldrene vurderte økonomien til å være dårlig. Barn som bodde i kommunal bolig pekte seg ut som er gruppe som var svært utsatt. For eksempel oppga nær to av tre at de hadde minst to av kjennetegnene. Fra tidligere analyser vet vi at barn med ikke-vestlig bakgrunn og eneforsørgerfamilier er overrepresentert blant dem som bor i kommunale boliger og som har subjektivt vurdert dårlig råd. Vi gjennomførte derfor multivariate analyser (logistisk regresjon) hvor vi kontrollerte for disse faktorene.

Tabell 8.5. Logistisk regresjon, avhengig variabel minst to kjennetegn på mangler / har lite penger til eget forbruk. Kun lavinntektsutvalget (n=596).

	Blokk 1 OR	Blokk 2 OR	Blokk 3 OR
Leier kommunal bolig (ref. nei)	4,6***	3,6***	2,5**
Subjektivt fattig (ref. nei)		1,6	1,5
Kan ikke skaffe 10.000 (ref. nei)		1,7	1,7
Ikke-vestlig bakgrunn (ref. vestlig)			2,4***
Aleneforsørger (ref. to voksne i familien)			0,9

Signifikanstesting av OR. **p<0,01, ***p<0,001

Resultatene i tabellen over tyder på at barn som bor i kommunal bolig har større sannsynlighet for å ha lite penger til eget forbruk enn andre barn selv om vi tar hensyn til at disse familiene oftere enn andre opplever at de er fattige og ikke klarer å skaffe penger til uforutsette utgifter. En mulig tolkning av dette er at det å bo i kommunal bolig er en indikator på det å være i en vedvarende vanskelig situasjon, og at det er barn fra familier som har vært i en deprivert situasjon over tid som har størst sannsynlighet for å ha lite penger å bruke på seg selv. Når vi tar hensyn til etnisk bakgrunn og familietype i modellen ble imidlertid effekten av det å bo i kommunal bolig noe redusert. Tabellen viser videre at det å ha ikke-vestlig innvandrerbakgrunn er forbundet med å ha lite penger til eget forbruk uavhengig av fattigdomsmålene (leier kommunal bolig, subjektivt vurdert dårlig råd, kan ikke skaffe 10.000 kroner) og familietype. Hva dette kan skyldes er vi mer usikre på. En faktor er at barn med ikke-vestlig bakgrunn sjeldnere har kontakt med besteforeldre og andre slektninger (se kapittel 4), som er en vanlig kilde til ekstra penger. En annen faktor kan være at familiene ikke er kjent med eller deler normen om at barn i denne aldersgruppen bør ha en begrenset pengesum til eget forbruk.

Oppsummering

Analysene av barnas opplevelse av familiens økonomi viste et sammensatt bilde. Majoriteten av barna i lavinntektsutvalget oppga at familien verken hadde god eller dårlig råd eller hadde god råd, og at de ikke hadde opplevd at familiens økonomi hadde lagt begrensninger på deres egen sosiale deltakelse. Det var også bare et mindretall av barna fra familier hvor foreldrene oppga at de hadde dårlig råd, som var enige i foreldrenes vurdering. Men, det var også slik at barna i denne gruppen var langt mer tilbøyelige til å svare at familien hadde dårlig råd og til å oppgi at de hadde måttet avstå fra sosiale aktiviteter med venner, enn barn fra familier hvor foreldrene vurderte økonomien til å være bra. At det var så få barn innenfor lavinntektsutvalget som oppga at familien hadde dårlig økonomi kan, som vi har vært inne på, skyldes flere forhold. Både barns generelle tendens til å plassere seg «midt på treet» og foreldrenes bestrebelser for å skjerme barna fra virkningene av en anstrengt økonomi kan bidra til å forklare hvorfor det ikke var flere barn som oppga at familien hadde dårlig råd. Vi har dessuten ikke kunnet kontrollere for om det er forskjeller i levekår i de områdene barna bor i. Mange barn fra familier som sliter økonomisk bor i områder der det også mange

andre er i samme situasjon. Også slike forhold kan ha betydning for hvordan barn svarer på spørsmålet om familiens økonomi.

De fleste barn fra familier med lave inntekter opplever ikke at familiens økonomiske situasjon innebærer at de selv ikke har penger til rådighet. Som vi allerede har vært inne på, er det sannsynlig at noe av forklaringen på dette er at barn i vår aldersgruppe som en hovedregel ikke har mye penger til egen disposisjon. Normer om hvor stor økonomisk handlefrihet barn i ulike aldersgrupper har, står antakelig sterkt blant de fleste av foreldrene både i lavinntektsutvalget og i kontrollutvalget. Disse resultatene peker i en annen retning enn den svenske levekårsundersøkelsen (Jonsson 2001). Denne undersøkelsen hadde imidlertid et langt større aldersspenn i utvalget (10–18 år), hvilket kan tyde på at familiens økonomiske situasjon først og fremst setter sitt preg på ungdommers økonomiske handlefrihet. Dette er i tråd med resultater fra en kvalitativ britisk studie blant barn fra familier som var avhengig av sosialhjelp (Roker & Coleman 2000).

Da vi anvendte et mål på barns økonomiske ressurser basert på flere av spørsmålene om tilgang til økonomiske midler, identifiserte vi imidlertid en undergruppe av barn som hadde mindre å rutte med enn majoriteten av barna i lavinntektsutvalget. Sannsynligheten for å ha lite penger å bruke til eget forbruk var større blant barn med ikke-vestlig bakgrunn og blant barn som bodde i kommunal bolig, hvilket kan indikere at dette er grupper av barn som merker foreldrenes levekårssituasjon på en mer direkte måte enn andre barn. Hvor mange av våre økonomisk vanskeligstilte barn som har vært i denne situasjonen over tid vet vi ikke, og vi kan bare anta at barns tilgang til økonomiske midler kan være dårligere i familier som lever i en vedvarende fattigdomssituasjon enn i familier som midlertidig er i en økonomisk vanskelig situasjon. Dette ville i så fall være i tråd med funn fra flere kvalitative studier (van der Hoek 2002; Ridge 2002). At barn som bor i kommunale boliger har større sannsynlighet for å ha lite penger er et resultat som peker i den retning.

9 Barn i lavinntektsfamilier: helse og livskvalitet

Barnas helsetilstand vurdert av foreldrene: lavinntektsfamilier og «vanlige» familier

Et tema i denne undersøkelsen er om levekårssituasjonen i lavinntektsfamilier er av en type som utgjør en særegen helserisiko for barna. Har barna i lavinntektsfamilier dårligere helse?

I dette kapitlet må vi besvare dette spørsmålet ved hjelp av et begrenset sett av selvrapporterte opplysninger. Den forelderen som ble intervjuet, besvarte en del spørsmål om barnets helse og helsereelatert livskvalitet. Generelt viser svarene fra foreldrene små og ikke statistisk signifikante forskjeller mellom barna i lavinntektsutvalget og kontrollutvalget (tabell 9.1).

Tabell 9.1. Foreldrenes vurderinger: Helseplager og humørsvikt, barn seks–tolv år i lavinntektsutvalget sammenliknet med andre barn. Gutter og jenter samlet. Prosent.

Foreldrenes vurderinger:	Lavinntekt- utvalget	Kontroll- utvalget
Barnet har meget god allmennhelse	69	73
Barnet har langvarig (inkl. medfødt) sykdom, skade o.l.	16	18
- langvarig lidelse som fører til medisinbruk	12	15
- langvarig lidelse som hemmer barnet	8	7
Barnet er veldig ofte i godt humør/har pågangsmot	63	67
(Minste N)	(1624)	(310)

Ingen av forskjellene er statistisk signifikante $p < 0,05$. Medisinbruk=brukt medisin siste år for enter/ eller astma, allergi, eksem, diabetes eller annen sykdom/plage. Lidelse som hemmer barnet = plager/ lidelser som medfører bevegelseshemming, nedsatt syn eller hørsel, annen funksjonshemming, og/eller at lidelsen begrenser barnets samvær med andre barn. Vi viser ikke separate tall for gutter og jenter eller for 6–9- og 10–12-åringer, ettersom mønsteret ikke påvirkes av disse distinksjonene.

Foreldrene i lavinntektsutvalget rapporterer riktignok litt sjeldnere at barnets «helse i sin alminnelighet» er meget god, og litt sjeldnere at barnet veldig ofte «er i godt humør og har pågangsmot» (dette spørsmålet reflekterer trolig barnets generelle trivsel og overskudd). Dette kunne *kanskje* tolkes som om barna i lavinntektsfamiliene har noe dårligere helse og helsereelatert livskvalitet enn barn fra familier med typisk inntektsfordeling.

På den annen side kan det synes som om barna i familiene med den vanlige inntektsfordelingen har litt høyere andel «medfødt eller langvarig sykdom, skade eller funksjonshemming».

Til sammen kan kanskje dette mønsteret reflektere en tendens til dårligere allmennhelse hos lavinntektsbarna, men på den annen side en mer iherdig legesøking blant familiene med bedre økonomi slik at barna deres får flere lidelser diagnostisert. Men vi må merke oss at ingen av forskjellene er i nærheten av statistisk signifikans, og dette er således bare mulige antakelser som vi ikke har grunnlag for å fastslå. Og selv om spekulasjonene over skulle være riktige, innebærer de uansett at forskjellene mellom de to gruppene er små. Og det er ikke barnas alders- og kjønnsammensetning som forvrenger bildet, for når en justerer for dette, blir mønsteret akkurat det samme (tall ikke vist). Det er ingen tydelige sosiale forskjeller i helsetilstand verken for de yngre (6–9) eller de eldre (10–12) barna. For øvrig er forskjellene mellom gutter og jenter ganske små, såvel i lavinntektsutvalget som i utvalget av barnefamilier med en vanlig inntektsfordeling – vi kan riktignok notere at foreldrene i begge utvalgene rapporterer noe hyppigere at sønnene enn døtrene har en kronisk lidelse.

Det synes altså generelt som om det å tilhøre en lavinntektsfamilie ikke henger sammen med påtakelig dårligere helseforhold for barna enn å bo i en familie med «vanlig» inntekt. Dette er noe overraskende, og vi vil diskutere dette nærmere i avslutningsavsnittet, men bare her nevne at dette kan både ha å gjøre med hvordan helse er målt og med hvordan utvalgene er dannet.

Vi så tidligere (kapittel 5) at foreldrenes helsesituasjon hang sammen med familiens inntektsutvikling: lavinntektsforeldrene generelt hadde dårligere helse enn andre foreldre, og dette var mest utpreget blant foreldrene som også befant seg i en lavinntektssituasjon i flere år (selv om de med aller lavest inntekt var spesielle, se nærmere om dette, kapittel 5, tabell 5.2). Blant barna finner vi ikke noe tilsvarende tydelig mønster. Selv i de familiene som trolig har hatt en lav husholdningsinntekt (justert for antallet familiemedlemmer) over flere år, dvs. under 60 prosent av ekvivalent medianinntekt både i 2000 og 2002, finner vi ikke noe som tydelig indikerer at dette har konsekvenser for barnas helsetilstand (tall ikke vist i tabell).

Barnas kontakter med helserelaterte hjelpeinstanser og andre helseinstanser

Det ble også spurt om kontakter med sosiale tjenester og andre hjelpende instanser, og disse opplysningene kan også indirekte si noe om barnets helse (tabell 9.2).

Tabell 9.2. Foreldrenes opplysninger: Kontakt med hjelpeapparat siste halvår, barn i lavinntektsutvalget sammenliknet med andre barn. Gutter og jenter samlet. Prosent.

Foreldrene forteller at:	Lavinntekt- utvalget	Kontroll- utvalget
Barnet har mottatt spesialundervisning siste år	17*	11
Barnet har hatt kontakt med barnevernet siste halvår	6**	2
Kontakt med PPT (Ped.-Psyk. Tjeneste) siste halvår	10	9
Kontakt BUP (barne/ungdomspsykiatri) siste halvår	3	3
(Minste N)	(1622)	(310)

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$. Signifikanstesting refererer til forskjell mellom barna i lavinntektsutvalget og barna i kontrollutvalget.

Lavinntektsbarna har hyppigere mottatt spesialundervisning i siste skoleår enn barna i familier flest (henholdsvis 17 prosent og 11 prosent), og en større andel har vært i kontakt med barnevernet. Men når det gjelder tjenester direkte relatert til psykiske helseforhold, som PPT (Pedagogisk-psykologisk tjeneste) og BUP (barne- og ungdomspsykiatrien), er det ingen påvisbare forskjeller mellom de to utvalgene. Skoleproblemer og sosiale problemer forekommer hyppigere hos barn i lavinntektsfamiliene, men kontakter med det spesialiserte hjelpeapparatet som skal ta seg av psykiske vansker hos barn, er ikke mer hyppige i lavinntektsfamiliene enn hos familier flest. Kontakt med PPT eller BUP er selvsagt ikke bare påvirket av hva slags problemer barnet har, men også av de mekanismene som påvirker om problemer fører til kontakt med hjelpeapparatet eller ikke. Men når vi ser svarene i tabell 9.1 og 9.2 i sammenheng (og dessuten ti–tolv-åringenes egne svar, se nedenfor), synes det som om det i høyden er helt marginale forskjeller i psykiske plager mellom barna i lavinntektsutvalget og barna i barnefamilier som har en landsrepresentativ inntektsfordeling.

Barnas helsetilstand vurdert av foreldrene i undergrupper blant lavinntektsfamiliene

Slik barnas helse er målt her med foreldrenes vurderinger, ser det altså ut som om barna i lavinntektsutvalget generelt ikke har en helsetilstand som avviker særlig fra barna i utvalget av familier med en typisk inntektsfordeling. Men det er endel forskjeller *innen* lavinntektsutvalget (tabell 9.3).

I lavinntektsutvalget har barn med lavt utdannede foreldre, innvandrerbarna og barn der ingen i familien er yrkesaktiv, påtakelig dårligere allmennhelse – slik foreldrene vurderer det. Når det gjelder forekomsten av langvarige lidelser, har barna i aleneforsørger-familier en høyere forekomst,

mens ikke-vestlige foreldre interessant nok rapporterer *færre* kroniske lidelser blant sine barn enn foreldrene til «norske» barn i lavinntektsutvalget. Foreldrenes vurdering av barnets humør og pågangsmot varierer imidlertid praktisk talt ikke mellom gruppene.

Tabell 9.3. Foreldrenes vurderinger av barnets helseplager og humørsvikt, ulike undergrupper innen lavinntektsutvalget. Gutter og jenter samlet. Prosent.

Foreldrenes vurderinger av barnet:	Lavinntektsutvalget ialt	Lav utdanning	Innvandrere	Aleneforsørger	Ikke yrkesaktiv
Meget god allmennhelse	69	64**	62***	66	63**
Langvarig lidelse/sykdom	16	14	12**	21**	17
Veldig ofte godt humør	63	64	62	65	66
(Minste N)	(1624)	(404)	(478)	(394)	(330)

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$. Signifikanstesting refererer til forskjeller innen lavinntektsutvalget mellom oppgitt kategori og «motsatt» kategori. Eksempel: mellom barn med ikke-vestlig innvanderbakgrunn og andre, mellom barn i aleneforsørgersfamilier kontra de andre barna i lavinntektsutvalget, osv. Lav utdanning = gjelder den av foreldrene som svarer. Ikke-yrkesaktiv = ingen forelder i familien er yrkesaktiv.

Det å ha innvandrerforeldre, lav utdanning hos moren, og det å være i aleneforsørger-familie eller i en familie der ingen forelder er yrkesaktiv, trekker altså i retning av at foreldrene vurderer barnets helse som dårligere (unntak: langvarig lidelse hos barnet rapporteres forholdsvis sjeldent av ikke-vestlige innvandrerforeldre).

Dette er imidlertid ikke spesielt for lavinntektsfamiliene. Også i kontrollutvalget ser vi slike tendenser: de (relativt få) ikke-yrkesaktive foreldrene og aleneforeldrene i kontrollutvalget rapporterer noe flere helserelaterte vansker hos sine barn enn de andre foreldrene i kontrollutvalget (det er for få innvandrerforeldre i kontrollutvalget til å gjøre en meningsfull sammenligning mellom innvandrere og «norske» i kontrollutvalget). Med andre ord: foreldrene bedømmer barnets generelle helsetilstand og barnets humør/pågangsmot litt bedre i familier med mor/far i parforhold, minst en yrkesaktiv og med foreldre med middels/høy utdanning – *uansett* om familien er i lavinntektsutvalget eller i kontrollutvalget. Slike sosiale kriterier ser altså ut til å være mer vesentlige for hvordan forelderens bedømmer barnets helse enn om familien hadde lav inntekt i år 2000.

Varierer barnas helsetilstand med omfanget av fattigdomsproblemene?

Tross det som er vist i forrige avsnitt, kan en ikke se bort fra at det er grupper innen lavinntektsutvalget som har en særlig vanskelig materiell

situasjon. Har slike problemer sammenheng med foreldrenes vurdering av barnas helse (tabell 9.4)?

Tabell 9.4. Foreldrenes vurderinger av barnets helse i lavinntektsutvalget: Boligfattige, forbruksfattige og subjektivt fattige. Prosent.

Foreldrenes vurderinger av barnet:	Lavinntektsutvalget ialt	Boligfattige	Forbruksfattige	Subjektivt fattige
- meget god allmennhelse	69	65*	66	61**
- langvarig lidelse ol.	16	15	14	19
- veldig ofte godt humør	63	62	64	56**
(Minste N)	(1624)	(406)	(514)	(280)

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$. Signifikanstesting refererer til forskjeller innen lavinntektsutvalget mellom oppgitt kategori og de andre i lavinntektsutvalget. For definisjoner av boligfattige, forbruksfattige og subjektivt fattige, se undertekst tabell 5.4.

I noen grad vurderer foreldrene i boligfattige familier den allmenne helse-tilstanden til barnet som litt dårligere enn ellers i lavinntektsutvalget. Det mest markerte er imidlertid at foreldre som subjektivt oppfatter sin situasjon som særskilt fattig («pengene strekker ikke til») også karakteriserer barnets helse som særskilt dårlig, og blant slike foreldre er det markert sjeldnere at en mener at barnet veldig ofte har «godt humør og pågangsmot». Sammenhengen mellom foreldrenes subjektive karakteristikk av familieøkonomien som dårlig og barnets helse som dårlig kan ha sammenheng med en mer generell måte å karakterisere sider ved sin tilværelse på – men det er ikke bare subjektive tendenser i bildet, ettersom de «subjektivt fattige» foreldrene også hadde en svakere materiell levestandard enn andre innen lavinntektsutvalget (se avsnittet *Mer helserelevante problemer der fattigdommen oppleves sterkt?* i kapittel 5).

Ti–tolv–åringenes eget syn: forskjeller mellom lavinntektsutvalget og familier flest?

Når det gjelder analysen av helsetilstanden til ti–tolvåringene i denne undersøkelsen har vi imidlertid to forskjellige kilder: foreldrenes vurderinger (analysert i avsnittene over) og barnas egne vurderinger. De 779 ti–tolvåringene som selv er blitt intervjuet i denne undersøkelsen ble også stilt spørsmål om helse, trivsel og velvære. Dels var disse spørsmålene praktisk talt identiske med hva foreldrene ble spurt om (for eksempel om hvordan helsen er i sin alminnelighet), men endel spørsmål om symptomer m.v. var noe annerledes. Ga ti–tolvåringene i lavinntektsutvalget et bilde av sin egen

helsetilstand som var særlig annerledes enn ti–tolv–åringene i utvalget blant familier med «vanlig» inntektsfordeling (tabell 9.5)?

Tabell 9.5. Ti–tolv–åringenes egne vurderinger av sin helse og livskvalitet. Barn i lavinntektsutvalget og barn i kontrollutvalget. Gutter og jenter samlet. Prosent.

Ti–tolv–åringenes egne vurderinger	Lavinntektutvalget	Kontrollutvalget
Synes helsen er «veldig god»	54	49
Har psykosomatiske symptomer	35	30
Har symptomer på mistriivsel	48	51
Har det «veldig godt» for tiden	55	61
(Minste N)	(595)	(138)

Ingen av forskjellene er statistisk signifikante. Psykosomatiske symptomer = har nylig hatt minst tre av følgende symptomer: hodepine, vondt i ryggen, vondt i magen, vært svimmel. Symptomer på mistriivsel = har nylig hatt minst tre av det følgende: vanskelig for å sove, vært trist/lei seg, vært i dårlig humør, vært nervøs, svarer nei om han/hun nylig har gledet seg til noe. Vi bruker betegnel-sene psykosomatiske symptomer og symptomer på mistriivsel på disse gruppene symptomer, men hva for eksempel hodepine, vondt i magen, nervøsitet, søvnløshet, har gledet seg til noe, osv. skal fortolkes som kan selvsagt diskuteres (Due et al. 2003; Hetland et al. 2002).

Ti–tolv–åringene i lavinntektsutvalget synes tilsynelatende litt oftere enn ti–tolv–åringer i utvalget av familier med «normal» inntektsfordeling at helsen er «veldig god» (dette gjelder for guttene, ikke jentene – tall ikke vist). De rapporterer imidlertid psykosomatiske symptomer litt oftere, og litt færre av dem synes at de har de «veldig godt» for tiden. Det er altså motstridende tendenser. Ingen av forskjellene mellom lavinntektsbarna og barn flest som blir vist i tabell 9.5 er statistisk signifikante, noe som også har sammenheng med at utvalgene ikke er store (med disse utvalgsstørrelsene måtte det vært omlag 8–10 prosents forskjell mellom de to gruppene for å oppnå statistisk signifikans). Generelt kan vi altså ikke fastslå noen forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget i hvordan ti–tolv–åringene opplever sin egen helsetilstand.

Ti–tolv–åringer egne vurderinger: forskjeller innen lavinntektsutvalget?

Men *innen* lavinntektsutvalget er det noen påtakelige – og uforutsette! – mønstre i hvordan ti–tolv–åringer med forskjellig familiebakgrunn forteller om helseplager og livskvalitet (tabell 9.6). Et overraskende funn gjelder ti–tolv–åringene i lavinntektsutvalget fra familier der begge foreldrene har ikke-vestlig innvandrerbakgrunn. Hele to tredeler (68 prosent) av disse innvandrerbarna sier at den allmenne helsetilstanden deres er «veldig god», mot 54 prosent generelt i lavinntektsutvalget (og 49 prosent blant ti–tolv–åringer

i kontrollutvalget). På samme vis rapporterer innvandrerbarna i lavinntektsutvalget blant ti–tolv-åringene relativt lite psykosomatiske symptomer og forholdsvis få symptomer på mistriivsel.

Innvandrerbarnas *foreldre* i lavinntektsutvalget rapporterte at barna sine hadde relativt dårlig allmennhelse (men få varige sykdommer, jfr. tabell 9.3). Innvandrerbarna selv gir et mer positivt bilde av sin egen helse. Ingen annen undergruppe blant ti–tolv-åringene, ikke i lavinntektsutvalget og heller ikke i utvalget blant familier flest, rapporterer så bra generell allmennhelse og så få psykosomatiske symptomer og symptomer på mistriivsel som ti–tolv-åringene i lavinntektsutvalget fra familier der begge foreldrene har ikke-vestlig bakgrunn.

Tabell 9.6. Ti–tolv-åringenes egne vurderinger av sin helse og livskvalitet, for forskjellige undergrupper innen lavinntektsutvalget. Gutter og jenter samlet. Prosent.

Ti–tolv-åringenes egne vurderinger	Lavinntektsutvalget ialt	Lav utdanning	Innvandrer	Aleneforsørger	Ikke yrkesaktiv
Synes helsen er veldig god	54	56	68***	49	58
Psykosomatiske symptomer	35	31	25**	38	30
Symptomer på mistriivsel	48	44	35***	53	43
Har det «veldig godt»	55	49	57	53	47*
(Minste N)	(595)	(158)	(166)	(154)	(124)

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$. Signifikans refererer til forskjeller innen lavinntektsutvalget mellom angjeldende gruppe og den «motsatte» gruppen. Eksempel: innvandrerbarn (begge foreldrene ikke-vestlige innvandrere) kontra «norske» barn (begge foreldrene norskfødte), barn i aleneforsørgerfamilier kontra barn i andre familier innen lavinntektsutvalget, osv. Lav utdanning = mors utdanning ungdomsskole eller uoppgitt. Ikke-yrkesaktiv = ingen forelder i familien er yrkesaktiv.

Det er også tendenser til at ti–tolv-åringene i familier i lavinntektsutvalget der foreldrene har lav utdanning eller der ingen av foreldrene er yrkesaktive rapporterer noe færre helseproblemer enn andre ti–tolv-åringer i lavinntektsutvalget – denne tendensen gjelder imidlertid ikke spørsmålet om en har det «veldig godt for tiden». Men ti–tolv-åringene i lavinntektsutvalget som kommer fra aleneforsørgerfamilier har en svak (ikke statistisk signifikant) tendens til å rapportere noe flere helse- og livskvalitetsproblemer.

Ti–tolv-åringer egne vurderinger: mer helseproblemer med økende materielle mangler?

Vil tendensen vi observerte i forrige avsnitt også vise seg når lavinntektsfamiliene blir gruppert etter indikatorer for materielle problemer? Altså at i

familier med tegn på flere materielle mangler vil ti–tolv–åringene selv rapportere heller færre enn flere helselidelser?

Faktisk er det en slik tendens, riktignok svært svak. Ti–tolv–åringer fra familier som kan kalles boligfattige, forbruksfattige eller subjektivt fattige familier etter foreldrenes mening (den intervjuete foreldereren sier at pengene «ikke strekker til»), har en svak tendens til å gi *bedre* vurderinger av sin allmenne helsetilstand og rapportere færre psykosomatiske symptomer enn ti–tolv–åringer generelt i lavinntektsutvalget. Når det gjelder symptomer på mistriksel og svar angående har det «veldig godt» for tiden, er forskjellene imidlertid svært små mellom undergruppene av lavinntektsutvalget vi analyserer i tabell 9.7.

Tabell 9.7. Ti–tolv–åringenes egne vurderinger av sin helse og livskvalitet, i grupper innen lavinntektsutvalget med spesielle fattigdomsproblemer. Prosent.

Ti–tolv–åringenes egne vurderinger	Lavinntektsutvalget ialt	Boligfattige	Forbruksfattige	Subjektivt fattige iflg foreldre	«Ikke god råd» iflg barna
Synes helsen er veldig god	54	61*	58	62	55
Psykosomatiske symptomer	35	33	30	31	34
Symptomer på mistriksel	48	45	46	50	54**
Har det «veldig godt»	55	51	54	47	50*
(Minste N)	(595)	(136)	(172)	(94)	(282)

* p<0,05, ** p<0,01, ***p<0,001. Signifikans refererer til forskjeller innen lavinntektsutvalget mellom angjeldende gruppe og den «motsatte» gruppen. For definisjoner, se undertekst tabell 5.4. Merk at «subjektivt fattige» refererer til den intervjuete forelderens oppfatning, ikke til barnets syn, mens «Ikke god råd» refererer til hvordan barnet selv oppfatter familiens økonomi.

Opp mot halvparten (omlag 45 prosent) av disse ti–tolv–åringene i lavinntektsutvalget mener at deres egen familie skal klassifiseres som å ha forholdsvis dårlig råd (svaralternativene «verken god eller dårlig råd» eller «dårlig råd»). Tabell 9.7 viser at de ti–tolv–åringene som selv opplever at familien ikke har god råd, rapporterer sin egen allmenne helsetilstand på samme måte som resten av ti–tolv–åringene i lavinntektsutvalget. Flere av dem rapporterer imidlertid symptomer på mistriksel og færre sier de «har det veldig godt for tiden». Dette kan altså tyde på at for ti–tolv–åringene selv er det en sammenheng mellom opplevelsen av familiens økonomiske problemer og manglende trivsel i hverdagen, men det er ikke en tilsvarende sammenheng til hvordan ti–tolv–åringene opplever sin egen helse.

Når det gjelder familiens inntektsutvikling over tid (dvs. hvor familien som ble klassifisert som lav inntekt i 2000 befant seg i inntektshierarkiet i 2002), gir ikke ti–tolv–åringenes svar noe tydelig mønster som kan tolkes som en sammenheng mellom helse og familiens inntektsutvikling de siste to–tre år.

Et overraskende resultat?

Det overordnede resultatet i dette kapitlet er altså at i denne undersøkelsen kan vi ikke fastslå noen tydelige og klare tendenser til at barn i lavinntektsfamilier har dårligere helse enn barn i familier med en vanlig inntektsfordeling. Riktignok ser vi at foreldrene i noen grupper *innen* lavinntektsutvalget (innvandrere, foreldre med lav utdanning, ikke-yrkesaktive foreldre, og til dels aleneforsørgere) rapporterer endel mere helseplager blant sin barn enn andre i lavinntektsutvalget. Det samme mønsteret ser vi imidlertid også blant foreldrene i kontrollutvalget, slik at hovedresultatet er at denne undersøkelsen ikke kan påvise noen skarpe skiller i helsetilstand mellom barn i lavinntektsfamilier og andre barn.

Dette er noe overraskende, når en tar i betraktning at mange tidligere undersøkelser, såvel i Norden som i andre vestlige land, har konstatert at det er forskjeller i barns helse når de grupperes etter deres foreldres sosioøkonomiske status. Spedbarnsdødeligheten i Norge er høyere hos enslige mødre og varierer med foreldrenes, særlig morens, utdanningsnivå (Arntzen 1996; Arntzen et al. 2004). Sosioøkonomiske dødelighetsforskjeller blant barn forøvrig er lite kartlagt i Norge, men slike er funnet i Sverige (Bremberg 2002). Noen norske undersøkelser (Finnvold et al. 1997; Lindbaek et al. 2003) og nordiske (Grøholt et al. 2001; Halldorsson et al. 2000) tyder på at barn i familier lavt i utdannings-, inntekts- og lagdelingshierarkiet har noe høyere forekomst av kroniske lidelser som blant annet astma. Det er også vist at barn i familier som mottar sosialhjelp er oftere på sykehus enn andre barn (Finnvold & Nordhagen 1996). En studie tyder dessuten på at sosioøkonomiske helseforskjeller blant barn i Norge snarere er blitt større enn mindre fra 1984 til 1996 (Berntsson & Kohler 2001). Også psykosomatiske (Berntsson & Kohler 2001) og psykologiske (Due et al. 2003) tilstander, og høydevekst blant barn (Halldorsson et al. 2000), framviser sosiale ulikhetsmønstre i Norge og i Norden, og i Sverige er det påvist sosiale forskjeller blant barn i skadefrekvens og trafikkulykker (Bremberg 2002).

I denne undersøkelsen finner vi imidlertid ikke klare forskjeller i helse mellom barna i lavinntektsutvalget og barna i kontrollutvalget. Hvorfor? Antakeligvis har dette flere grunner. Vi bør ta i betraktning at de tidligere undersøkelsene sjelden viser spesielt store forskjeller i barns helse relatert til deres sosioøkonomiske bakgrunn, og noen undersøkelser viser praktisk talt ingen overhyppighet av manifeste helseproblemer blant barn i familier lavt i de sosiale hierarkiene (se f.eks. Grøtvedt & Belsby 1995; West & Sweeting 2004). Det er altså ikke slik at et sosioøkonomisk mønster er så sterkt at det slår tydelig igjennom i alle undersøkelser.

Dessuten ble barnas helse i denne undersøkelsen kartlagt på en begrenset måte. Dødelighet blant barna ble (selvsagt) ikke registrert, ingen tester ble foretatt, og det er ikke gjort fysiske målinger. Fødselsvekt, vekst-rater og høydevekst er blant de helserelaterede indikatorer som har vist klarest sosioøkonomiske forskjeller blant barn (Halldorsson et al. 2000; Power & Matthews 1997) (for en problematisering, se Cernerud 1992), men slike data har vi ikke tilgang til. I den aldersgruppen barn som blir undersøkt her, kan helseulikhetene være vanskelig å kartlegge. Generelt har barn få helse-lidelser og derfor kan ulikhetene lett bli oversett om en ikke har tilstrekkelig sensitive målinger, eller eventuelt så store utvalg at forskjeller som gjelder noen få prosent syke i utvalget kan fastslås med statistisk sikkerhet. Det er mulig at de sosiale ulikhetene mer består i danning av et potensial for fram-tidig helse (Wadsworth 1996; Wadsworth 1997) enn i oppkomsten av mani-feste sykdomsplager allerede i barneårene. Å måle helsepotensial er imid-lertid vanskeligere enn å kartlegge veldiagnostiserte sykdommer og funk-sjonshemninger. Det er altså mulig at opplysningene i dette materialet er av den type som i liten grad vil kunne demonstrere sosiale forskjeller.

Dernest kan det være at de utvalgene vi sammenlikner har egenskaper som gjør det vanskelig å påvise forskjeller. Lavinntektsutvalget fanger inn barn i familier som i år 2000 hadde inntekter under 60 prosent av ekvivalent husholdningsinntekt, men i hvor stor grad dette forteller om hva slags materiell og sosial deprivasjon barnet har vært utsatt for over tid er usikkert. Dessuten har bare 53 prosent av det uttrukne lavinntektsutvalget deltatt, og siden det er kjent at frafallet i slike undersøkelser oftest er størst blant grup-per med særlige vanskelige livssituasjoner, kan frafallet ha minsket mulig-heten til å avdekke de «virkelige» sosiale forskjellene i helse blant barn.

Endelig kan det tenkes at det utvalget av barn som blir undersøkt her er i en livsfase da de sosioøkonomiske helseforskjellene er forholdsvis små og derfor vanskelige å fastslå. En hypotese går ut på at sosiale forskjeller i helse utjevnes i skolealderen for deretter å øke igjen som yngre voksne (West 1997). Forklaringen skal være at for småbarn er hjemmemiljøet den over-skyggende miljøfaktor, og derfor slår de sosioøkonomiske forskjellene mellom bakgrunnsfamiliene tydelig ut i denne fasen. I skolealderen, derimot, er skolen, fritidsaktivitetene og vennekretsen de dominerende omgivelsene. Her kan miljøet variere mindre mellom barn med ulik sosial bakgrunn, og følgelig blir helseforskjellene mindre (Vuille & Schenkel 2001; West & Sweeting 2004).

Utjevningshypotesen antar at det er særlig små sosioøkonomiske helseulikheter i alderen fra ca. 8–10 år til ca. 14–16 år. En stor del av vårt

utvalg faller altså inn i denne aldersgruppen, og det kunne være en forklaring på at vi ikke påviser forskjeller mellom barna i lavinntektsutvalget og barna i kontrollutvalget. Hypotesen er imidlertid omstridt, og flere undersøkelser tyder på at (små) sosioøkonomiske mønstre i helse finnes i hele barndommen uten noen utjevningssfase i tidlig ungdom (Due et al. 2003; Halldorsson et al. 2000).

Hva er det som betyr noe for barns helse?

Selv om en ikke finner tydelige generelle sammenhenger mellom familienes inntektssituasjon og barnas helse, bør en likevel ikke overse at i noen tilfelle synes det som om familiens materielle problemer, og i det minste *opplevelsen* av disse problemene, har sammenheng med barnas helsetilstand. Når foreldrene opplever familiens situasjon som «subjektivt fattig», tolker de barnas helsetilstand som relativt dårlig. Det samme skjer blant ti–tolvåringene selv, som rapporterer flere symptomer på mistriivsel og manglende velvære når de oppfatter familiens økonomi som mindre god. Slikt peker hen på at materielle problemer, og kanskje særskilt *opplevelsen* av slike problemer, er en stressfaktor som kan gi utslag i mentale helseproblemer og psykosomatiske (og tilslutt kanskje også somatiske) lidelser.

For øvrig er det et bilde som tegner seg tydelig i dette materialet. Det har for såvidt ikke så mye med familienes inntektssituasjon å gjøre, men det er likevel viktig å legge merke til. Det er relatert til hypotesen om at i våre typer samfunn, der den materielle levestandarden sjelden er så lav at den direkte fører til helseskade, vil trekk ved det *sosiale* og *psykososiale* miljøet ha mye å si for helsetilstanden, særlig når en undersøker *vurderinger* av allmenn helsetilstand, livskvalitet og velvære (Due et al. 2003; Elstad 1998). Et tidligere prosjekt fant således tydelig sammenheng mellom elevens skoletrivsel og deres helsetilstand (Kristofersen 1995).

Tabell 9.8. Ti–tolv–åringene: Prosentandeler med «meget/veldig god» allmennhelse i kategorier med ulik grad av trivsel i skole- og omgangsmiljøet. A: Ti-tolv-åringenes allmennhelse vurdert av ti–tolvåringene selv. B: Ti–tolv-åringenes allmennhelse vurdert av foreldrene.

	Veldig godt/ helt enig	Godt/ litt enig	Middels- dårlig/uenig
A: Ti–tolv-åringenes egenvurderte helse:			
Prosent som sier den er «veldig god»			
Hvordan liker du deg på skolen?	60	48	44**
Alle i klassen blir godtatt, også de ikke-flinke	60	46	45**
Klassekameratene liker meg	55	46	44
Hvordan liker du friminuttene?	58	46	42**
Jeg har god kontakt med klassestyreren	57	45	39**
Læreren er interessert i meg som person	59	45	45**
Hvordan synes klassestyreren du er faglig?	66	51	41***
B: Ti–tolv-åringenes allmennhelse vurdert av foreldrene: Prosent «meget god»			
Hvordan liker du deg på skolen?	72	64	56**
Alle i klassen blir godtatt, også de ikke-flinke	72	62	57**
Klassekameratene liker meg	70	60	35***
Hvordan liker du friminuttene?	70	60	55**
Jeg har god kontakt med klassestyreren	67	65	66
Læreren er interessert i meg som person	70	62	63
Hvordan synes klassestyreren du er faglig?	68	68	55*

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$. Signifikans refererer til forskjellen mellom kategoriene målt med kji-kvadrat-test. $N=734-773$ ti–tolvåringer, antall i hver svarkategori varierer mellom spørsmålene. Barn i lavinntektsutvalget og i utvalget blant familier flest slått sammen.

I dette materialet finner vi også slike forbindelser. Tabell 9.8 viser at ti–tolv-åringenes oppfatning av egen generelle helsetilstand har klar sammenheng med hvordan de opplever skolesituasjonen. Dette gjelder både spørsmål om en generelt liker seg på skolen og i friminuttene, om en trives sammen med klassekameratene, og om en har et godt forhold til og opplever anerkjennelse fra klassestyreren. Tabell 9.8 viser også at dette mønsteret gjelder ikke bare når ti–tolv-åringene selv vurderer sin egen helse, men også når foreldrene vurderer ti–tolv-åringenes helse. Her er det altså overensstemmelse i hvordan foreldre og barn svarer: Jo bedre barna trives på skolen og jo bedre de oppfatter skolemiljøet, jo bedre allmennhelse har de – både i følge barnas egne vurderinger og i følge foreldrenes syn.

Mønsteret vi ser i tabell 9.8 gjentar seg noenlunde på samme måte når vi i stedet for svarene på «Hvordan er helsen din?»-spørsmålet bruker ti–tolv-åringenes svar på spørsmålene om psykosomatiske symptomer og

symptomer på mistrivsel (tabell ikke vist). Og *enda klarere* avtegner dette mønsteret seg når vi bruker svarene på det mest generelle spørsmålet om livskvalitet: «Hvordan har du det for tiden?».

Med andre ord: For ti–tolv-åringene inntar skolen, forholdet til lærerne og kanskje enda mer forholdet til klassekameratene, en dominerende betydning. Har barnet gode opplevelser her, opplever de også lettere sin helsetilstand som positiv, og enda mer positive er svarene om generell livskvalitet (representert med spørsmålet om hvordan barnet har det for tiden). Omvendt: konflikter med andre elever i klassen, manglende anerkjennelse fra læreren og generell lav trivsel i skolesituasjonen henger sammen med oppfatninger om en mindre bra helsetilstand. Dette mønsteret framtrer enten en spør barna selv eller foreldrene om barnas helsetilstand – og i denne undersøkelsen, med den måten helse er målt på her, er dette mønsteret mer dominerende enn de få og svært svake sammenhengene vi finner med familiens inntektssituasjon.

Konklusjon

Et sentralt tema i denne undersøkelsen har vært om familiers lave inntekt og fattigdomsproblemer medfører så vanskelige livsforhold at barnas helse lider under det. Et hovedfunn er at her er det vanskelig å påvise noen *direkte* sterk sammenheng mellom familiens inntektsnivå og barnets helse, slik helse er målt her. Barna i lavinntektsutvalget har ikke påtakelig dårligere helse (slik foreldrene ser det) enn barna i utvalget av familier flest.

Men det er likevel påvist sammenhenger som viser forbindelser mellom barnas helse og familienes sosiale og sosioøkonomiske situasjon. En indeks som måler bakgrunnsfamiliens vansker ved opplysningene om mor har lav utdanning, om barnet lever i en aleneforsørger-familie, om minst en forelder er ikke-vestlig innvandrer, og om forelderen/ingen av foreldrene i familien er yrkesaktive, har samband med foreldrenes vurdering av barnets allmenne helsetilstand (tabell ikke vist). På samme måte er det tydelig at der foreldrene sier de opplever fattigdomsproblemer er også foreldrenes vurdering av barnets helse dårligere.

Hvor sterkt vi skal vektlegge slike mønstre er imidlertid usikkert når vi tar i betraktning barnas *egne* svar. Den sosiale situasjonen i familien og den opplevde fattigdommen blant foreldrene henger sammen med noe dårligere foreldrevurderinger av barnets allmenne helse, men slike sider ved bakgrunnsfamilien er praktisk talt uten sammenheng med hvordan ti–tolv-åringene *selv* karakteriserer sin helse. Det er tvert om spor av at ti–tolv-

åringene som kommer fra mer vanskeligstilte familier selv gir et mer positivt inntrykk av sin egen helse enn barna som kommer fra bedre situerte familier. Dette reflekterer kanskje flere ting – det vi har kalt Polyanna-effekt, eller språklige vaner (hvorfor rapporterer innvandrerbarna selv så god helse?) – slik at den underliggende «objektive» helsetilstanden er vanskelig å avdekke på noen presis måte.

Vi bør imidlertid ta noen forbehold her. Ti–tolv-åringene er spurt om det hender at «foreldrene dine ikke har hatt råd til å gi deg penger til» fem typer vanlige barneaktiviteter. Det er ingen lineær forbindelse mellom svarene og hvordan barna vurderer helsetilstanden sin. Om vi imidlertid plukker ut det *lille antallet* (30 av 779) som *generelt* opplever at foreldrene ikke har penger til slike aktiviteter (dvs. som svarer bekreftende på fire eller fem av alternativene), er det markant at disse få også rapporterer dårligere egenvurdert helse og flere symptomer på psykosomatikk og mistriksel. Vi kan også notere at blant ti–tolvåringene i lavinntektsutvalget som opplever sin egen families økonomiske situasjon som vanskelig (bortimot halvparten av ti–tolv-åringene i lavinntektsutvalget svarer at familien «ikke har god råd»), er det forholdsvis mange som rapporterer symptomer på mistriksel, mens forholdsvis få sier de «har det veldig godt» for tiden.

Men alt i alt er det likevel få markerte sammenhenger mellom materiell situasjon og hvordan barnet rapporterer om sin helse eller helserelaterte livskvalitet. Om barnet har eget rom eller ikke spiller knapt noen rolle, og det er ikke noe tydelig samband mellom om ti–tolv-åringene har mange materielle ting (som CD-spiller, sykkel, PC etc.) og deres helsetilstand.

Slike mønstre kan, som diskutert over, oppstå fordi barns helse stort sett er god. Til forskjell fra for eksempel et utvalg av 50-årige menn (eller, for den saks skyld, 20-årige kvinner), er det blant 6–12-åringene bare et lite antall som vil kunne klassifiseres som å ha betydelige helsevansker. At alvorlige helseproblemer blant barn opptrer oftere i fattige familier kan være, men hyppigheten kan være så lav at forskjellene i hyppighet rett og slett ikke lar seg fastslå med statistisk sikkerhet i dette datamaterialet.

Tillegg: Metodespørsmål – om barns og voksnes svar på spørsmål om barns helse

For ti–tolv-åringene i utvalget har vi to kilder for å bedømme deres helse og livskvalitet: både barnas egne vurderinger og hva den intervjuete forelderen sier. Spørsmålene har ikke vært helt identiske, men likevel tilstrekkelig sammenfallende til at en kan undersøke samsvaret. Dette reiser spørsmålet om validitet: er barnas egne opplysninger eller foreldrenes opplysninger de mest pålitelige, eller er et slikt spørsmål relevant?

I denne undersøkelsen synes det som om foreldrene generelt er mer villige til å si at barnas helse er utmerket enn barna selv er. Blant foreldrene (lavinntektsutvalget og kontrollutvalget samlet) sa 66 prosent at barnets helse var «meget god», mens blant barna valgte 53 prosent alternativet «veldig god». Det virker altså som om barna forstår sin allmenne helsetilstand i mer nøkterne termer enn foreldrene. Avvikene er imidlertid som regel ikke dramatiske. Både foreldre og barn skulle velge mellom en firedelt skala, og nesten seks av ti svarte likt, dvs. for 57 prosent av foreldre-barn-parene valgte de samme plassering på skalaen, og for 39 prosent var det bare mindre avvik (dvs. et avvik på en verdi på skalaen). Bare fire prosent av foreldre-barn-parene hadde større forskjell mellom svarene, men siden de fleste velger det beste eller nest-beste svaralternativet vil avvikene sjelden være store. Det var dessuten ingen påtakelig forskjell mellom lavinntektsutvalget og utvalget av familier flest når det gjaldt overensstemmelsen mellom foreldrenes og ti–tolv-åringenes vurderinger.

Tidligere studier tyder på at overensstemmelsen mellom barns og voksnes rapportering om barns helse er forholdsvis god når det gjelder klare, somatiske helseplager, men mindre god når det gjelder vurdering av allmenn helse, sinnstilstand, humør, allmenne velvære ol. (Sweeting & West 1998). Det er spor av et slikt mønster også i dette datamaterialet. Ti–tolv-åringene ble spurt om de «siden sommerferien» har vært trist eller lei seg, har vært i dårlig humør eller har vært nervøse. Foreldrenes vurdering av hvor ofte barnet har «godt humør og pågangsmot» var praktisk talt uavhengig av om barnet *selv* mente det nylig hadde vært trist, i dårlig humør o.l. i dette datamaterialet. Det synes altså som om mange foreldre ikke får med seg at barna har opplevelser som de tolker som psykiske eller humørmessige nedturer. I denne forstand kan det synes som om visse forhold absolutt bør avdekkes via barnas egne svar, ettersom foreldrene kanskje ofte er insensitive for barnas «indre» verden.

Slike mønstre peker hen mot at det finnes sykdommer og diagnoser der det er lett å oppnå samme svar fra barn og foreldre – for eksempel om barnet tar behandling for astma eller diabetes, eller har brukket en arm. Spørsmål om allmenn

helsetilstand og om mer subjektive vurderinger er mer påvirket av tolkninger og vurderinger, og her kan flere ting spille inn.

I dette materialet viser det seg at jo dårligere den svarende forelderen bedømmer sin *egen* helsetilstand, jo mer «negativt» svarer han/hun når det gjelder barnets helse (tabell ikke vist). Dette kan være uttrykk for en reell situasjon (som at noen familier er rammet både av dårlig helsetilstand hos barnet og hos forelderen). Men det kan også være et utslag av det subjektive spillerommet som finnes i slike intervjuer. Valget mellom karakteristikker som «meget god», «god» og «middels» kan skje på grunnlag av talemåter og språkvaner om hvordan adjektiver brukes, slik at graden av nøkternhet eller entusiasme i språkbruken genererer av seg selv en viss sammenheng mellom svarene som avgis for egen del og for barnet.

Bildet kompliseres enda mer om vi trekker barnets egne vurderinger inn. De sosiale mønstrene vi kan finne i dette materialet avhenger også av om foreldrene eller barna blir spurt. Vi har sett at selv om innvandrereforeldrene ofte oppfatter sine barns allmennhelse som litt dårligere enn hvordan andre foreldre oppfatter sine barns helse (tabell 9.3), gir innvandrerbarna selv uttrykk for en bedre allmennhelse enn det andre barn gjør (tabell 9.6). Et slående uttrykk for slike uoverensstemmelser ser vi i tabell 9.9. Når foreldrene blir spurt er barnets helse bedre jo høyere utdanning hos moren, når barnet *selv* blir spurt er barnets helse bedre jo *lavere* utdanning moren har. Begge mønstrene er «statistisk signifikante».

Tabell 9.9. Sammenhengen mellom ti–tolv-åringenes allmennhelse og morens utdanningsnivå. Forelderens svar og ti–tolv-åringenes egne svar. Prosent.

	Morens utdanningsnivå		
	Lavt	Middels	Høyt
Forelderens vurdering: Andel (%) som sier at barnet har «meget god» allmennhelse	61	67	72*
Ti–tolv-åringens egenvurdering: Andel (%) som synes helsen er «veldig god»	60	51	47*
(Minste N)	(227)	(397)	(151)

* p<0,05, ** p<0,01, ***p<0,001. Signifikans refererer til forskjellen mellom barn der mor har henholdsvis høy og lav (inkludert uoppgitt) utdanning.

Hvordan skal en fortolke dette? Det er åpenbart at ikke bare barnets «virkelige» helsetilstand spiller inn. En forklaring kan være at det kanskje er svært vage helseforskjeller stort sett mellom barn av lavt og høyt utdannede mødre, når helse måles slik det er gjort her. Lavt utdannede mødre har imidlertid selv stort sett dårligere helse, og deres egen problematiske helsesituasjon spiller kanskje inn i hvordan de fortolker sine barns helsetilstand. Men hvorfor bedømmer barna det selv slik at de ikke bare mener at egen helse ikke varierer med mors utdanning, men at den til og med er *best* der moren har lav utdanning? Kan det være at barn som opplever hjemmesituasjonen som vanskelig har et behov for å kompensere, en

(bevisst eller ubevisst) trang til å male sin situasjon lysere – det som noen ganger kalles Polyanna-komplekset?

I sum er det problemer knyttet både til det subjektive spillerommet som ligger i mange av de spørsmålene som er brukt for å kartlegge helse og livskvalitet i denne undersøkelsen, og dessuten oppstår fortolkningsproblemer i skjæringsfeltet mellom barnas egne og foreldrenes svar – som begge relaterer seg til barnets situasjon. Å erklære den ene partens vurderinger (for eksempel foreldrenes) av barnets helse som mer gyldig eller pålitelig enn det barnet svarer, er neppe holdbart. Det kan kanskje heller være at svarene fra foreldrene og barna representerer to gyldige, men likevel ulike, inntak til helsesituasjonen (jfr. Sweeting & West 1998) – og dessuten at en særlig bør legge vekt på svarene når de to partenes rapporter er overensstemmende.

10 Konklusjoner og tiltak³⁴

Som ledd i EU-landenes ambisjoner om en mer integrert sosialpolitikk, ble en gruppe ledende eksperter invitert til å presentere sine perspektiver på nye utfordringer for velferdsstaten (Esping-Andersen m.fl. 2002). Her ble det brukt betydelig plass på å diskutere «en barnesentrert sosial investeringsstrategi». Grunntanken i argumentasjonen er at for å forbli konkurransedyktig i framtidens kunnskapssamfunn, må Europa investere i barn. I dag er barnekullene i mange EU-land små, og framtidens voksne skal forsørge mange pensjonister. Altså må den menneskelige kapitalen som barn utgjør, tas godt vare på. At mange barn vokser opp i familier der hverdagen preges av fattigdom, er en dårlig investering. Det er derfor avgjørende å komme barnefattigdommen til livs.

Det er lett å slutte seg til denne argumentasjonen som en begrunnelse for å bekjempe barnefattigdom. Samtidig er barn ikke bare framtid. De er også mennesker som er til stede her og nå. Selv om barn er avhengig av andre, og livene deres i stor grad er bestemt og begrenset av de voksne rundt dem, er de også aktive sosiale vesener med sine egne ønsker, ambisjoner og prioriteringer. Familien har avgjørende betydning, men barn har også et liv på skolen, i fritidsaktiviteter og i venneflokket. De har ikke bare en verdi som «human becomings», men også som «human beings» som Qvortrup (1985) har formulert det. Barn bidrar, forhandler, produserer og reproducerer, sagt med et ord, de er aktører, ikke bare gjennom en rekke oppgaver på de ulike arenaene, men også som medprodusenter av sin egen utvikling. Selv om barndommen er en overgangsfase for hvert enkelt barn, er det samtidig slik at barndom er en permanent kategori i et hvert samfunn (Qvortrup 2001). Barn har selvstendige liv og rettigheter i kraft av å være samfunnsborgere. En ytterligere begrunnelse for å investere i barn, er derfor knyttet til deres rett til et godt liv her og nå.

I undersøkelsen «Barns levekår- betydningen av familiens økonomi for barns hverdag» har vi sett på hvilken betydning familiens inntekt har for barns dagligliv. Undersøkelsen bygger på intervjuer med foreldrene og barna om deres egne levekår, med en særlig interesse rettet mot barn i familier med

³⁴ Takk til Anne Skevik for verdifulle bidrag til dette kapitlet.

lave inntekter. I denne rapporten har vi forsøkt å besvare prosjektets sentrale problemstillinger. For det første: Hvordan er levekårsprofilen i familier med lav inntekt sammenliknet med familier i kontrollgruppa når det gjelder sentrale levekårsdimesjoner som foreldrenes inntekt, tilknytning til arbeidsmarkedet, utdanning, bostandard og tilgjengelighet til sentrale forbruks-goder? For det andre: Hvordan beskriver barna selv og foreldrene barnas forhold til skole, venner og fritidsaktiviteter. Er det noen sammenheng mellom familiens inntekt og barnas hverdagsliv? Prosjektets mandat er også å vurdere resultatene med tanke på å identifisere tiltak som kan bidra positivt for barn i familier som strever økonomisk. Som et tredje punkt drøfter vi derfor hva som kan være hensiktsmessige tiltak.

Familiens levekår og barnas hverdag – en oppsummering

Det er ikke noe entydig forhold mellom det å ha lave inntekter, her definert som under 60 prosent av medianinntekt, og det å ha dårlige levekår. Mange av familiene i lavinntektsutvalget skiller seg ikke fra andre familier, noe som kan ha sammenheng med at den lave inntekten er midlertidig for mange av dem. Likevel finner vi at lavinntektsutvalget vårt har omtrent de kjennetegnene vi ville forvente at familier i Norge med lave inntekter ville ha. Grupper som ikke-vestlige innvandrere, enslige forsørgere og familier uten yrkestilknytning er overrepresenterte blant familiene med lav inntekt, og skiller seg også ut blant lavinntektsfamiliene med at de oftere har spesielt dårlige levekår. De bor dårligere (boligfattigdom), mangler vanlige husholdningsartikler som fryser og vaskemaskin (forbruksfattigdom) og opplever oftere at pengene ikke strekker til (subjektiv fattigdom).

Familier som bor i kommunale boliger er blant de aller mest utsatte for slike problemer. En svært høy andel av beboerne i kommunale boliger i denne undersøkelsen er ikke-vestlige innvandrere.

Vi har også sett at lavinntektsfamiliene oftere unnlater å gjøre ting sammen som koster penger, som å reise på ferie, gå på kino eller ut for å spise. Ferie forsakes av flest. Likevel reiser 83 prosent av familiene i lavinntektsutvalget på ferie hvert år. For øvrig er det et hovedinntrykk at familier med lave inntekter i liten grad skiller seg fra andre familier når det gjelder kontakt med venner og familie, støtte i hverdagen, eller tilfredshet med familielivet.

Når det gjelder helse, rapporterer foreldre i lavinntektsfamilier generelt om en dårligere helsesituasjon, og også en dårligere situasjon for andre livs-

kvalitetsforhold enn gjennomsnittet blant «vanlige» foreldre. Også helseproblemene ser ut til å henge særlig sammen med å være ikke-vestlig innvandrer, med å ha lav utdanning, med å være ikke-yrkesaktiv og med å være aleneforsørger.

Majoriteten av barna som vokser opp i familier med lav inntekt har det bra, etter våre funn å dømme, og skiller seg ikke nevneverdig fra unger flest. De trives på skolen, har god helse, er fornøyd med egne skoleprestasjoner, har stabile venns­kapsrelasjoner, deltar i organiserte fritidsaktiviteter og har penger til eget forbruk. Disse funnene bidrar til å nyansere bildet av hvordan det er å vokse opp i en familie som lever under fattigdomsgrensen.

Samtidig er det slik at barn fra lavinntektsfamilier har større sannsynlighet for å mangle sentrale elementer i det vi regner for å være en god oppvekst for barn i dagens Norge, for eksempel å oppleve at de gjør det dårlig på skolen, motta spesialundervisning, bli plaget og ertet av medelever, ikke delta i organiserte aktiviteter på fritiden og å ha lite penger til egen disposisjon. Innenfor lavinnteksgruppen peker barn med ikke-vestlig bakgrunn og barn som bor i kommunale boliger seg ut som særlig utsatte grupper. Mest sannsynlig handler dette om at disse barna befinner seg i familier med en vedvarende vanskelig økonomisk situasjon.

Vurdering av funnene

Er familier med lave inntekter fattige?

Vi fant altså relativt klare forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget i den forstand at foreldrene i lavinntektsutvalget rapporterte om en mer problematisk situasjon på fleste de av levekårsvariablene vi undersøker. Men forskjellene var sjelden dramatiske, og ofte var det slik at likhetene mellom de to utvalgene var mer framtrædende enn forskjellene. Dette gjaldt særlig når vi så på barna og deres situasjon. Hvordan kan vi forklare dette?

I den samlede tolkningen av resultatene er det viktig å huske på hva som var utgangspunktet for undersøkelsen. Vi lette ikke etter de familiene man ut fra tidligere undersøkelser kan anta har det vanskeligst i Norge, som for eksempel arbeidsledige eller familier som har mottatt sosialhjelp over lengre tid. Vi ønsket et romslig inntektsbegrep, og valgte å undersøke hvordan familier som hadde 60 prosent eller mindre av medianinntekten hadde det. Spørsmålet vårt har altså ikke vært «hvordan er det å være blant de aller fattigste barne­familiene i Norge», men snarere «hvordan er livet i barnefamilier som på et gitt tidspunkt hadde inntekter under en valgt fattigdoms-

grense»? I dette perspektivet bør det ikke overraske oss at analysene forteller at mange av disse familiene tilsynelatende hadde det greit nok. Det betyr ikke at det ikke finnes familier i Norge eller i vårt utvalg som har det svært vanskelig, men det er ikke slik at alle familier som har hatt lav inntekt på et tidspunkt i familiekarrieren, er økonomisk vanskeligstilte over lengre tid.

Som nevnt i innledningskapitlet, er det også flere problemer med å benytte familiens registrerte inntekt som trekkgrunnlag. Familiene kan ha inntekter som ikke er registrert, eller andre ressurser som har gitt dem en bedre levekårssituasjon enn inntekten tilsier, for eksempel at de har billig bolig. Det går også lang tid mellom registrering og tidspunkt for gjennomføringen av intervjuene, noe som innebærer at situasjonen deres kan ha endret seg. Analyser basert på inntektsdataene for 2002 viste at under halvparten av familiene fortsatt hadde en inntekt som lå under lavinntektsgrensen. Resultatene våre endret seg likevel bare ubetydelig når vi kun inkluderte familier med lav inntekt både i 2000 og 2002 i analysene. Dette kan tyde på at mange av familiene i lavinntektsutvalget beveger seg rundt den inntektsgrensen vi har valgt. Over tid kan materialet gi oss kunnskap om familienes bevegelser i grenseområdet mellom fattigdom og vanlige inntekter.

Til tross for en romslig fattigdomsdefinisjon og usikkerhet ved trekkgrunnlaget, viste resultatene at familiene med lave inntekter gjennomgående var dårligere stilt enn foreldrene i kontrollutvalget. Det er ikke slik at alle i lavinntektsutvalget har en rekke tilleggsproblemer som ingen i kontrollutvalget har, men de fleste analysene trekker i denne retningen. *Det er proporsjonalt flere utsatte i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget.*

Likevel kan det være grunn til å drøfte nærmere om disse familiene kan betegnes som fattige. Vi skal trekke fram noen resultater som kan peke i motsatt retning. Kun ni prosent av foreldrene i lavinntektsutvalget, mot en prosent i kontrollutvalget oppga at de ikke ville klare å skaffe 10 000 kroner på ei uke, hvis de plutselig skulle havne i en situasjon hvor dette var nødvendig. Det var heller ikke flere enn 12 prosent i lavinntektsutvalget, mot fire prosent i kontrollutvalget, som sa at de ikke fikk pengene til å strekke til. Andelen som både var inntekts- bolig-, forbruks- og subjektivt fattige blant familiene i lavinntektsutvalget, slik vi har definert det, var bare fire prosent. Så å si samtlige lavinntektsfamilier har telefon, TV, CD spiller eller vaske-maskin, og 80 prosent eller mer har bil, PC, video eller fryser. Selv om vi fant klare forskjeller mellom våre to grupper når det gjaldt helse, er det også verdt å nevne at lavinntektsforeldre som hadde middels/høy utdanning, var yrkesaktive og levde i parforhold, ikke hadde noen dårligere helsesituasjon

enn yrkesaktive foreldre i parforhold med middels/høy utdanning og «vanlige» inntekter.

Fløtten (2003) har gjort tilsvarende funn. Hun framhever at selv om noen grupper har særlig stor risiko for fattigdom og dårlige økonomiske levekår, er det ikke slik at alle innenfor disse gruppene er fattige. De fleste arbeidsledige, unge enslige og innvandrere, klarer seg rimelig bra. Men dette betyr ikke at det ikke finnes fattigdomsproblemer i Norge. Fløtten (op.cit) påpeker at hvis fattigdom defineres som det å ha dårlig økonomi, kan det være urimelig å stille krav om at man i tillegg skal ha andre problemer. Selv om det er liten grad av sammenfall eller overlapping mellom ulike levekårsproblemer, kan hvert enkelt problem være vanskelig nok for dem som opplever det.

Våre resultater viser at risikofaktorene for fattigdom særlig ligger hos eneforsørgere, familier uten tilknytning til arbeidsmarkedet og ikke-vestlige innvandrere. Selv om langt fra alle her er fattige, er det grunn til å understreke at dette er utsatte grupper. Heller ikke i Norge har vi utryddet risikoen knyttet til å høre til disse gruppene, men det er grunn til å tro at velferdsstatens ulike ordninger gjør at mange likevel klarer seg rimelig bra.

Er foreldrene fattigere enn barna?

Et trekk som er slående i denne undersøkelsen, er hvor forskjellige inntrykk barn og foreldre gir. Mens vi finner gjennomgående og til dels betydelige forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget når vi spør foreldrene om levekår, er forskjellen mellom de to utvalgene langt mindre når vi spør barna om deres hverdagsliv. Foreldrene gir heller ikke inntrykk av at barna ofte må forsake aktiviteter som jevnaldrende gjør eller ting som jevnaldrende har. Vi vil trekke fram våre tolkninger av disse mønstrene.

For det første kan de levekårsproblemene som foreldrene er spurt om, dreie seg om fenomener som i liten grad uroer barn i den alderen vi har undersøkt. Selv om levekårene til familien etter objektive kriterier er dårlige, er det ikke sikkert barna oppfatter det slik eller tenker over at det er noe som mangler. At familien ikke eier oppvaskmaskin, eller det at det tar lang tid før gamle møbler skiftes ut, behøver ikke berøre livskvaliteten til barna i særlig grad. Samtidig skal vi ikke trekke dette argumentet for langt. Når vi fant at barna i de vanskeligst stilte familiene i sjeldnere grad hadde med andre barn hjem, kan vi ikke se bort fra at dette kan dreie seg nettopp om forhold knyttet til boligen.

Barn vil merke en vanskelig økonomisk situasjon mer direkte dersom de stadig opplever at de ikke kan gjøre ting de har lyst til eller få det de

ønsker seg, som er vanlig for andre barn. Her kommer vi over på den andre tolkningen av hvorfor vi ikke finner større forskjeller mellom barna i lavinntektsfamiliene og i kontrollutvalget. Foreldrene klarer i stor grad å skjerme barna. Resultatene kan tyde på at foreldrene kutter ned på sitt eget forbruk, og unnlater å gjøre investeringer i forbruks-goder, for å gi barna en mest mulig «normal» barndom. Blant de familiene som oppga at pengene ikke strakk til, var det for eksempel kun seks prosent som svarte at de brukte mindre penger på barna. Ni prosent oppga at de valgte aktiviteter som ikke koster så mye, og 13 prosent oppga at de skar ned på personlig forbruk. Også de kvalitative intervjuene vi har foretatt i denne undersøkelsen, viser at foreldrene har mange ulike strategier for å unngå at barn må forsake noe (Thorød, under arbeid). Når barna i liten grad forteller om konsekvenser av det å leve i en lavinntektsfamilie, kan det altså være fordi foreldrene opptrer som «buffer». Dette er i tråd med andre undersøkelser. I rapporten *Small fortunes*, viser Middleton, Ashworth & Braithwaite (1997) at de fleste foreldre setter barnas behov foran egne. Halvparten av de fattige foreldrene i denne studien, hadde et barn som ikke var fattig, definert ut fra om de hadde et visst antall eiendeler som ble ansett som nødvendige. Samtidig var det en grense for hvor langt foreldrene kunne beskytte barna. Jo vanskeligere forholdene var, desto vanskeligere var det for dem å unngå at situasjonen fikk konkrete konsekvenser for barna. I vår undersøkelse illustreres dette ved at foreldre som oppga at de strevde med å få pengene til å strekke til, også oftere enn øvrige familier med lav inntekt, sa at situasjonen deres fikk følger for barna på ulike måter.

Andre forklaringer på at så vidt få barn oppga at de hadde dårlig råd, kan være at det skal mye til før barn beskriver seg selv som fattige. I et samfunn som det norske framstår fattigdom i stor grad som et individuelt problem, og er fortsatt forbundet med stigma. Det er rimelig å anta at barn ikke er gamle før de oppfatter at det ikke er gunstig å snakke om seg selv som fattig. Metodespørsmål kan også påvirke hvordan barna svarer. I kvalitative intervjuer gis det mer rom for barnas egne opplevelser. Her får barnet anledning til å fortelle mer om hverdagen sin, og kan gjennom disse fortellingene vise både styrker og svakheter, ressurser og begrensninger uten å knytte stigmatiserende begreper som «dårlig råd» eller «fattig» til sin egen situasjon.

De fleste barna i vårt lavinntektsutvalg så ut til å ha det like bra som barn i familier med en bedre inntektssituasjon, men vi vil likevel være forsiktige med å konkludere med at det ikke er forskjeller mellom barn fra familier med lave inntekter og andre familier. Vi har tidligere nevnt at det

var stort frafall fra undersøkelsen, og at det er grunn til å anta at de som stiller svakest oftere unnlater å delta i slike undersøkelser. Videre er det slik at innenfor alle de områdene vi har undersøkt – skole og fritidsaktiviteter, tilgang til eiendeler og disponering av penger, går de aller fleste forskjellene vi har funnet i disfavør for barn fra familier med lave inntekter. Forskjellene dreier seg om forhold som har stor betydning i barns hverdag, som opplevelse av mestring på skolen, deltakelse i aktiviteter og å reise på ferie. Flere kvalitative studier har beskrevet tilsvarende mønstre (Van der Hoek 2000, Gustafsen Tvetene 2001, Ridge 2002). Disse fenomenene er viktige og bør tas på alvor. Vår undersøkelse gir imidlertid ikke grunnlag for å generalisere ut fra de som har det aller vanskeligst og slutte at slike forhold gjelder alle barn som lever i familier med inntekter under 60 prosent av medianinntekten.

Refleksjoner rundt tiltak

Vi vil diskutere strategier for å bekjempe barnefattigdom i Norge langs to hoveddimensjoner. For det første vil vi argumentere for tiltak som gjør foreldrene i stand til å legge til rette for at barna skal ha gode oppvekstforhold. Dette knytter vi til våre funn om at foreldrene rapporterte om langt flere levekårsproblemer enn barna. Vi finner grunn til å tolke resultatene slik at foreldrene strekker seg langt for at barna ikke skal lide under stramme økonomiske vilkår. Hvilke tiltak kan støtte foreldrene i deres bestrebelser for å ivareta barna og tilrettelegge forholdene slik at barna skal fungere på like premisser som andre barn? For det andre vil vi drøfte hvilke tiltak barn har krav på i kraft av at de også er samfunnsborgere?

Tiltak for å redusere eller helst eliminere barnefattigdommen er ikke bare spørsmål om penger og praktisk tilrettelegging. Før vi kommer nærmere inn på konkrete tiltak, vil vi derfor nevne noen politiske og normative dilemmaer knyttet til det å skulle sikre alle en viss minstestandard, slik at ingen kan kalles fattige. Noen ser for seg at det ideelle ville være å identifisere akkurat de familiene som har det vanskeligst, og sette inn målrettede tiltak skreddersydd for akkurat denne familien. Det er svært viktig å nå fram til dem som faller utenfor dagens ordninger, men det er ofte praktisk vanskelig å få til, og ikke sjelden knytter det seg stigmatiserende prosesser til identifisering av særlig trengende. Som vi kommer tilbake til i diskusjonen om universelle ordninger, er det lite som tyder på at begrensede, målrettede tiltak alene er den beste måten å bekjempe fattigdom på. Men også om vi konsentrerer oss om å identifisere de aktuelle familiene oppstår det noen

politiske dilemmaer. Det handler også om hva som skal oppfattes som standarden: Hvor dårlig skal familien ha det for å komme i søkelyset? Hva er akseptable levekår i Norge? I denne rapporten har vi sett at familiene i lavinntektsutvalget bor i boliger med i gjennomsnitt ett rom per person, mens familiene innen lavinntektsutvalget som bor i kommunale boliger i gjennomsnitt har 0,7 rom per person. I kontrollutvalget er gjennomsnittet 1,4. Skal det så være en politisk målsetting at alle norske barnefamilier skal løftes opp til gjennomsnittet for familier med normalfordelte inntekter eller holder det å løfte familiene i kommunale boliger opp til samme nivå som andre lavinntektsfamilier? Hvor går grensen mellom «alminnelige levekår» og «luksus»? Vi synes kanskje synd på barn som ikke får penger til å være med på det andre barn driver med, men er det en fornuftig målsetting at barn alltid skal få det de ønsker seg? Er det de rikeste ungene i klassen som skal sette standarden? Og finnes det andre grenser enn de økonomiske for hva vi synes familier skal få hjelp til, for eksempel moralske? Kanskje vi kan akseptere at sosialkontoret delfinansierer en ferietur for familien på ei hytte i Jotunheimen, men ikke chartertur til Kanariøyene – ikke på grunn av prisforskjellen, som ikke behøver å være så stor, men fordi vi synes en tur på fjellet er mer moralsk høyverdig? Spørsmålene bør stilles, all den tid historien om hjelp til fattige familier viser at vurderinger av *hvem* som burde få *hva slags* hjelp ofte har vært preget av ulike oppfatninger av hva som utgjør en moralsk riktig livsførsel.

Spørsmål om tiltak berører også politikkenes legitimitet. Hva skjer med de «nest fattigste» hvis det iverksettes omfattende tiltak for å hjelpe de aller fattigste? Vil dette undergrave incentivene til å jobbe, spare, planlegge og i det hele tatt ta et sterkt personlig ansvar for å forbedre familiens situasjon? At denne bekymringen allerede påvirker norsk politikk ovenfor de fattigste, viser seg blant annet i diskusjonen om sosialhjelp. Siden Lov om sosial omsorg kom i 1964, har det vært diskutert om ikke sosialhjelpa burde bli mer likt en trygdeordning. Dette ville antakelig hjelpe de fattigste, men ønsket om å oppgradere sosialhjelpa har hele tida støtt mot hensynet til arbeidsetikken (Terum 1995).

Med disse bemerkningene om at fattigdomsproblematikk er kompleks og har nære forbindelser til normative spørsmål, vil vi i det følgende avsnittet diskutere noen tiltak ut fra våre resultater.

Tiltak for foreldre

Generelle velferdsordninger

Det har vært hevdet at de nordiske landene representerer unntak fra den velferdspolariseringen mellom inntekts- og arbeidssvake og ressurssterke familier som finner sted i Europa (Esping-Andersen 1990). Som nevnt i innledningskapitlet, kommer Norge – sammen med de andre nordiske landene – godt ut i internasjonale sammenligninger av omfanget av fattigdom. Det relativt høye nivået på ulike former for velferdsordninger trekkes ofte fram som en viktig forklaring på dette mønsteret. Flere studier har bekreftet sammenhengen mellom velferdspolitik og fattigdom. Jo større andel av brutto-nasjonalproduktet som brukes til inntektsoverføringer, jo mindre er fattigdomsomsfanget (Fløtten 2003). I tråd med denne argumentasjonen peker Esping-Andersen (2002) på at det er en overraskende grad av overensstemmelse med hensyn til fattigdomsnivå før overføringer mellom land som Sverige, Frankrike og Tyskland, mens det er store forskjeller mellom landene hvis man ser på situasjonen etter overføringer. Kjølrsrud (2003) konkluderer med at universalistiske systemer er bedre omfordelere enn regimer som bare gir til de dårligst stilte, som selv ikke i krisetider synes å ta best vare på de mest utsatte. Hva er det så som gjør generelle stønader så godt egnede til å bekjempe fattigdom?

Et forhold kan være at i en velferdsstat der de aller fleste både bidrar og mottar noen overføringer, er folk mer villige til å betale skatt enn i stater der det oppstår et skarpt skille mellom de som får og de som betaler. Et annet er at ulike overføringer hindrer mennesker i å synke så dypt ned i fattigdom at de ikke kan opprettholde en minimumsstandard. Generelle ordninger er også mindre stigmatiserende. I de kvalitative intervjuene vi gjennomførte i denne undersøkelsen (Thorød, under arbeid) kom det fram at det betydde mye for foreldrene å unngå at barna deres ble identifisert som «fattige» og gjort til gjenstand for særbehandling av den grunn. Generelle ordninger kan derfor oppleves som lettere å motta.

Stjernø (2003) skriver at kamp mot arbeidsledighet, en bred familiepolitikk og omfordeling gjennom velferdsstaten er effektive tiltak mot massefattigdom, men ikke like relevante når fattigdommen rammer et lite mindretall som i vårt land. Samtidig er slike tiltak fortsatt nødvendige også i vårt land for å hindre mer omfattende fattigdom blant utsatte grupper. Der som generelle ordninger blir fjernet eller redusert, ser det ut til at vi også i Norge står igjen med et ganske tradisjonelt fattigdomsbilde. I vår bestrebelse etter å nå de som i dag er aller fattigst, kan det være behov for å revidere

enkelte ordninger, og det kan også være nødvendig med nye tiltak for å nå de vi ikke har nådd, men dette bør ikke gå på bekostning av å opprettholde de sikkerhetsordningene samfunnet har bygget opp. Selv om restkategorien som fortsatt er fattige er en heterogen gruppe, finner vi at det stadig er nettopp enslige forsørgere, ikke-vestlige innvandrere og mennesker uten lønnsinntekt som har størst fattigdomsrisiko. Noen situasjoner gjør den enkelte mer utsatt enn andre, og det er fortsatt ikke bare individuelle karakteristikk eller valg som fører ut i fattigdom.

Likestillingsperspektiv

Et annet forhold som framheves av flere som en forklaring på hvorfor fattigdommen er så vidt lav i de nordiske landene, (Bradbury og Jäntti 2001, Esping-Andersen 2002) er høy yrkesdeltakelse blant mødre. Mødrenes yrkesdeltakelse anses som en nøkkelfaktor for å sikre barnefamilier en stabil inntekt, enten vi snakker om gifte kvinner eller alenemødre. Deres lønnsarbeid kan holde familiene unna fattigdommen. Vi har sett i denne rapporten at enslige mødre utenfor arbeidsstyrken kommer vesentlig dårligere ut på en rekke indikatorer enn yrkesaktive alenemødre, og at toforeldrefamilier med null eller en inntekt også er dårligere stilt enn toinntektsfamilier. Den høye yrkesaktiviteten til kvinner i de nordiske landene er først og fremst et resultat av likestillingspolitikk, men den kan være relevant å trekke inn også i diskusjonen om bekjempelse av barnefattigdom.

Dette krever imidlertid at en rekke forhold legges til rette. En realistisk sosial inkluderingspolitikk for kvinner, og særlig for alenemødre, må kombinere subsidiert eller gratis barnehage med inntektsgarantier uansett om de arbeider eller ikke. Ut fra tankegangen om «sosial investering i barna» er det også et annet hensyn som må tas i betraktning. Flere studier konkluderer med at mødres yrkesaktivitet er positivt for barna hvis mødrene trives i jobben, mens det blir negativt hvis arbeidet skaper stress og vantrivsel (sitert i Esping-Andersen 2002:56). Sammenliknet med andre land har Norge har kommet et stykke på vei med en slik tilretteleggelse for at mødre skal kunne delta i arbeidslivet, men det er fortsatt behov for en videreutvikling på dette området.

Arbeidslinja

«Arbeidslinja», forstått som tiltak som mobiliserer den enkeltes kapasitet til å delta i arbeidslivet, bygger også på erkjennelsen av at det å være utenfor arbeidsstyrken gjør familien betydelig mer utsatt for fattigdom og dårlige

levekår. Tiltakene som inkluderes under denne betegnelsen retter seg ofte mot særskilt utsatte grupper. I Tiltaksplan mot fattigdom (St.meld. nr. 6 (2002–2003) legges det stor vekt på at økt arbeidsdeltakelse skal fremmes ved skreddersydde tjenester og tiltak. Flere har argumentert for at betydningene av slike tiltak blir overvurdert, mens begrensningene undervurderes. Dahl & Lødemel (2003) hevder at som utgangspunkt for en generell velferdspolitik er det greit å se arbeid som universalmiddel, men det er langt mer problematisk å se dette som et virkemiddel for å avskaffe fattigdom blant vanskeligstilte mennesker. Vanlig arbeid vil være urealistisk for mange av som defineres som fattige.

En annen betenkelighet er man reduserer andre økonomiske overføringer for å stimulere mennesker til å ta lønnet arbeid. Esping-Andersen (2002) argumenterer sterkt i mot en slik strategi. Han hevder at det er lite bevis for at selv en generøs sosialhjelp reduserer arbeidsintensiver, så lenge den kombineres med en aktiviseringspolitikk. Lønnsarbeid er ikke et magisk svar på alle utfordringer. Problemene til husholdninger som huser en kronisk syk eller personer som aldri har vært i arbeid, vil ikke forsvinne selv med den mest omhyggelige utformede aktiviseringsstrategi (op.cit). Det er heller ikke realistisk å tro alle familieforsørgere, uansett kjønn, skal være yrkesaktive hele tida. Aktiveringsstrategiene må derfor kombineres med offentlige stønader som familien faktisk kan leve av, på et nivå som holder dem ute av fattigdommen, og med krav til arbeidslivet som gjør det realistisk å få også utsatte grupper i arbeid.

Barneperspektiv på velferdsordninger

Tilrettelegging av tiltak overfor foreldrene, har konsekvenser for barna. Innstramminger har ofte utilsiktede negative effekter som ikke vurderes i et barneperspektiv. Som ett eksempel kan nevnes at dersom arbeidsledige ikke får feriepenger og AMO kurs gjennomføres i skoleferien, kan det bli vanskeligere for foreldre å ta barna med på ferie.

Vi har også sett at jo mer foreldrene sliter økonomisk, jo mer blir barna berørt. Mennesker som er avhengig av å søke sosialhjelp eller andre behovsprøvde tiltak som bostøtte eller kommunal bolig, befinner seg nettopp i en lik utsatt posisjon. En måte å bedre situasjonen for de fattigste familiene på, vil være å bedre de ordningene mange av dem allerede er inne i. Når vi spør respondentene våre om hvilke tiltak de ønsker seg fra det offentlige, går varianter over tema «sosialhjelp» og «bostøtte / billigere bolig» igjen. Hvis dette skal være de sentrale ordningene for svakstilte familier med sammen-

satte problemer, bør det kanskje være lettere å få slik støtte, og satsene bør økes. Fra vårt perspektiv må Sosial- og barnevernkontorene rustes opp for å kunne identifisere barns behov og settes i stand til å møte dem på en fleksibel og ikke – stigmatiserende måte.

Som et tredje eksempel vil vi nevne kommunale boliger. De kommunale boligene er i mange tilfeller for små, noe som har sammenheng med at de ofte huser innvandrerfamilier med mange barn. Disse boligene er oftere enn andre preget av trekk, fukt, eller kulde, dårlig materiell standard, eller støy fra trafikken eller fra naboer. For de fleste som får plass i en kommunal bolig, representerer den en forbedring og et klart bedre alternativ enn for eksempel hospits. Likevel vil vi ta til orde for å bedre boligstandarden i disse boligene. Å tilby kommunale boliger av en bedre standard, er praktisk enkelt å gjennomføre og neppe veldig kostnadskrevende.

Dette er ingen uttømmende liste, men bare noen eksempler på velferdsordninger som bør gjennomgås med sikte på en bedre vurdering av hvilke konsekvenser de har for barn.

Barns rettigheter som samfunnsborgere

Vi har sett i denne undersøkelsen at fattigdom i barnefamilier later til å ramme særlig foreldrene. Et stykke på vei greier mange – men slett ikke alle – å skjerme barna mot direkte utslag av den lave inntekten, iallfall på relativt kort sikt. Vi vet imidlertid fortsatt ikke nok om hvilke konsekvenser det har for barn at foreldrene sliter økonomisk. Ridge (2002) har stilt spørsmål ved om fattigdom kan påvirke barnas opplevelse av autonomi og deres aspirasjoner i livet fordi de tilpasser seg en situasjon hvor mange aktiviteter og eiendeler som de ønsker seg, og som de fleste andre har, er utenfor deres rekkevidde. Vi vil drøfte skolen og fritidsaktiviteter med dette perspektivet for øye.

Gratis – eller betalt – skolegang

Grunnskolen i Norge er i prinsippet gratis, men i praksis blir det ofte spørsmål om bidrag fra foreldrene. Elever i videregående skole har rettet oppmerksomheten mot kostnader knyttet ikke minst til skolebøker, men skolen koster også for elever i de aldersgruppene vi har undersøkt. Skoleturer og aktivitetsdager er vel kjent, men i de kvalitative intervjuene fikk vi gjennom foreldrene og barnas historier mange andre eksempler på hva skolen koster, som klassekasser, skolekafeteria, utstyr som følger med ulike aktiviteter og turer, bidrag til klassefester og arrangementer. Verken foreldrene eller barna

klaget på at de måtte betale. Eksempelene ble snarere nevnt som utgifter de bekymret seg over hvordan de skulle dekke. En faktisk gratis skole, ville bety en stor økonomisk og sosial lettelse for barn og foreldre med lave inntekter.

Utdanning er en viktig strategi for å bidra til sosial utjamning på sikt. Barn fra vanskeligstilte familier faller i større grad enn andre ut av utdanningsløpet. Dette er et større problem i andre land enn Norge, men også her kan vi se en skjev rekruttering til videre utdanning (Skjersli og Støren 1999). For å bidra til at barn fra svakstilte familier fullfører skolegangen sin, foreslår Esping-Andersen (2002) å kompensere foreldre hvor barna fullfører utdanningen. Et alternativt forslag ville være å gi barn selv en kompensasjon for skolegangen. Qvortrup (1995) har hevdet at samfunnet undervurderer den innsatsen barna gjør gjennom skolearbeidet sitt og argumentert for at den burde verdsettes og kompenseres på en annen måte enn i dag. Tidligere tiders barnearbeid ble verdsatt i den forstand at barna, selv om de var underbetalt, fikk lønn som kom familiene deres til gode. Barns skolearbeid belønnes ikke, og barna blir en økonomisk belastning for familien. Barnas plikt til utdanning kan ses som noe annet enn bare en individuell kvalifisering. Dagens samfunn har behov for utdannet arbeidskraft, og gjennom de mange årene på skolebenken, innfrir barn og unge sin samfunnsoppgave, nemlig å kvalifisere seg, og bidrar gjennom dette også til samfunnets produktivitet. I dette perspektivet kan utdanningen deres, i følge Qvortrup (1995) ses som en annen form for arbeid som også burde kompenseres på en eller annen måte. Dette forslaget var først og fremst tenkt som en måte å anerkjenne barns innsats på, men kanskje kan det også være et viktig virkemiddel i bekjempelse av barnefattigdom.

Alle barns rett til gratis – eller betalt – skolegang, må suppleres med tiltak overfor de barna som av ulike grunner ikke finner seg til rette i skolen. I denne rapporten har vi sett at barn som mottok spesialundervisning kom særlig dårlig ut på mange av de områdene vi undersøkte. Det kan naturligvis være nettopp derfor de får spesialundervisning, men samtidig er det viktig å se nærmere på hvordan disse tiltakene virker med tanke både på skoleprestasjoner og integrering av barna i forhold til medelever. Videre fant vi klare sammenhenger mellom barns helse og deres trivsel på skolen. Dette understreker den store betydningen skolen har for barn og deres hverdagsliv.

En valgfri fritidsaktivitet

Våre funn viser at barn i lavinntektsfamilier noe sjeldnere enn andre barn deltar i aktiviteter som koster penger – både organisert idrett og andre

organiserte aktiviteter. En annen type tiltak rettet direkte mot barn, kunne være å gjøre fritidsaktiviteter gratis. Hva med å gi alle barn gratis adgang til offentlige bad eller å gi alle barn retten til minst en gratis fritidsaktivitet ut fra eget valg? Samtidig er det slik at det ikke bare er kontingenter og medlemsavgifter som koster, det gjør også utstyret som kreves for å drive med aktiviteter. For en god del aktiviteter er det utstyret som er det største hinderet for deltakelse. Ordninger med utlån av utstyr kan bøte på dette.

Barns fritid foregår imidlertid også utenfor organisasjonene, og nærmiljøet kan være en vel så viktig arena for tiltak som barne- og ungdomsorganisasjonene. Å bidra til at parker, løkker og lekeplasser opparbeides og vedlikeholdes kan være et viktig innsatsområde for frivillige aktører, selv om ansvaret for slike områder formelt er lagt til kommunene. Et nærmiljø som er trygt, men som samtidig innbyr til lek og meningsfylt aktivitet for barn i ulike aldersgrupper er viktig for alle barn, men kanskje særlig for de barna som ikke deltar i organiserte tilbud, og som bruker mye av fritida si ute.

Det er mulig å tenke seg andre måter å finansiere barns deltakelse i korps eller speider'n enn foreldrebetaling knyttet til hvert enkelt barn. En mulighet er å øke de kommunale tilskuddene til alle slags aktiviteter for barn og unge. En annen mulighet er å tenke i retning av lokale dugnader, der både foreldre og frivillige organisasjoner bidrar til å øke inntektene til organisasjoner som jobber med barn og unge. Foreldre kan for eksempel oppfordres til å betale etter evne, heller enn å betale en flat sats for hvert barn som deltar, samtidig som organisasjonene mottar tilskudd fra frivillige sammenlutninger for voksne.

Vi har først og fremst drøftet tiltak som framsto som sentrale ut fra funnene i vår undersøkelse. De alternativene vi har nevnt, er bare noen av flere mulig. Det eksisterer allerede en rekke typer aktiviteter i offentlig eller privat regi. Noen fungerer godt som de gjør, mens andre kan forbedres eller utvides til å omfatte flere. Andre forskere har også drøftet ulike innsatsområder rettet både mot barn og foreldre i et fattigdomsperspektiv (Fløtten, Dahl & Grønningsæter 2001, Backe-Hansen 2004).

Et sentralt spørsmål er hvordan man kan unngå at fattigdom reproduseres. Hvordan utforme tiltak som ikke holder foreldre eller barn fast i fattigdom, men bidrar til å gi dem et godt utgangspunkt for å håndtere egne liv? I et slikt perspektiv kan det – i tillegg til å bevare og forbedre de velferdsordningene vi allerede har – også være nyttig å tenke over hvilke tiltak som kan rettes direkte mot barn og gi dem et signal om at de har rettigheter som samfunnsborgere.

Summary

This report is based on interviews with children and parents in low income families (below 60 percent of median income, the ‘low income sample’) and with children and parents from a general sample of families (the ‘control sample’). Data were collected by means of personal interviews, and almost 2000 families participated. The overall response rate was 54,4 percent. The aim of the study was to describe how children in families with low income experience their daily life compared to children in the normal population.

In accordance with similar studies from Norway, our results showed that lone parents, workless families and families with ethnic minority backgrounds were overrepresented in the low income sample. Also, these groups were more likely to experience housing deprivation, they more often lacked key items of consumption goods, and they were more likely than other families in the low income sample to report that they had insufficient money to cover their needs. The proportion of families who reported all these three forms of deprivation at once was however low, only four percent in the low income sample. Compared to the families in the control sample, low income families were more likely to report an unstable housing situation, and fewer families owned their own house. Families in the low income sample who lived in public housing were especially exposed to housing problems (overcrowding, low material standards, problems with noise etc).

There were no differences between the low income families and the families in the control sample with regard to relationships with friends and family nor satisfaction with family life. The same applied to contact between children and non-resident parents (most often fathers) in cases where children did not live with both biological parents. However, low income families were more likely to report that they refrained from activities such as going on holidays, going to the cinema and eating out. Parents in the low income sample also reported more somatic and mental health problems than parents in the control sample. This was particularly true for groups within the low income sample who experienced deprivation in other areas (housing deprivation, lack of consumer goods, and self-reported financial problems).

The differences between children in low-income families and children from the control sample were less evident when the analysis was based on information from the children themselves. A majority of children from the

low income sample did not report school related problems, non-participation in leisure activities nor health problems. There were, however, also important differences between the two groups of children. Children from low-income families were more inclined than other children to report that they did not do as well in school as their peers, and they received special education more often than other children. They also reported more teasing and bullying from peers than children in the control sample. On the other hand, there were no differences in teacher-pupil relationships or general well-being in school.

Although a majority of the children in low income families participated in organised leisure activities, the proportion who did not participate at all was significantly higher among children in the low income sample than in the control sample. Girls with ethnic minority backgrounds were particularly likely to report little or no participation in organised activities. Children in low income families did not invite friends home or visit friends in their homes as often as other children. Nevertheless, children from low income families were not more inclined to have unstable friendships than other children or to report that they did not confide their problems to a friend. The majority of children in both samples owned material objects that are common among Norwegian children (e.g. bike, cross country skis/snow-board and cd-player). The percentage who did not have all these objects was, however, significantly higher among the children in the low income sample than in the control sample. This also applied to the children's own economic resources: While a majority of the children in the low income sample had access to money, the minority who had no money of their own was larger among the low income children than among other children.

Children in the low income sample were less likely than their parents to describe the family's financial situation as poor. This finding is in accordance with our interpretation of (the lack of) differences between children from the two samples: Parents in low income families seem to protect their children by prioritising children's needs over their own. In many respects parents can be seen as buffers for children growing up in families with low income. The general welfare level in the Norwegian society is also a factor that can explain why the differences between the two groups of children are moderate. There is however also reason to believe that the families who chose not to participate in the study may be worse off than the families who participated.

With regard to policy implications, we argue that universal measures as well as measures directed towards children themselves are important when working to reduce problems associated with life on a low income.

Referanser

- Adelman, L., Middleton, S. & Ashworth, K. (1999). *Intra-household distribution of poverty and social exclusion: Evidence from the 1999 PSE survey of Britain: CRISP* – Centre for Research in Social Policy, Working paper no. 23.
- Alanen, L. (2003). *Theorizing children's welfare. Working Paper*. Cyprus: Cost Action A19 Children's Welfare.
- Andersen, A. (1999). «Hvem har det verst?» *Samfunnsspeilet*, 3
- Andersen, A.S. (2000). Boforhold. *Sosialt Utsyn*. Oslo/Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå
- Andersen, D. & Ottosen, M. H. (2002). (red). *Børn som respondenter. Om børns medvirken i survey*. (ss. 203–212). København: Socialforskningsinstituttet.
- Arntzen, A. (1996). *Sociodemographic factors and outcomes of pregnancy. Epidemiological studies based on the Medical Birth Registry and Census data. Thesis*. Oslo: Department of Population Health Sciences, National Institute of Public Health.
- Arntzen, A., Samuelsen, S. O., Bakketeig, L. S. & Stoltenberg, C. (2004). Socio-economic status and risk of infant death. A population-based study of trends in Norway, 1967-1998. *International Journal of Epidemiology*, 33, 279–288.
- Atkinson, T., Cantillon, B., Marlier, E., & Noland, B. (2002). *Social Indicators. The EU and Social Inclusion*. Oxford: University Press.
- Backe-Hansen, E (2004). *Barn og unges håndtering av vanskelige livsvilkår. Kunnskapsbidrag fra 34 studier av hvordan økonomisk knapphet i hele eller deler av oppveksten innvirker på barn og unge*. Oslo: NOVA-Rapport 12/04.
- Backe-Hansen, E. & Ogden, T. (1998). '10-åringer i Norden. Kompetanse, risiko og oppvekstmiljø', København: Nordisk Ministerråd, Nord, rapport 003.
- Bak, M. (1997), *Enemorfamilien*. København: Forlaget Sociologi
- Bakken, A. (1998). *Ungdomstid i storbyen*. Oslo, Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring, NOVA Rapport 7/98.
- Bakken, A. (2003). *Minoritetsspråklig ungdom i skolen*. Oslo. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring. NOVA Rapport 15/03
- Beresford, P., & Croft, S. (1995). It's our problem too! Challenging the exclusion of poor people from poverty discourse. *Critical Social Policy*, 15, 75-95.
- Berntsson, L. T. & Kohler, L. (2001). Long-term illness and psychosomatic complaints in children aged 2-17 years in the five Nordic countries - Comparison between 1984 and 1996. *European Journal of Public Health*, 11, 35–42.

- Bradbury, B., & Jäntti, M. (2001). Child poverty across twenty-five countries. I Bradbury, B., Jenkins, S.P. & Micklewright, J. (red), *The dynamics of child poverty in industrialized countries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bradbury, B., Jenkins, S., & Micklewright, J. (2001). Beyond the Snapshot: A dynamic view of child poverty. I B. Bradbury, S. Jenkins, & J. Micklewright (red), *The dynamics of child poverty in industrialised countries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bradshaw J, Gordon, D., Levitas, R., Middleton, S., Pantazis, C., Payne, S., & Townsend, P. (1998). *Perceptions of poverty and social exclusion*. Bristol: Townsend Centre of International Poverty Research, University of Bristol.
- Bradshaw, J. (2001). Kan sosialpolitikk forhindre fattigdom blant barn?. I Bay, A-H., Hvinden, B. & Koren, C. (red), *Virker velferdsstaten?* Kristiansand: Høyskoleforlaget
- Bradshaw, J. (2001a). Conclusions. I Bradshaw, J. (red), *Poverty: The outcomes for children*. London: Family Policy studies Centre.
- Bremberg, S. (2002). *Sociala skillnader i ohälsa bland barn och unga i Sverige. En kunskapsöversikt*. Rapport 2002:13. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.
- Brusdal, R. & Lavik, R. (1991). *Hva gjør barn og unge i fritiden? En empirisk studie av fritidsmønster blant barn og ungdom*, Oslo: SIFO, Arbeidsrapport nr. 6.
- Brusdal, R. (1998). *Lompepenger, ekstrapenger og lærepenge*. Oslo: Statens institutt for forbruksforskning, SIFO-rapport nr. 6.
- Brusdal, R. (2001). *Hva bruker barn og unge penger på? En beskrivelse av ulike forbruksmønstre blant barn og unge i alderen 8-24 år*. Oslo: Statens institutt for forbruksforskning, SIFO prosjektnotat nr. 1.
- Cernerud, L. (1992). Differences in Height between Socially More and Less Privileged 10-Year-Old Stockholm Children Born in 1933–1963. *Scandinavian Journal of Social Medicine*, 20, 5-10.
- Christensen, E. (1999). *Forældre i fængsel. En undersøgelse af børns og forældres erfaringer*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Christoffersen, M. N. (1994). A follow-up study of long-term effects of unemployment on children: Loss of self-esteem and self-destructive behaviour among adolescents. *Childhood*, 4, 212–230.
- Christoffersen, M. N. (1999). *Barn og ungdoms levekår i Norden – Sociale indikatorer på børns levekår*. København: Nordisk Ministerråd: TemaNord Social 1999:563.
- Christoffersen, M. N. (2001). *Children and adolescents' life conditions in the Nordic countries. Social predictors of children's life conditions*. København: Nordisk Ministerråd.
- Dahl, E. & Elstad, J. I. (2001). Recent changes in social structure and health inequalities in Norway. *Scandinavian Journal of Public Health*, 7-17.

- Dahl, E. (1994). Social Inequalities in Ill-Health – the Significance of Occupational-Status, Education and Income – Results from a Norwegian Survey. *Sociology of Health & Illness*, 16, 644–667.
- Dahl, E., & Lødemel, I. (2003). Tiltaksplan mot fattigdom - en vurdering. *Tidsskrift for Velferdsforskning*, 6(2), 125–130.
- Dahl, G. (1993). «Enslige forsørgere». I *Sosialt Utsyn 1993*, Oslo/Kongssvinger: Statistisk sentralbyrå
- Due, P., Lynch, J., Holstein, B. & Modvig, J. (2003). Socioeconomic health inequalities among a nationally representative sample of Danish adolescents: the role of different types of social relations. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 57, 692–698.
- Duncan, G. J., Brooks-Gunn, J., & Klebanov, P. K. (1994). Economic Deprivation and Early Childhood Development. *Child Development*, 65, 296–318.
- Duncan, G. J., Brooks-Gunn, J., Yeung, W. J. & Smith, J. R. (1998). How much does childhood poverty affect the life chances of children? *American Sociological Review*, 63(June), 406–423.
- Eidheim, F. (1998). *Aktivitet eller idrett? En evaluering av kulturdepartementets Storbyprosjekt til idrettsformål*. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning, NIBR Prosjektrapport nr. 19.
- Elder, G. H. (1999). *Children of the great depression. Social change and life experience*. Boulder, Colorado: Westview.
- Elstad, J. I. (1996). How large are the differences – really? Self-reported long-standing illness among working class and middle class men. *Sociology of Health & Illness*, 18, 475–498.
- Elstad, J. I. (1998). The psycho-social perspective on social inequalities in health. *Sociology of Health & Illness*, 20, 598–618.
- Engelstad, F. (1994). *Levekår og fordelingsproblemer*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Epland, J. (2001). *Barn i husholdninger med lav inntekt. Omfang, utvikling, årsaker*. Oslo: Statistisk sentralbyrå, Rapport 01:09.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Esping-Andersen, G. (2002). A Child-Centred Social Investment Strategy (s.26-67). I Esping-Andersen, Gøsta m.fl. (red). *Why We Need a New Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.
- Esping-Andersen, G. et al. (2002). *Why We Need a New Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.

- Evans, G. W. (2004). The Environment of Childhood Poverty. *American Psychologist*, 59(2), 77-92.
- Finnvold, J. E. & Nordhagen, R. (1996). Helseulikhet i barns første leveår. *Samfunnsspeilet*.
- Finnvold, J. E., Rannveig, N. & Schjalm, A. (1997). Astma blant barn skjært sosialt fordelt. *Samfunnsspeilet*.
- Fløtten, T., Dahl, E. & Grønningsæter, A. (2001). *Den norske fattigdommen: Hvordan arter den seg, hvor lenge varer den og hva kan vi gjøre med den?* Oslo: FAFO, Notat nr. 16.
- Fløtten, Tone (2003a). «Fattigdom i en velferdsstat», *Tidsskrift for Velferdsforskning* 6 (2): 71–88.
- Fløtten, Tone (2003b). «Hvordan har de fattige det?» *Samfunnsspeilet*, 6, 2–8
- Flåte, S., Lagerstrøm, B.O. & Wedde, E. (2004). *Barns levekår i lavinntektsfamilier. Dokumentasjonsrapport*. Oslo: Statistisk Sentralbyrå. Notater.
- Frånberg, G.-M. (2003). *Mobbning i nordiska skolor. Kartläggning av forskning om och nationella åtgärder mot mobbning i nordiska skolor*. København, Nordisk Ministerråd, TemaNord nr. 508.
- Garbarino, J. (1998). The stress of being a poor child in America. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 7, 105-119.
- Ghate, D. & Hazel, N. (2002). *Parenting in poor environments. Stress, support and coping*, London: Jessica Kingsley Publishers.
- Ghate, D., & Hazel, N. (2002). *Parenting in Poor Environments. Stress, Support and Coping*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Gordon, D. (1998). Definitions of Concepts for the Perceptions of Poverty and Social Exclusion. I J. Bradshaw et al. (red), *Perceptions of Poverty and Social Exclusion. Report on Preparatory Research*. (s. 5-14). Bristol: Townsend Centre for International Poverty Research.
- Grøholt, E.-K., Stigum, H., Nordhagen, R. & Köhler, L. (2001). Children with chronic health conditions in the Nordic countries in 1996 – influence of socio-economic factors. *Ambulatory Child Health*, 7, 177–189.
- Grøtvedt, L. & Belsby, L. (1995). *Barns helse. Helseundersøkelsene. Rapporter 95/11*. Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Hagen, K., & Lødemel, I. (2003). Fattigdom i Europa. Noen refleksjoner om nasjonale forskjeller og overnasjonal fattigdomsbekjempelse. *Tidsskrift for Velferdsforskning*, 6(2), 107-124.
- Halldorsson, M., Kunst, A. E., Kohler, L. & Mackenbach, J. P. (2000). Socioeconomic inequalities in the health of children and adolescents – A comparative study of the five Nordic countries. *European Journal of Public Health*, 10, 281–288.

- Harter, S. (1982). «The perceived competence scale for children.» *Child development* 53: 87–97.
- Haug, P. (2004). «Om tilpassa opplæring». *Skolepsykologi. Tidsskrift for pedagogisk-psykologisk tjeneste* 39(4): 3–23.
- Haug, P. (2004b): *Resultat fra evaluering av Reform 97*. Oslo: Norges forskningsråd.
- Hetland, J., Torsheim, T. & Aarø, L. E. (2002). Subjective health complaints in adolescence: dimensional structure and variation across gender and age. *Scandinavian Journal of Public Health*, 30, 223–230.
- Jensen A-M, Kjørholt, A-T, Qvortrup, J., Sandbæk, M., Johansen, V & Lauritzen, T. (2004). *Country report from Norway*. Trondheim: NOSEB; NTNU.
- Jensen, A-M. & Clausen, S-E. (1997a), *Barns familier. Samboerskap og foreldrebrudd etter 1970*. Oslo: Norsk institutt for By- og Regionsforskning, rapport 1997:21
- Jensen, A-M. & Clausen, S-E. (1997b): *Samvær og fravær. Foreldres kontakt med barn de ikke bor sammen med*. NIBR notat 103/1997. Oslo: Norsk institutt for By- og Regionsforskning (NIBR).
- Jonsson, J. O. (2001). 3. Ekonomiska och materiella resurser. I J. O. Jonsson & V. Östberg (red) *SOU 2001:55: Barn och Ungdomars välfärd*, Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- Jonsson, J. O. (2001). 7. Utbildning som resurs under skoltiden och för framtiden: unnvækstfamilj och skolgång. *SOU 2001:55: Barns och ungdomars välfärd*. J. O. Jonsson & V. Östberg. Stockholm, Statens offentliga utredningar: 209–239.
- Kitterød, Ragni H. (2004). «Samvær med barn etter samlivsbrudd: hva svarer far og hva svarer mor?», I *Samfunnsspeilet* 18(2):55–64
- Kjølsrød, L. (2003). En tjenesteintens velferdsstat. I I. Frønes, & L. Kjølsrød (red), *Det norske samfunn (4. utgave)* (pp. 184-209). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Kristofersen, L. B. (1995). *Oppvekstmiljø og kompetanse. Levekår og sosial segregering i 10- og 13-åringers oppvekstmiljø*. Oslo: Barnevernets Utviklingssenter/NOVA, Rapport nr. 6.
- Lie, S., M. Kjærnsli, et al. (2001). *Godt rustet for framtida? Norske 15-åringers kompetanse i lesing og realfag i et internasjonalt perspektiv*. Oslo, Insitutt for lærerutdanning og skoleutvikling, UiO, Rapport nr. 4.
- Lindbaek, M., Wefring, K. W., Grangard, E. H. & Ovsthus, K. (2003). Socioeconomic conditions as risk factors for bronchial asthma in children aged 4–5 yrs. *European Respiratory Journal*, 21, 105–108.
- Lister, R., & Beresford, P. (2000). Where are «the poor» in the future of poverty research? I J. Bradshaw, & R. Sinsbury (Red.), *Researching Poverty*. Avebury: Aldershot.

- Læringscenteret (2003). *Tilstandsrapport for utdanningssektoren 2002. Grunnskole, videregående opplæring og voksenopplæring*. Oslo: Læringscenteret.
- Mayall, B. (1996). *Children, Health and the Social Order*. Buckingham: Open University Press.
- Micklewright, J., & Stewart, K. (2001). Child wellbeing in the EU - and enlargement to the East. I K. Vleminckx, & T. M. Smeeding (red), *Child well-being, child poverty and child policy in modern nations. What do we know?* Bristol: The Policy Press.
- Middleton S, K. Ashworth, & Braithwaite, I. (1997). *Small Fortunes. Spending on children, childhood poverty and parental sacrifice*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- Morner, C.G. (2003). *Självständigt beroende. Ensamstående mammors försörjningsstrategier*. Institutt for sosiologi, Universitetet i Göteborg: Rapport nr. 18 (doktoravhandling).
- Morrow, V. & Richards, M. (1996). The Ethics of Social Research with Children: An Overview. *Children & Society*, 10(2), 90-105.
- Nilsen, R. D. (2000). Metoder og begreper i barndomssosiologiske studier av sosialiseringprosessen. En diskusjon med utgangspunkt i barnet som sosial aktør. *BARN. Nytt Fra Forskning Om Barn i Norge*, 18(1-2), 57-76.
- Nordahl, T. & Overland, T. (1998). *Idealer og realiteter. Evaluering av spesialundervisningen i Oslo kommune*. Oslo, Norsk institutt for forskning om velferd, oppvekst og aldring, NOVA-rapport 20/98.
- Nordahl, T. (2000). En skole - to verdener. Et teoretisk og empirisk arbeid om problematferd og mistilpasning i et elev- og lærerperspektiv. *Det utdanningsvitenskapelige fakultet*. Oslo, Universitetet i Oslo.
- Nordahl, T. (2004). «Realisering av tilpasset opplæring - utfordringer og muligheter.» *Skolepsykologi. Tidsskrift for pedagogisk-psykologisk tjeneste* 39(4): 23-35.
- Nygaard Christoffersen, M. (1996). *Opvækt hos fædre – en sammenligning af 3-5 årige børns opvækt hos fædre og mødre*. København: Socialforskningsinstituttet 96:23.
- Olweus, D. (2000). *Mobbing i skolen. Hva vi vet og hva vi kan gjøre*. Oslo, Gyldendal Akademisk.
- Olweus, D. (2002). *Mobbing i skolen. Nye data om omfang og forandringer over tid*. Bergen, Olweus-gruppen, Hemil-senteret, Universitetet i Bergen.
- Pedersen, A. W. (2002). *Om fattigdomsbegrepet og dets implikasjoner for praktisk politikk*. Oslo: NOVA, Skriftserie 1/02.
- Phipps, S. (1998). *The well-being of young Canadian children in international perspective*. Ottawa: CSLS Conference on the State of Living Standards and the Quality of Life in Canada, seminarinnlegg.

- Power, C. & Matthews, S. (1997). Origins of health inequalities in a national population sample. *Lancet*, 350, 1584-1589.
- Pölkki, P., Forsén, K., Kukkonen, P. & Kähkönen, P. (1998). Föreldrarnas arbetslöshet och barnens välbefinnande. I E. Backe-Hansen & T. Ogden (red) *10-åringar i Norden. Kompetanse, risiko og oppvekstmiljø*. København: Nordisk Ministerråd, Nord, rapport 003.
- Qvortrup, J. (1985). Placing children in the Division of Labour. I Close, P. & Collins, R. (red). *Family and Economy in Modern Society*. Macmillian:London
- Qvortrup, J. (1994). Childhood Matters: An Introduction. I Qvortrup, J., Bardy, M., Sgritta, G., & H. Wintersberger (red), *Childhood Matters. Social Theory, Practice and Policies*. (pp. 1–23). Aldershot: Avebury.
- Qvortrup, J. (2001). *Children and Childhood in social structure*. Presentasjon i Cost Action A 19: Trondheim.
- Ridge, T. (2002). *Childhood poverty and social exclusion from a child's perspective*, Bristol: The Policy Press.
- Roker, D. & Coleman, J. (2000). 'The invisible poor': Young people growing up in family poverty'. I Bradshaw, J. & Sainsbury, R. (red). *Experiencing Poverty*, Aldershot: Ashgate.
- Rutter, M. (1990). Psychosocial Resilience and Protective mechanism. I J. Rolf, A. S. Masten, D. Cicchetti, K. H. Nuechterlein, & S. Weintraub *Risk and Protective Factors in the Development of Psychopathology*. New York: Cambridge University Press.
- Ruxton, S., & Bennett, F. (2002). *Including children? Developing a coherent approach to child poverty and social exclusion across Europe*. Brüssel: Euronet.
- Salmi, M., Huttunen, J. & Yli-Pietelä, P. (1996). *Barn och den ekonomiska krisen / Lapset ja lama*, Jyväskylä: Gummerus, Stakesin raportteja.
- Sandbæk, M. & Sture, C. K. (2003). *Barns levekår. Teoretiske perspektiver på familieøkonomiens betydning for barns hverdag*. NOVA skriftserie 9/2003. Oslo: Norske Kvinners Sanitetsforening og NOVA.
- Sandbæk, M. (1998). Competence and Risk factors in Norwegian client and non-client children. *Childhood*, 5(4), 421-436.
- Sandbæk, M. (2002). *Barn og unges levekår og velferd. Kunnskapsbilder og forskningsbehov*. Oslo: NOVA Rapport 1/02.
- Sandbæk, M., & Knudsen Sture, C. (2003). *Barns levekår. Teoretiske perspektiver på familieøkonomiens betydning for barns hverdag*. Oslo: NOVA-Skriftserie 9/03.
- Sandvin, J. & Hanssen, J.-I. (1993). Ungdom, alkohol og samhandlingsformer, i J.-I. Hanssen (red) *Temaer om ungdom og levekår*, Bodø: Nordlandsforskning, Rapport nr.7.

- Sauli, H. (2003). Childrens share of household consumption. I C. Hallet, & A. Prout (red), *Hearing the voices of children* (pp. 237–255). London: RoutledgeFalmer.
- Schultz Jørgensen, P. & B. Ertmann (1998). Skoletrivsel og social kompetence. En belysning av 10-årige børns trivsel i skolen. *10-åringer i Norden. Kompetanse, risiko og oppvekstmiljø*. E. Backe-Hansen & T. Ogden.
- Sen, A. (1992). *Inequality Reexamined*. New York: Oxford University Press.
- Seymour, J. (1999). Constructs from the New Paradigm: An Exploration of Diverse Meanings. I Williams, F., Popay, J. & A. Oakley (red), *Welfare Research. A Critical Review*. (s. 43–68). London: UCL Press.
- Shropshire, J. & Middleton, S. (1999). *Small expectations. Learning to be poor?* York: Joseph Rowntree Foundation.
- Skevik, A. & Hyggen, C. (2002). *Samværsfedrenes situasjon. Rapport fra en spørreundersøkelse*. NOVA-Rapport 15/2002. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA).
- Skevik, A. (2003). Children of the Welfare State: Individuals with Entitlements, or Hidden in the Family? *Journal of Social Policy*, 32(3), 423–440.
- Skjersli, S. & Støren, L.A. (1999). *Hvor ble de av? Om frafall i søknadsprosessen til høyere utdanning*. Oslo: Universitetsforlaget
- Sletten, M., Fløtten, T. & Bakken, A. (2004). Vennekapets pris. Sosial isolasjon blant unge – et fattigdomsproblem *Tidsskrift for ungdomsforskning*(Antatt for publisering).
- Solberg, A. (1994). *Negotiating Childhood - Emperical Investigations and Textual Representations of Children's Work and Everyday Life. Dissertation*. Stockholm: NORDPLAN. Nordic Institute for Studies in Urban and Regional Planning.
- Solberg, A. (1997). Negotiating Childhood: Changing Constructions of Age for Norwegian Children. I James, A. & Prout, A. (red), *Constructing and Reconstructing Childhood. Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. (pp. 126–144). London: The Falmer Press.
- Sommerschild, H. (1998). Mestring som styrende begrep. I Gjærum, B., Grøholt, B. & Sommerschild, H. (red), *Mestring som mulighet i møte med barn, ungdom og foreldre*. (s. 21–63). Oslo: Tano Aschehoug.
- St. meld. nr. 50 (1998–99). *Utjæmningsmeldinga Om fordeling av inntekt og levekår i Noreg*.
- St. meld. nr. 6 (2002–2003). *Tiltaksplan mot fattigdom*. Oslo: Sosialdepartement.
- Stjernø, S. (2003). Den gjenstridige fattigdommen. *Tidsskrift for Velferdsforskning*, 6(2), 70.
- Strandbu, Å. & Bjerkeset, S. (1998). *Ungdom og idrett i et flerkulturelt samfunn. Litteraturoversikt og innledende analyser av Osloungdoms idrettsaktiviteter*, Oslo: NOVA, Skriftserie nr. 6.

Strandbu, Å. (2002). Idrettens betydning som flerkulturell integrasjonsarena, i Ø. Seippel (red) *Idrettens bevegelser. Sosiologiske studier av idrett i et moderne samfunn*, Oslo: NOVUS Forlag.

Sweeting, H. & West, P. (1998). Health at age 11: reports from schoolchildren and their parents. *Archives of Disease in Childhood*, 78, 427–434.

Syltevik, L. (1996). *Fra relasjonelt til individualisert alenemoderskap. En studie av alenemødre som mødre, lønnsarbeidere og klienter i velferdsstaten*. Doktoravhandling, Universitetet i Bergen.

Sætre, A. H. (2004). «Foreldreansvar, daglig omsorg og samvær: Far er blitt viktigere, men mor er fortsatt viktigst». *Samfunnsspeilet* 18 (2):38–47

Sørli, M.-A. (1998). *Liv og leven i skolen. Omfang og utslag av problematferd*. Oslo: Norsk institutt for forsknings om oppvekst, velferd og aldring, NOVA Rapport 98:12b.

Terum, L.I. (1995). *Grenser for sosialpolitisk modernisering*. Oslo, Institutt for sosialforskning / NOVA.

Thuen, F. (2004). *Livet som deltidsforeldre*. Bergen: Fagbokforlaget

Townsend P, Davidson D. & Whitehead M. (1988) (red), *Inequality in health. The Black report and the health divide*. London: Penguin.

Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom*. Harmondsworth: Penguin.

Tvetene, K. G. (2001). «Jeg prøver å få det til å bli borte av seg selv» - om barn som lever i familier som over tid har mottatt økonomisk sosialhjelp og deres håndtering av hverdagens møte med økonomiske krav. Oslo: Universitetet i Oslo, Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, hovedoppgave.

UNICEF. (2000). *A league of table of child poverty in rich nations*. Firenze: Innocenti Research Centre.

Van der Hoek, T. (2004). *Child Poverty from a Child's Perspective*. Brussels: Paper presented at the EFCW Conference on «Eradicating child poverty: Fact of Fiction?» European Forum for Child Welfare.

Vleminckx, K. & Smeeding, T.M. (2001). *Child Well-being, Child Poverty and Child Policy in Modern Nations. What do we know?*. Bristol: Policy Press.

Vuille, J. C. & Schenkel, M. (2001). Social equalization in the health of youth – The role of the school. *European Journal of Public Health*, 11, 287–293.

Wadsworth, M. (1996). Family and education as determinants of health. I Blane, D., Brunner, E. & Wilkinson, R. (red.), *Health and social organization. Towards a health policy for the 21st century*, s. 152–170. London, New York: Routledge.

Wadsworth, M. E. J. (1997). Health inequalities in the life course perspective. *Social Science & Medicine*, 44, 859–869.

- Watson, D. & Pennebaker, J. W. (1989). Health complaints, stress, and distress: exploring the central role of negative affectivity. *Psychological Review*, 96, 234–254.
- Werner, E. E., & Smith, R. S. (1982). *Vulnerable but invincible. A longitudinal study of resilient children and youth*. New York: McGraw-Hill.
- Werner, E. E., & Smith, R. S. (1992). *Overcoming the Odds. High Risk Children from Birth to Adulthood*. Ithaca: Cornell University Press.
- Werner, E.E., & Smith, R.S. (1977). *Kauai's Children Come of Age*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- West, P. & Sweeting, H. (2004). Evidence on equalisation in health in youth from the West of Scotland. *Social Science & Medicine*, 59, 13–27.
- West, P. (1997). Health inequalities in the early years: Is there equalisation in youth? *Social Science & Medicine*, 44, 833–858.
- Wichstrøm, L. (1993). *Hvem sprang? Hvem sto igjen og hang? Ungdomsskoleelevers skolemotivasjon*. Oslo: UNGfors-rapport 93:04.
- Williams, F., Popay, J., & Oakley, A. (1999). *Welfare Research. A Critical Review*. London: UCL Press.
- Wærdahl, R. (2003). *Consumer culture as a condition for socialization and every day life at the age of 12*. Oslo, Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo, Rapport nr. 4, avhandling Dr.polit.
- Ytrehus, S. (2004). *Fattige barn i Norge. Hvem er de og hvor bor de?* Oslo: FAFO/Redd Barna, FAFO-rapport 445
- Zahl, P.-H., Rognerud, M., Strand, B. H. & Tverdal, A. (2003). *Bedre helse – større forskjeller. En analyse av hvordan inntekt, utdanning og husholdningsstørrelse har påvirket dødeligheten i befolkningen i periodene 1970–77, 1980–87 og 1990–1997*. Oslo: Folkehelseinstituttet.
- Øia, T. (2003). *Innvandrerungdom - kultur, identitet og marginalisering*. Oslo: Norsk institutt for forsknings om oppvekst, velferd og aldring, NOVA Rapport 20/03, avhandling Dr.philos
- Östberg, V. (2001). Vardagen i skolan: arbetsmiljö, vänner och mobbning. *SOU 2001:55 Barns och ungdomars välfärd*. J.O. Jonsson, V. Östberg, M. Evertsson & S. Broolin Låftman. Stockholm, Statens offentliga utredningar: 183–209.